

JUOZO KELIUOČIO DRAMA

Juozas Brazauskas

JUOZO KELIUOČIO DRAMA

Biografinė apybraiža

MARGI RAŠTAI

Leidinio bibliografinė
informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės
Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos
duomenų banke (NBDB).

Turinys

Pratarmė \ 7

Vaikystės ir jaunystės horizontai \ 9

Studijos Lietuvos (1923–1926) ir Paryžiaus
Sorbonos (1926–1929) universitetuose \ 25

Tarnystė Lietuvos kultūrai \ 36

KGB pinklėse \ 69

Asmenvardžių rodyklė \ 93

Redaktorė Genovaitė Savickienė
Apipavidalino Aurelijus Petrikauskas

SL 319. 2017 09 09. Tiražas 300 egz.
Leidykla „Margi raštai“,
Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius.
Spausdino AB „Spauda“,
Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius.

ISBN 978-9986-09-479-1
© Juozas Brazauskas, 2017
© „Margi raštai“, 2017

Pratarmė

Rengdamas apybraižą apie Panevėžyje veikusią Meno kuopą (1921–1945) ir jos globėją Julijoną Lindę-Dobilą, plačiau susipažinau su neeiline asmenybe – Meno kuopos veikėju, vėliau žurnalistu, vertėju, redaktoriumi, rašytoju, Lietuvos kultūros puoselėtoju Nepriklausomybės metais, žymiu sovietmečio disidentu Juozu Keliuočiu.

Iš pradžių jis man buvo garsus kunigo, filosofo, rašytojo, pedagogo Julijono Lindės-Dobilo mokinys, kuris savo tolimesne veikla, ko gero, praaugo mokytoją. Taip atsitinka, kai mokytojas atranda talentingą mokinį. Kuo toliau domėjausi Juozo Keliuočio asmenybe, tuo labiau atsivėrė anksčiau mažai kam žinomi jo gyvenimo ir kūrybos klodai.

Dėkoju likimui, kad dar spėjau įsigilinti į šios asmenybės gyvenimą ir kūrybą. Nepretenduoju į išsamius mokslinius svarstymus, bet jaunimui Juozo Keliuočio gyvenimas ir kūryba turėtų būti geriau žinoma ir suprantama.

Tai ir buvo didžioji paskata parengti apybraižą apie Rokiškio krašto šviesuolį, kuris Nepriklausomybės metais ir vėliau

buvo tarsi kelrodė žvaigždė, kuriuo keliu Lietuvos valstybei ir jos kultūrai reikėjo eiti. Tik Antrasis pasaulinis karas ir sovietinė okupacija sužlugdė šiuos planus, o patį Juozą Keliuotį privertė išgyventi tikrą gyvenimo ir kūrybos dramą.

Norėjau iš tolimesnės perspektyvos pamatyti neeilinio Nepriklausomos Lietuvos kultūrininko vaidmenį Lietuvos kultūros raidoje.

Nuoširdžiai dėkoju Rokiškio rajono savivaldybės Juozo Keliuočio viešajai bibliotekai, Juozo ir Alfonso Keliuočių palikimo studijų centrai (pirmininkė Alicija Teresė Matiukienė) už paramą leidžiant biografinę apybraižą. Žinoma, dėkoju ir leidėjams, kurie ėmėsi atsakomybės iš užmaršties prikelti žymų Nepriklausomos Lietuvos kultūrininką.

Autorius

Vaikystės ir jaunystės horizontai

Artėdamas prie gyvenimo pabaigos, Juozas Keliuotis autobiografijoje rašė: „Mano kūrybinė, moralinė ir visuomeninė situacija yra tragiška ir beveik be išeities. Man palikta tik viena išeitis – mirtis. Galiu laisvai numirti kiekvieną akimirką – ir niekas net nebandytų sulaikyti mane nuo mirties, niekas neįkalbinėtų dar gyventi, niekas nepateiktų man pradų, galinčių suteikti jėgų ir drąsos dar gyventi ir kovoti dėl savo idealų.“¹ Vieni jo gailėjosi, bet nežinojo, kaip jam padėti, kaip jį išgelbėti iš šios tragiškos būklės. Kitiems jis buvo našta, kurią reikia nusimesti kaip nereikalingą daiktą be sąžinės graužaties. Dar kitiems, ypač saugumiečiams, jo mirtis buvo didelis džiaugsmas ir tikras laimėjimas. Nėra žmogaus, nėra problemos. Girdėta ar ne?

Juozą Keliuotį lankė vos kelios dešimtys žmonių: draugų ir priešų. Bet jis jautėsi be galo vienišas ir visiems svetimas,

¹ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*. – Vilnius, 2003, p. 10–11.

apsuptas priešiškos sovietinės tikrovės, beveik be išeities. „Man palikta tik viena išeitis – mirtis. Galiu laisvai numirti.“

Kai grįžo iš tremties 1956 m., dar buvo draugų, su kuriais galėjo pasikalbėti. Jiems mirus, liko vienvė: sugriuvo tas pasaulis, kuriame dar buvo galima kvėpuoti, laisvai jaustis, reikšti savo skausmą ir susirūpinimą. Apie kūrybą negalėjo net pagalvoti: aplink KGB pinklės, likusių draugų išdavystės. Saugumo agentai ir provokatoriai rodė jam palankumą norėdami išgauti dar negirdėtas paslaptis apie Lietuvos kultūrą praeityje ir jo mintis apie tragišką jos padėtį sovietmečiu.

Juozui Keliuočiui buvo sunku atskirti, kur klasta ir priešas, kur likęs nuoširdus draugas. Tokiomis sąlygomis pradėjo įtarinėti net dorą žmogų. Jis tampa jo priešu. Saugumas nesivaržė užverbuoti net artimus jo giminaičius. Visa tai kėlė didžiulį chaosą ir teikė vis naujas kančias.

Kūrybos situacija buvo ne ką geresnė. Norėjo išspausdinti visus savo raštus, bet tai padaryti nebuvo jokios vilties. O raštų begalės tomų. Kurti pradėjo gerokai prieš Antrąjį pasaulinį karą. Visa energija ir jėgos skirtos žurnalų leidybai ir jų redagavimui. Todėl teko viską atidėti ir savo kūrybai neliko nei laiko, nei jėgų. Prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, sovietinė okupacija, suėmimai, kalėjimai ir tremtys galutinai palaidojo viltis ne tik kurti, bet ir gyventi.

Likę rankraščiai teikė tik begalę rūpesčių. Juos reikėjo saugoti, nuolat dėl jų drebėti, juos slapstyti. O saugumiečiai stengėsi juos atimti ar pavogti, kad vėl apkaltintų antitarybiškumu. Juozas Keliuotis negalėjo patirti ir kūrybos džiaugsmo. Visas jo gyvenimas darėsi tragiškas ir beprasmiškas. Sulaukęs 70 metų, bandė pažvelgti į praeitį, parašė autobiografiją – viso savo gyvenimo ir savo epochos tragišką vaizdą.

Jeigu jam būtų leista realizuoti savo kūrybines idėjas, gal nereikėtų tiek kentėti dėl savo vienišumo, savo svetimumo šiame pasaulyje.²

Juozas Keliuotis gimė pačioje dvidešimtojo amžiaus pradžioje – 1902 m. rugpjūčio 22 d. (pagal naująjį kalendorių – rugsėjo 4 d.) Rokiškio rajono Joniškio vienkiemyje, gausioje valstiečio šeimoje. Joje gimė vienuolika vaikų, iš kurių tik septyni buvo užauginti (autobiografijoje, rašytoje 1959 m., minima 10 vaikų ir nelengvas gyvenimas, LNB RRKS, f. 31–2, p. 1). Tėvas nemokėjo nei skaityti, nei rašyti, bet buvo aštraus ir kritiško proto, labai veiklus ir darbštus. Motina buvo tikra gražuolė nuo Vabalninko, puiki dainininkė, labai jautri ir švelni, linkusi nuolat svajoti ir gyventi fantazijos pasaulyje. Juozukas paveldėjo kontrastingus tėvų charakterio bruožus: aštrus protas ir nepalaužiama valia, karšta dinamika ir begalinis nerimas – tėvo duota. Iš motinos paveldėjo švelnius jausmus ir poetinę vaizduotę, mylinčią širdį ir dvasios ramybę.

Juozuko gyvenimas buvo įdomus, bet neramus, kartu ir nelengvas. Nuo pat kūdikystės dienų teko patirti piemenėlio vargus ir nuolatinius šeimos konfliktus. Labai anksti pabudusi poetinė fantazija padėjo pakelti gyvenimo negandas. Jį supo gamtos grožis ir žavėjo iki sąmonės pabudimo, ir tai teikė neapsakomą džiaugsmą. Grožio pajauta tapo vienu didžiausių gyvenimo pagrindų.³ Abu tėvai buvo religingi ir greitai vaikus įtraukė į sudėtingą religinį gyvenimą. Iškilmingos mišios ir triukšmingos religinės procesijos, nuostabūs vargonų garsai ir puikus choras, autentiška bažnyčios gotikos architektūra sudarė didingą religinį meną, kuris žavėjo vaikystėje ir iš dalies jaunystėje.

Jis suteikė Juozukui daug mistinių išgyvenimų bei religinių ekstazių ir daug tyro, nežemiško džiaugsmo.

² Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 19.

³ *Ten pat*, p. 18.

1908 m. motulė šešerių metų Juozuką atidavė į Rokiškio dviklasę rusų pradžios mokyklą. Nuo pat mažens tėvai jį laikė tinkančiu tik mokslą eiti, o ne žemę dirbti. Mokykloje visi dalykai buvo dėstomi rusų kalba. Skaityti ir rašyti išmoko tik rusiškai, o lietuviškai išmokė motulė, sėdėdama prie verpimo ratelio ar kūrendama krosnį. Mokyti sekėsi, tik aritmetikos negalėjo gerai suprasti. Ji jam atrodė per daug sukta ir nuobodi. O tai drumstė visą jo mokymąsi. Turėjo gerų draugų, išmoko sklandžiai ir aiškiai rašyti. Kapelionas tikybą dėstė lietuviškai. Vėliau atsirado ir lietuvis mokytojas, kuriam buvo leista su mokiniais po pamokų apie šį tą pakalbėti ir paskaityti iš lietuviškų knygų. Taigi dar vaikystėje suvokė pirmuosius estetinės, tautinės ir religinės kultūros pradus.

1914 m. vasarą kilęs Didysis karas sukrėtė visą kraštą, sukėlė chaosą, nutraukė Juozuko mokslus, nubloškė į siaubo ir kančių pasaulį. Atėję vokiečiai atėmė visus arklius, visą javų derlių. Prasidėjo sunkios vargo dienos. Teko iš naujo kurti ūkį, saugoti arklį, tenkintis viena karve ir keliais naminiiais paukščiais, naudotis primityviais darbo įrankiais: rankomis sukti girnas, spragilais kulti javus, arkliu arti žemę, rankomis pjauti javus ir šieną, pėstiems keliauti, dėvėti namų darbo drabužius.

Juozukui ūkio darbai nesisekė, nes buvo svajotojas ir silpnos sveikatos. Broliai ir seserys šaipėsi iš jo nevikrumo, tėvai pabardavo, o jis skaudžiai kentėdavo. Svajodamas ir tik naktimis skaitydavo knygas ir laikraščius. Vėl troško mokytis. Bet nebuvo kaip ir kur.

Tėvams pritariant, 1916 m. rudenį pradėjo mokytis privačiai. Mokytojas Juozas Šukys sutiko pamokyti lietuvių ir vokiečių kalbą, o vietos vikaras kunigas Vytautas Baršys – lotynų kalbos. Abu turėjo Juozuką paruošti į gimnaziją. Žibalo tada buvo sunku gauti. Tad mokydavosi prie balanų šviesos. Visiems sumigus, Juozukas ilgai, iki 12 val. nakties, skaitydavo prie balanų šviesos. Pats jas skaldydavo, pats naujas

užsideddavo. Akys labai pavargdavo. Gal todėl jau būdamas studentu turėjo įsigyti akinius.

1917 m. rudenį tėvelis Juozuką išvežė į Biržus, kad ten pradėtų mokytis gimnazijoje. Rokiškyje jos dar nebuvo, nors jau rengtasi atidaryti „Saulės“ draugijos gimnaziją. Bet buvo per ilgą laukti to atidarymo. Netoli Biržų gyveno daug gimiinių: mamos seserys ir broliai. Ten jie galėjo Juozuką pagloboti, atvežti maisto, parsivežti atostogų. Ten jau mokėsi pusbrolis Pranas Keliuotis nuo Kvetkų. Ten susitiko daug pusbrolių ir pusseserių. Turėjo būti įdomu ir jauku. Nesijautė vienišas.

Biržuose išlaikė egzaminus į antrą gimnazijos klasę. Jie pasirodė per lengvi. Tuoj po egzaminų gimnazijos direktorės paprašė leisti kitą dieną laikyti egzaminus į trečią klasę. Direktorei sutikus, kitą dieną lengvai įstojo į trečią klasę. Daugiau jų nebuvo...

Mokslai sekėsi. Pamėgo net matematiką. Kalvinas pastorius Povilas Jakubėnas įdomiai dėstė vokiečių kalbą. Kiti mokytojai neturėjo aukštojo mokslo baigimo pažymėjimų. Trečioje klasėje dauguma mokinių buvo vyresni ir jie nesiteikė draugauti su jaunesniu kaimiškai apsirengusiu bernu. Atmintyje liko Irena Paliulytė ir Emilija Kvedaraitė, būsimoji poeto, rašytojo V. Mykolaičio-Putino žmona.

1918 m. pavasarį sėkmingai perėjo į ketvirtą klasę. Atsižvelgė sėkmingo mokymosi perspektyvos, įsigijo naujų draugų. Jau buvo kalbinamas stoti į ateitininkų kuopelę. Bet viską sugriovė šiltinės protrūkis. Susirgo beveik visi mokiniai ir mokytojai. Gimnazijoje mokslai sustojo. Atvykę tėvai pusiau netekusį sąmonės Juozuką parsivežė į namus. Po keliolikos savaičių vaikas pasveiko.

Vyresnysis brolis Jonas vėl išvežė į Biržus mokytis. Nors mokslai ir prasidėjo, bet ne vienas iš jo pažįstamų ir draugų jau buvo miręs. Rado mirusį ir mylimiausią matematikos mokytoją Adomą Šerną. Namuose liko labai nuskurdusi

ir vokiečių okupacijos išvarginta šeima. Nusprendė mesti mokslus. Brolis tam pritarė, ir Juozas vėl grįžo į namus. Tėvai buvo nepatenkinti, barė vyresnį brolių Joną. Tėvai pradėjo spausti prie ūkio darbų. Greitai suvokė, kad padarė klaidą. Keli mėnesiai, praleisti namuose, nesimokant, buvo liūdni ir sunkūs. 1918 m. pabaigoje Rokiškyje buvo nuspręsta atidaryti gimnazijos ketvirtą klasę.

Visa esybe pamilęs tiesos, grožio ir gėrio idealus, su karštos jaunystės entuziazmu pasiryžęs gyventi tik dėl jų, Juozas Keliuotis pateko į didžiuosius intelektualius, estetinius ir moralinius prieštaravimus. Iš mažens buvo labai tikintis, vėliau nustojo lankyti bažnyčią. Svajavo apie absoliutų moralinį tyrumą. Troško tik tyriausio grožio, o gyveno tarp purvo ir dar nebuvo pajėgus kurti dailės ir literatūros šedevrų. Tyra, entuziastinga jaunystė negalėjo pakelti prieštaravimų. Juozui Keliuočiu buvo svetimi bet kokie kompromisai, bet kokios veidmainystės ar dvilypumai. Prieštaravimai teikė begalę kančių, stūmė į beribį pesimizmą. Iškilė hamletiška alternatyva: arba, arba... Jei negali gyventi pagal savo idealus, tai kam apskritai gyventi?

Juozą Keliuotį tuomet išgelbėjo tik įgimtas nenugalimas noras gyventi ir didžiojo prancūzo filosofo, mokslininko Blezo Paskalio raštai. Rokiškio vikaras kunigas Bronius Bumša jam paskolino B. Paskalio filosofijos šedevrą „Mintys“. Jau pirmojo sakinio mintys sužavėjo jauną gimnazistą. Kiekvienas B. Paskalio sakinytas buvo didžiulis atradimas.

Juozui atsivėrė naujas minčių pasaulis ir padėjo suformuoti naują gyvenimo būdą. B. Paskalis teigė, kad kiekvienas žmogus sklindinas beribio chaoso, begalinio tuštumo ir neapsakomos menkystės. Jis tik turi viltį iškilti iš šio chaoso, turi jėgų kovoti su savo menkyste ir tuštuma.

Šios mintys privertė Juozą padaryti išvadą, kad tragiškas, pilnas prieštaravimų žmogaus likimas yra ne tik neišvengia-

mas, bet visiškai natūralus reiškinys. Tai buvo paprastas ir kartu genialus atradimas – pirmas žingsnis į egzistencinę filosofiją. Ji lydės Juozą Keliuotį visą likusį gyvenimą. Jei žmogaus gyvenimas toks tragiškas, toks sklindinas įvairiausių prieštaravimų, jei tai neišvengiamas kiekvieno žmogaus likimas, tai dėl to neverta išprotėti ar žudyti.

Žmogui reikia gyventi, kovoti, kentėti ir neprarasti vilties. Tik mirdamas išsivaduos iš to chaoso, tos tuštumos ir menkystės. Tai buvo esminis padaršinimas toliau gyventi ir kurti.⁴ Juozas Keliuotis atgavo minčių ir jausmų pusiausvyrą.

Atsivėrė laisvas ir įdomus, intensyvus ir kartu pavojingas, tragiškas ir kūrybingas gyvenimas. Vėliau šį nusiteikimą sustiprino ir pagilino Jurgio Baltrušaičio ir Rabindranato Tagorės poezija.

1920-ieji buvo šviesiausi ir laimingiausi jo jaunystės gyvenime. Subrendo fiziškai ir dvasiškai. Atsiskleidė visos jo valios, intelektualinės ir emocinės galios. Įsivyravo jų pusiausvyra. Gimnazijoje atsidėjęs mokėsi visų dalykų ir jam puikiai sekėsi. Kultūra prikels, išsaugos ir išstobulins tautą – šį romantinį pozityvizmo filosofijos skelbiamą tikslą („Švieskis ir šviesk“) jau paveldėjo Rokiškio gimnazijoje⁵ iš savo mokytojų Antano Purėno, Vlado Lašo ir Justino Vienožinskio.

Gimnazijos direktorius dailininkas Justinas Vienožinskis gyrė jo piešinius, skatino mokinius jais gėrėtis. Mokytojas Antanas Purėnas gyrė Juozo lietuvių kalbos ir literatūros rašinius ir kaip pavyzdinius viešai ir garsiai skaitydavo visai klasei. Juozas buvo geras ir pavyzdingas gimnazijos mokinys, Jonišio vienkiemyje gyveno šviesi ir rimta valstiečio šeima.

⁴ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 37.

⁵ Kubilius Vytautas. „Kito pasaulio esu žmogus“ // Keliuotis Juozas. *Meno tragiškas: studijos ir straipsniai apie literatūrą ir meną*. Sudarė Rūta Jasionienė. – Vilnius, 1997, p. 543.

Atsirado laisvo laiko skaitymui. Tuomet perskaitė visus N. Gogolio raštus, A. Puškino poeziją ir prozą. Iš J. Vienožinskio gavo paskaityti visus V. Šekspyro raštus. Jie padarė didžiulį įspūdį. Nemažai paveikė ir F. Dostojevskio kūryba. Žmogaus giluminė psichologija, įvairiapusis beribis jo tragizmas, filosofinė problematika, geniali gyvenimo dialektika atskleidė Juozui visiškai naujus horizontus, įvedė į naujausios pasaulio literatūros labirintus. Ir vėliau Juozas Keliuotis nuolat grįždavo prie F. Dostojevskio, apie jį ir jo kūrybą parašė monografiją. B. Paskalio, V. Šekspyro ir F. Dostojevskio kūryba atitraukė Juozą nuo daugelio kitų klausimų ir didžiausią dėmesį sutelkė į žmogaus egzistencijos problemą.

Skaitė ir lietuviškas knygas. Jau būdamas lietuviškoje pradžios mokykloje, perskaitė M. Valančiaus grožinę prozą, V. Pietario „Algimantą“ ir Maironio „Pavasario balsus“. Gimnazistas perskaitė visus Vinco Kudirkos raštus ir jo vertimus. Jis išmokė aukotis Tėvynei, būti šviesaus ir liberalaus proto žmogumi. Jaunuolį žavėjo ne tik Maironio, bet ir M. Gustaičio bei K. Binkio poezija. Tik ką pasirodę Juozo Tumo-Vaižganto „Pragiedruliai“ ilgam pavergė protą ir širdį. Žavėjo V. Krėvės „Dainavos šalies padavimai“.

Didžiausią įspūdį darė J. Biliūno novelės. Bet nei Žemaitė, nei Lazdynų Pelėda jo nesužavėjo. K. Donelaitis tada dar buvo jam per sunkus, tik Antano Baranausko „Anykščių šileliu“ negalėjo atsigrožėti. Kiek vėliau susipažino su Vinco Mykolaičio-Putino, Fausto Kiršos ir Balio Sruogos poezija, su ja niekad nesiskyrė. Skaitė ir Vydūno dramas, ir filosofijos veikalus ir visados stengėsi suprasti jo mintis. Juozapo Albino Herbačiausko „Erškėčių vainikas“ jį pritrenkė kaip Blezo Paskalio „Mintys“ arba Frydricho Nyčės „Štai taip kalbėjo Zaratustra“. Viskas jam atrodė artima ir suprantama. Tai vertė lietuvių tautą atsakyti bet kokio provincializmo, prietarų ir

trafaretų, sustingimo ir išglebimo, nuolatinių aimanavimų ir nusiskundimų, visokio dogmatizmo ir valstietiško atsargumo bei nerangumo.⁶

Jis pateikė naują, moderniškesnę tautiškumo ir literatūros koncepciją, skatino eksperimentuoti literatūros, dailės ir ideologijos srityse. J. A. Herbačiausko kūryba visą gyvenimą dvelkė nauja, šviesia ir drąsia kūrybos pajauta. Jis norėjo pertvarkyti visas mūsų gyvenimo sritis, bet daugumos nebuvo suprastas ir „varijuotu“ pravardžiuojamas turėjo išvykti į Lenkiją... O Juozui Keliuočiui iš pirmo žvilgsnio pasidarė savas, artimas ir brangus.

Gimnazijoje perskaitė iš kapeliono Stanislovo Eduardo Baltrimo gautą vokiečių filosofo Vilhelmo Vindelbando „Naujųjų laikų filosofijos istoriją“ ir taip susipažino su naujųjų laikų filosofijos problematika. Skaitė žymiausio rusų filosofo Vladimiro Solovjovo raštus, kurie pagilino krikščionišką pasaulėžiūrą.⁷ Gimnazijoje buvo raginamas stoti į aušrininkų, ateitininkų, pavasarininkų kuopas. Buvo išrinktas net ateitininkų kuopos pirmininku ir jų laikraštėlio „Bakūžės viltis“ redaktoriumi.

Ateitininkų kuopa buvo registruota gimnazijos mokytojų taryboje ir pasidarė vieša. Taip atsitiko ir su kitomis mokinių organizacijomis. Pradėti rengti susirinkimai ir viešos diskusijos pasaulėžiūros, literatūros, dailės ir mokslo klausimais. Ateitininkai pradėjo mieste rengti įvairių veikalų vaidinimus su viešais skelbimais ir bilietais. Jų veikloje aktyviai dalyvavo vikaras kunigas Bronius Bumša. Būdamas penktos ir vėliau šeštos klasės mokinys, Juozas Keliuotis išmoko draugauti ir bendrauti su įvairių pažiūrų žmonėmis. Vėliau tai padėjo dirbti su kitaip galvojančiais.

⁶ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 41.

⁷ *Ten pat.*

Neapykanta kitaip galvojančiam jam atrodė ir antikrikščioniška, ir net barbariška, ir neteisinga. Juozas Keliuotis nesisitenkino liberalų skelbiama tolerancija, kuri jam atrodė tik įžeidžianti ir žeminanti kitaip galvojančią. Juozo nuomone, jei žmogus klysta ir blogai daro, tai reikia jį kritikuoti, su juo kovoti, bet niekada neatsakyti jam pagarbos ir meilės. Jam atrodė, kad liberalizmas veda į saloninį ir miesčionišką gyvenimą, o akla neapykanta kitaip galvojančiam – į pražūtingas kovas ir barbarizmą.⁸

Jo aktyvus dalyvavimas pavasarininkų kuopos veikloje vertė kitus svarstyti, kaip įveikti kaimo jaunimo tamsumą, jo apsilėidimą. Dalyvavimas pavasarininkų veikloje privertė bendrauti su vietos kunigais. Dėl jų veiklos metodų ne visuomet sutardavo. O ir jų pamokyti negalėjo, nes jie buvo suaugę vyrai ir mokyti teologai, besivadovaujantys savo tradicijomis.

Atgavus Nepriklausomybę, kūrėsi naujas, laisvas ir kūrybingas gyvenimas. Heroizmas ir nerimas dėl valstybės ateities tada buvo didžiausias Lietuvos rūpestis. Lietuviai atminė kadais egzistavusią didelę ir didingą imperiją ir jau nebenorėjo būti kieno nors vergais, baudžiaunininkais. Jie jau nebesvajoto atgaivinti buvusią imperiją. Savo etnografinėse žemėse norėjo sukurti laisvą valstybės gyvenimą. Jie troško būti visateisiais, visaverčiais savo krašto šeiminkais. Jie puikiai žinojo, kokią žalą jiems padarė rusai, lenkai ir vokiečiai. Dabar lietuviai buvo linkę geriau mirti negu tapti kieno nors vergais ar baudžiauninkais.

Rokiškyje praleisti treji metai (1919–1921) buvo reikšmingiausi ir lemtingiausi Juozo Keliuočio gyvenime. Čia pabudo visos intelektualios, emocinės galios ir gavo progą reikštis. Čia susiformavo atvira, pažangi ir humanistinė krikščioniška pasaulėžiūra. Čia įgijo pirmuosius organizacinio ir

visuomeninio darbo įgūdžius. Čia pradėjo bendradarbiauti su Kauno spauda. Taigi tuo metu susiformavo pagrindiniai Juozo Keliuočio gyvenimo, asmenybės, charakterio ir veiklos pagrindai, kurie nulėmė tolesnį jo gyvenimą.

Tokia intensyvi veikla vargino ir sekino. 1921 m. sėkmingai baigė Rokiškio gimnazijos šešias klases (tuomet daugiau nebuvo). Teko rinktis kitą gyvenimo ir mokymosi vietą. Rokiškio apylinkėse pagarsėjo kaip gabus ir uolus mokinys. Tęsti mokslus buvo jo didžioji svajonė. Ir jai buvo lemta išsipildyti netoli gintinės.

1921 m. rudenį atvyko į Panevėžį, įstojo į vyrų gimnazijos septintą klasę. Iš pradžių buvo sunku, liūdna ir nuobodu. Pirmiausia – čia atvyko pervargęs ir išsisėmęs. Pernelyg intensyvi veikla Rokiškyje nualino fiziškai ir morališkai. Neteko ilsėtis ir vasaros atostogų metu. Vargino ūkio darbai, kuriems neturėjo nei polinkio, nei sveikatos. Dar vaikas būdamas svajoto skraidyti padangėmis, nepanūdo būti žemės kurmiu ir juo netapo.

Panevėžyje teko gyventi prastuose ir ankštuose butuose, juos dažnai keitė. Rokiškyje buvo įpratęs gyventi erdviame ir gražiam Joniškių vienkiemyje. Rokiškyje buvo daug draugų ir pažįstamų. O Panevėžyje dar nieko nepažinojo, su niekuo artimiau nebendravo. Iš karto pasijuto vienišas ir svetimas.

Tik gimnazijos rūmai buvo daug didesni, erdvesni ir gražesni negu Rokiškyje. Naujuose gimnazijos rūmuose buvo laisva, miela ir jauku. Iš pradžių savamoksliai išmoko laisvai skaityti vokiškai. Norėjo skaityti naujausius filosofijos veikalus. Per Kalėdų dviejų savaitių atostogas perskaitė Berlyno universiteto prof. filosofo Francio Paulseno dviejų didžiulių tomų veikalą „Etika“. Turinys labai patiko, jis padėjo giliai ir visam gyvenimui įsiminti didžiuosius visos žmonijos etikos principus. Po to jau galėjo laisvai skaityti bet kokią vokiečių filosofijos knygą.

⁸ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 44.

Daug padėjo ir gimnazijos kapelionas Juozas Ruškys. Tai buvo labai geras ir nuoširdus žmogus, bet nemokėjo iškalbos meno. Jo pamokos ir pamokslai, paskaitos buvo menkesnės negu knygoje. Su juo buvo daug įdomiau pasikalbėti negu klausytis kalbančio. Jis buvo geras ir nuoširdus, bet nebuvo linksmas, labiau susimastęs, ieškantis tiesos ir gyvenimo prasmės. Jis pirmasis iš šios gimnazijos mokytojų tapo artimas ir draugiškas, paruošęs bet kada padėti.

Panevėžio vyrų gimnazijos direktoriumi tuomet buvo žinomas Lietuvos istorikas ir pedagogas prof. dr. Jonas Yčas. Jis dėstė Lietuvos ir visuotinę istoriją. Tarp mokinių turėjo autoritetą, mokėjo puikiai valdyti klasę. Pakakdavo vieno žodžio, o kartais ir gesto ar žvilgsnio ir išdykaujantys mokiniai nurimdavo. O tuometiniam gimnazijos inspektoriumi Matui Grigoniui nesisekė tvarkyti mokinių gyvenimą ir jų elgesį. Jis dažnai šūkaudavo, skeryčiodavosi ir grasindavo, bet niekas jį tai nekreipdavo didesnio dėmesio.

Gamtos mokslus dėstė žinomas Lietuvos gamtininkas Jurgis Elisonas. Tai buvo darbštus ir energingas, veiklus, tačiau stačiokiškas mokytojas. Jis fanatiškai mėgo savo dalyką ir net literatūros vakaruose skaitydavo ilgiausias ir pedantiškiausias zoologijos paskaitas ir reikalavdavo įsidėmėti, kiek kojyčių ar plaukelių turi koks nors kirminas... Tai klasėje sukeldavo triukšmingą juoką.

Rašytoja Gabrielė Petkevičaitė dėstė pasaulinės literatūros istoriją. Ji paskaitas dažniausiai skaitydavo iš sąsiuvinio. Stengdavosi jas parengti liberaliai ir objektyviai. Gyvai ir įtaigiai ji pasakodavo ką nors iš savo ir savo epochos gyvenimo. Ji buvo nedidelio ūgio, su kuprele ir darė invalidės įspūdį. Bet buvo šviesaus proto ir geros, visus mylinčios širdies žmogus. Visi ją gerbė ir mylėjo, nors ir nesižavėjo.

Lotynų kalbos mokytojas buvo jaunas vietinės kilmės rusas Jonas Sokolovas. Jis išmanė savo dalyką, puikiai dėstė ir

fanatiškai jį mėgo. Buvo gerai susipažinęs su rusų literatūros istorija ir visai gimnazijai iš šios srities paskaitydavo paskaitų. Jis stengėsi būti objektyvus ir teisingas mokytojas. Rengdami literatūros ar meno vakarus (Meno kuopoje – J. B.), mokiniai prašydavo pedagogų tarybos keliolikos laisvų dienų. Sokolovas visada tam priešindavosi ir įrodinėdavo, kad teisingas Cezario vieno sakinio vertimas būsiąs daug naudingesnis negu visas kokios nors operetės „Aidos“ pastatymas... Iš mokinių, norinčių su juo pasikalbėti, reikalavdavo laikytis vieno metro atstumu. Toks reikalavimas labai pralinksmindavo mokinius.

1922 m. pradžioje lietuvių literatūros mokytoju buvo pakviestas žinomas rašytojas, pirmojo lietuvių socialinio ir psichologinio romano „Blūdas“ autorius kun. Julijonas Lindė-Dobilas. Jo pasirodymas Panevėžio berniukų gimnazijoje sukėlė sensaciją. Čia Juozas Keliuotis klausė J. Lindės-Dobilo paskaitų apie dvasinį ir kultūrinį tautos renesansą, kuriam būtinas asmenybės dvasinis tyrumas, pasiaukojimo entuziazmas ir tolerancija.⁹

Jis ėmė skelbti *naują* literatūros ir gyvenimo sampratą. Dobilas sugriovė iki tol propaguoatą Mato Grigonio literatūros mokymą. Naujasis lietuvių literatūros mokytojas paskelbė, kad literatūros kūriniuose ieškoti teigiamų ar neigiamų personažų yra beprasmis, nereikalingas, ne literatūros, o grynai moralės dalykas. J. Lindė-Dobilas drąsiai kritikavo Adomo Jakšto (Aleksandro Dambrausko) dogmatinę ir intelektualią katalikų inteligentijos poziciją. Dobilas net kritikavo kai kuriuos per daug retorinius ir propagandinius Maironio eilėraščius, nors apskritai jo poeziją labai vertino.

⁹ Kubilius Vytautas. „Kito pasaulio esu žmogus“ // Keliuotis Juozas. *Meno tragizmas: studija ir straipsniai apie literatūrą ir meną*, p. 543; Baliūnas Vytautas. Juozas Keliuotis Panevėžio gimnazijoje // *Brolių Juozo ir Alfonso Keliuočių kūrybinis palikimas* / Mokslinės konferencijos medžiaga. 2003, p. 16–20.

Dobilas pabardavo ir Juozą Tumą-Vaižgantą už nuolatinį skubotumą ir kai kuriuos psichologinius paviršutiniškumus.

Nesivaržė kritinių pastabų ir Vinco Kudirkos bei Vinco Krėvės kūrybai, nors juos labai vertino. Dobilui labai patiko Vydūno dramos ir filosofija, gaivališka, nuoširdi, lyriška A. Vienažindžio poezija. Bet labiausiai vertino lietuvių liaudies kūrybą. Jis žavėjosi jos estetinėmis ir psichologinėmis savybėmis. Dobilas susižavėjęs kalbėjo apie didžiuosius pasaulio rašytojus Homerą, Dantę, Šekspyrą, Gėtę, Dostojevskį.

Pagal jau priimtą tradiciją vyresnių klasių mokiniai rinkdavosi svarstyti literatūros klausimus. Į tuos susirinkimus ateidavo J. Lindė-Dobilas ir Gabrielė Petkevičaitė. Čia dažnai kildavo karštos diskusijos. Jos džiugino literatūros mokytoją. Aktyviausi diskusijose būdavo Pranas Skardžius ir Juozas Keliuotis. Dobilas skatino individualų galvą, kritinį mąstymą.

Norėdami, kad šie susirinkimai būtų organizuoti, mokiniai, skatinami minėtų mokytojų, nutarė įkurti Meno kuopą. 1922 m. gegužės 1 d. buvo surašytas pirmasis organizacijos protokolas. 1934 m., po J. Lindės-Dobilo mirties, Meno kuopa buvo pavadinta kunigo J. Lindės-Dobilo vardu. Juozas Keliuotis buvo vienas jos organizatorių ir antrasis valdybos pirmininkas. Meno kuopa reguliariai rengė viešus susirinkimus literatūros, estetikos ir filosofijos klausimais.

Tai buvo naujas, originalus ir stiprus literatūros bei meno sąjūdis Panevėžio berniukų gimnazijoje, gyvavęs iki 1945 m., kuomet sovietinis saugumas, apkaltinęs antitarybiškumu, suėmė aktyviausius jos narius.

Plačiau apie tai rašoma apybraižoje „Mažasis Lietuvos universitetas Panevėžyje“ (Panevėžys, 2017). Meno kuopa išaukino ne vieną rašytoją, dailininką ir humanitarinių mokslų mokslininką. Tarp garsiausių jos narių buvo ir Juozas Keliuotis, Petras Babickas, Pranas Skardžius, Rapolas Šaltenis ir daugelis kitų.

Visa tai buvo nauja, įdomu ir žavu. Mokiniai išsižioję klausydavo J. Lindės-Dobilo pamokų ir paskaitų. Bet jas suprasti nebuvo lengva. Kalbėdamas, dėstydamas net rašydamas Dobilas nesilaikė jokios mokslinės ar pedagoginės metodikos. Jo paskaitas buvo sunku užsirašyti ar atsiminti. Jų metu rašytojas atskleisdavo ir savo išgyvenimus, estetines bei mistines vizijas, samprotavimus.

Dobilo paskaitos praplėtė mokinių literatūrinių svarstymų horizontus, bet nesuteikė disciplinuotos, aiškiai suformuluotos, literatūrinės ar estetinės sistemos. Jo minčių ir dėstymo chaotiškumas vėliau smarkiai trukdė studijuojant mokslus Kauno universitete.¹⁰

Juozas Keliuotis lankėsi ir J. Lindės-Dobilo bute, kuriame mokinį visada sutikdavo kuo nuoširdžiausiai. Buvo draugiškas, paprastas ir natūralus. Visados susimąstęs ar užsisvajojęs. Literatūrinių, estetinių ar filosofijos klausimų svarstymas buvo kasdieninė jo duona, jo gyvenimo erdvė. Ypač jam rūpėjo lietuvių tautos dvasios ir kūrybos psichologijos problemos. Prie jų vis grįždavo ir niekada negalėjo jų išsemti.

Juozas Keliuotis pasidavė savo mokytojo „sugestyviai minties jėgai“, žadinančiai kūrybos siekius, savarankiškus problemų ieškojimus ir sprendimus.¹¹ Neabejojama, kad gimnazistą turėjo veikti mokytojo asmenybės dvasinės laisvės, tolerancijos principai. Jiems J. Lindė-Dobilas buvo itin jautrus.

Buvo labai gaila, kai teko išsiskirti: Juozui Keliuočiui išvažiuoti į Kauną studijuoti, o Lindei-Dobilui iki mirties likti Panevėžyje. Dobilas tapo gimnazijos inspektoriumi, vėliau –

¹⁰ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 55.

¹¹ Gudaitis Leonas. *Žurnalistikos mokslas ir mokymas Lietuvoje (1922–1943 m.)*. – Kaunas, 2001 m.; Keliuotis Juozas. *Žurnalistikos paskaitos*. – Kaunas, 2000, p. 27.

direktoriumi, o Juozas Keliuotis – žurnalų, tarp jų „Naujoji Romuva“ redaktoriumi.

Nuoširdi jų draugystė tęsėsi ilgus metus. 1924 m. kovo 28 d. rašytame laiške studentui Juozui Keliuočiui Dobilas tėviškai rašė: „Tik reikia protą lavinti. Jau geriau ne veik tiek daug visuomeninėj dirvoj, bet skaityk ir galvok. Jausmų turi Tamsta, kaip Vienažinskis (A. Vienažindys – J. B.), per daug, bet be minties jie lyg be sparnų – negali pasikelti ir po plačiąsias erdves plasnoti.“¹² J. Lindė-Dobilas 1924–1932 m. tokių laiškų Juozui Keliuočiui parašė keturis, o buvęs mokinys apie savo mokytoją išspausdino tris straipsnius.

Studijos Kauno (1923–1926) ir Paryžiaus Sorbonos (1926–1929) universitetuose

Gavęs Panevėžio berniukų gimnazijos brandos atestatą, grįžo į tėviškę – Jonišchio vienkiemį. Jautėsi labai pavargęs ir išsekęs. Tėvai, norėdami, kad Juozas išsiblaškytų ir sustiprėtų, pasiūlė aplankyti giminaičius. Kelionė pas juos neprailgo. Atsivėpė ir netrukus reikėjo rūpintis, kaip įstoti į Kauno universitetą. Nusprendė studijuoti Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyriuje. Paštu išsiuntė dokumentus ir buvo priimtas. Gavęs patvirtinimą, pradėjo rūpintis stipendija. Išsiuntė prašymus į visus žinomus fondus, kurie teikė studentams stipendijas.

Netrukus iš trijų fondų gavo pranešimus, kad jie sutinka skirti stipendiją. Pasirinko Amerikoje mirusio katalikų kunigo Simono Pautieniaus fondo stipendiją, nes ji buvo didžiausia.

Mama pirmąkart iš pirktos miestietiškos medžiagos pasiūdino kostiumą ir nupirko baltinius. Tėvas pasiūdino naujus batus. Dar mama įdėjo pilną krepšį maisto ir lagaminą baltinių.

¹² Julijonas Lindė-Dobilas. *Laiškai*. – Vilnius, 1999, p. 128. Baliūnas Vytautas. Juozas Keliuotis Panevėžio gimnazijoje // *Brolių Juozo ir Alfonso Keliuočių kūrybinis palikimas*, p. 19.

Tėvas įdėjo 15 litų, kuriuos beveik visus išleido traukinio bilietui.

Abu tėvai buvo liūdni: matyt, tikėjosi, kad stos į kunigų seminariją ir visai šeimai bus garbė, paguoda ir materialinė parama senatvėje. Tėvai vengė moralizuoti, nepriekaištavo, nemokė, kaip reikės gyventi. Matyt, žinojo, kad geriausiai pats žinantis, kaip jam veikti ar elgtis. Mokslui tėvai jautė pagarbą. Šis tėvų taurumas suteikė pirmą postūmį moraliniam idealizmui, kurį toliau plėtojo rašytojai, filosofai ir jo mokytojai. Juozas su tėvais visuomet buvo taktiškas ir stengėsi niekad jų neįžeisti, jiems padėti.

Jau nuo ketvirtos klasės iš tėvų neimdavo nė lito, o kartais jiems ir padėdavo pinigais. Tėvas nuolat sirgo ir jo gydymas reikalavo lėšų. O šeima buvo didelė. Visus reikėjo maitinti ir aprenkti. Šeimos auklėjimas turėjo lemiamą įtaką bręstančiam jaunuoliui. Ryšiai su šeimos židiniu ir ateityje išliko natūralūs ir nuoširdūs.

1923 m. rugsėjo 1 d. Juozas Keliuotis atsiveikino su tėviške ir Rokiškio miestu. Ir jau niekad os ilgesniam laikui čia nebesugrįžo. Atvažiuodavo kelioms dienoms pailsėti, aplankyti saviškius. Dvidešimt vienerių metų jaunuolis atvyko į Kauną rasti pašaukimą ir realizuoti savo misiją šiame gyvenime. Tada jis buvo kupinas jaunystės energijos ir drąsių svajonių. Atrodė, kad visi pasaulio keliai atviri, visos žvaigždės danguje jam šviečia, jog gyvenime nėra tokių kliūčių, kurių jis neįstengs nugalėti.¹³

Juozas Keliuotis buvo pasiryžęs rasti tiesą, kurti grožį ir kovoti dėl gėrio. Jis buvo nusiteikęs aukotis Tėvynei ir net visai žmonijai, nieko sau asmeniškai nereikalavo ir nieko savo gerovei nesitikėjo. Šviesus darbas ir intensyvi kūryba, nuolatinis pasiaukojimas ir nenuilstama kova už tiesą, gėrį, grožį ir

¹³ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 69.

teisingumą – tai visi jo gyvenimo ateities keliai, kuriais buvo pasiryžęs keliauti.¹⁴

Ilgai ir skausmingai svyravo, ką pasirinkti kaip pagrindinį studijų objektą: filosofiją ar lietuvių literatūrą. Iš pašaukimo buvo linkęs studijuoti literatūrą, bet pasirinko filosofiją. Tartasi su prof. S. Šalkauskiu ir prof. B. Čėsniu. Pagrindine studijų šaka tapo filosofijos istorija. Ją išstudijavęs, tikėjosi galutinai suformuoti savo pasaulėžiūrą, be kurios negalėjo gyventi. Kaip šalutines studijas pasirinko lietuvių literatūrą ir filosofijos sistemą. Bet ir to jam buvo maža. Greta privalomų mokslų pasirinko vokiečių literatūrą ir pedagogiką. Didelį įspūdį studentui darė prof. S. Šalkauskio bendrosios pedagogikos, kultūros filosofijos ir prof. Prano Kuraičio naujosios filosofijos paskaitos. Kauno universitete buvo dėstoma neotomistinė filosofija, kurios pagrindas buvo Tomo Akviniečio doktrina kaip tobula amžinosios filosofijos išraiška.

Kauno universiteto Teologijos-filosofijos fakultete vyravo gera atmosfera, nes čia studijavo daug gabaus ateitininkų jaunimo: Juozas Ambrazevičius, Pranas Dielininkaitis, Jonas Grinius, Zenonas Ivinskis ir kitos ryškios asmenybės. Čia išryškėjo ir teisinga, prasminga dėstytojų tendencija – rengti savo pamainą. Taigi buvo galvojama apie Lietuvos ateitį.

Nors prieš vykdamas į Kauną buvo apsisprendęs vengti visuomeninio darbo ir atsidėti tik studijoms ir grožinės literatūros kūrybai, bet nė pats nepajuto, kaip į jį buvo įtrauktas. Buvo išrinktas Pavasarininkų sąjungos aukštaičių regiono vedėju. Prof. Juozas Eretas nusprendė modernizuoti ir reorganizuoti šią sąjungą.

Tik iš dalies įvykdžius reformą, Pavasarininkų sąjunga tapo didžiausia ir dinamiškiausia jaunimo sąjunga Lietuvoje. Ji ėmė rengti didžiulius ir spalvingus kongresus, įdomias dainų

¹⁴ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 69–70.

ir sporto šventes, turtingas tautodailės parodas. 1924 m. Juozas Keliuotis išrenkamas katalikų jaunimo žurnalo „Pavasaris“ redaktoriumi. Lig tol šis žurnalas buvo provincialis ir paraparinio pobūdžio.

Naujasis redaktorius stengėsi žurnalą sumoderninti, pagyventi. Ėmė iš jo šalinti įkyriai moralizuojančius straipsnius, pamokslus, pradėjo spausdinti daugiau kūrybos, mokslo populiarinimo, informacijos iš visų gyvenimo sričių, įdomesnių informacijų, humoro ir sporto žinių. Per porą metų žurnalo tiražas padvigubėjo ir jis tapo žinomas visoje Lietuvoje.

Juozas Keliuotis jame spausdino savo noveles ir publicistinius straipsnius. Studijuodamas, dirbdamas visuomeninį darbą ir redaguodamas „Pavasari“, dar bendradarbiavo ir katalikų moksleivių žurnale „Ateitis“. Čia dažniausiai spausdino poeziją ir prozą.

1921–1924 m. jaunas literatas suformulavo „dvasinės revoliucijos“ programą: reformuokime pirmiausia save, išlaisvinkime vidinę energiją, glūdinčią mūsų pačių dvasinėje substancijoje, „svaiginančio dinamizmo“ banga išvartys pasenusias gyvenimo lytis. „Negalime pakęsti šios senatvės ir dogmatizmu persisunkusios aplinkumos. Negaliu žiūrėti į jus, kurie esate paskendę apatijos nirvana bangose, paskendę gyvenimo smulkmenose ir jo purvuose, kurie jauni būdami pasenote ir ramiai prisitaikėte prie sustingusių nebegyvytų gyvenimo formų.“¹⁵

Anksti išryškėjo Juozo Keliuočio, kaip visuomenės nuotaičių formuotojo, dvasios ir kultūros ugdytojo, pašaukimas. Juozas Keliuotis, Kauno universiteto studentas, „Pavasario“ žurnalo redaktoriumi buvo 1924–1926 metais. „Pavasaris“ – katalikiškas pavasarininkų sąjungos spaudos organas, skirtas kaimo jaunimui, ugdeš tuometinio jaunimo – didžiosios jo

¹⁵ Keliuotis Juozas. Į aukštuosius kalnus // *Ateitis*, 1924, nr. 5–6, p. 266.

dalies – pasaulėžiūrą, daug dėmesio skyręs asmenybės saviauklai. Skatino kurti slapyvardžiais prisidengusius debiutantus, įtraukė ir bendramokslus.

Dar Kauno universitete jis prisiskverbė pro kitus savo uolumu, idėjomis, entuziazmu ir iškalba: „Pati jo kalbėsena ir mąstysena būdingai atspindėjo entuziastišką jo prigimtį. Kalbėjo lyg uždusdamas, kvapo pritrūkdamas, nes ne šaltai savo mintis dėstė, o kalbėjo pergyvendamas, ar vienu atveju kuo nors džiaugdamašis, ar kitu atveju kuo nors piktindamašis. Ir rašant jo mintis liejosi tarytum patvinusios upės srautu. Buvo įtaigus ne minties loginiu atbaigimu, nuoseklumu, sistemingumu, o greičiau savo žodžio betarpiškumu, jausminiu intensyvumu. Bent psichologiškai šiuo atveju Keliuočiui labiau imponavo ne tomistinis, o šv. Augustino ar Henri Bergsono mąstymo būdas.“¹⁶

Ieškant vieno žodžio Juozui Keliuočiui kaip žmogui apibūdinti, geriausiai jį išsakytų *entuziazmas*. Jo esmę sudaro žavėjimasis tuo, kas aukščiau, leidimasis būti pagautam, užsidegimas tarnauti idealui. Jo entuziazmas atstojo jam sveikata ir gyvenimo sąlygas. Jo entuziazmas buvo vaizgantiškas – vedė į žmones, o ne nuo jų uždarė. Vertindamas žmones ne pagal formalų ideologinį artimumą, o visų pirma pagal kiekvieno žmogišką vertingumą.¹⁷

Lietuva buvo ką tik susikūrusi, kylanti iš karo griuvėsių, o jaunasis redaktorius jau ėmė diktuoti plačius veiklos uždavinius – kurti, kelti ne vien save, bet visą tautą naujam, šviesesniajam gyvenimui. Pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį jis brandino savo kūrybines pajėgas, o antrąjį dešimtmetį jas brandžiai išskleidė.

¹⁶ Girnius Juozas. Sveikiname neužmirštamą Juozą Keliuotį // *Aidai*, 1972, nr. 6, p. 301.

¹⁷ *Ten pat.*

Pirmieji Juozo Keliuočio rašiniai atskleidė jo nusiteikimą blaiviai vertinti tikrovę. Tai rodo jo rašinys „Krikščioniškojo renesanso gadynė“ „Ateityje“ (1925 m., nr. 4). Jame autorius skatina kurti krikščionišką humanizmą. Dar plačiau savo mintis išdėstė antrajame ateitininkų kongrese 1925 m. skaitytoje paskaitoje „Kuriamasis veiklumas“. Apeliuodamas į jaunimo entuziazmą, kuris neklausia „ar galima?“, bet „ar reikia?“

Juozas Keliuotis toliau plėtojo mintį: „Kuo žalingesnė mus apsupamoji jėga, aukštesnė civilizacija, kuo turtingesnė mūsų istorija, kuo geresnių autoritetų turime, tuo stipriau turi būti išlaisvinamos žmogaus kuriamosios galios, tuo intensyviau turi būti išvidinis asmenybės veiklumas, pasireiškiantis laisvu apsisprendimu ir kuo didžiausiu sąmoningumu.“¹⁸ Laikydamas kūrybą laisvos iniciatyvos išdava“, stojo prieš konservatizmą ir despotizmą, kurie „neturi jokios teisės uždrausti žmogui laisvai jausti, laisvai galvoti ir laisvai veikti.“¹⁹ Būtent Juozui Keliuočiui laisvė „tai ne sauvaliavimas“, vedęs į anarchiją, bet „kūryba naujo individualaus kelio amžinajam tikslui siekti.“²⁰

Taigi laisvė grindžiama kūryba: „Nesi laisvas, bet būk laisvas.“

Juozas Keliuotis entuziazmo neprarado visą gyvenimą, liko jaunos dvasios ir sulaukęs garbaus amžiaus. Tai leido jam tiek daug nuveikti savo tautai.

Savo redaktoriavimą žurnale „Pavasaris“ pradėjo vedamuoju straipsniu „Kurkime naują gadynę“ o po poros metų, išvykdamas į Paryžių, neramiai atsisveikino straipsniu „Gyventi

¹⁸ Girnius Juozas. Sveikiname neužmirštamąjį Juozą Keliuotį // *Aidai*, 1972, nr. 6, p. 302.

¹⁹ *Ten pat*, p. 302.

²⁰ *Ten pat*.

ar mirti?“ Jame jaudinamasi dėl krikščionių demokratų pralaimėjimo 1926 m. seimo rinkimuose, įsakmiai pabrėžiama: „Būdėkime, kad ir kultūroje nepralaimėtume, nes toks pralaimėjimas tolygus mirčiai.“²¹

Tarp šių dviejų šūkių jau matyti atsirandanti Juozo Keliuočio tautinės kultūros programa, grindžiama dar naivokais jaunatviškais samprotavimais. Ji toliau buvo brandinama Paryžiuje – Vakarų kultūros ir civilizacijos centre. Iš ten, Vinco Mykolaičio-Putino prašymu, „Židinio“ žurnalui Juozas Keliuotis atsiuntė keletą vakarietiško straipsnių ir studijų „Rusija, Vakarų Europa ir Lietuva“, išspausdintą 1928 metais. Studijoje ieškoma Lietuvos ateities kelio ir orientyro: ar jai reikia eiti su Rytai, ar su Vakara, ar jai reikia kurti Rytų ir Vakarų sintezę. Filosofo prof. S. Šalkauskio siūloma sintezė jam atrodė per daug abstrakti, per daug miglota.

Juozas Keliuotis atsiminimuose apie Vincą Mykolaitį-Putiną siūlė orientuotis į Vakarų Europą. Kad vakarietiškoji kryptis tinkamiausia Lietuvai, motyvuojama tuo, jog priešmūsų krikščionybę (katalikybę) Lietuva jau buvo paveldėjusi Vakarų civilizaciją ir patyrusi vakarietišką auklėjimą. Juozas Keliuotis siūlo kurti originalią, savitą lietuvišką kultūrą ir taip įprasminti savo buvimą pasaulyje.²²

1926 m. pavasarį, baigęs Kauno universitetą, Juozas Keliuotis kviečiamas tapti Biržų arba Telšių gimnazijų direktoriumi. Tada buvo 24 metų vaikinai, ragavęs literatūrinio, žurnalistinio ir visuomeninio darbo. Išleidęs net veikalą „Jaunam spaudos veikėjui“. Pedagoginis darbas jo neviliojo, nors buvo rimtai susipažinęs su pedagogikos mokslu.

²¹ Keliuotis Juozas. Gyventi ar mirti? // *Pavasaris*, 1926 m. rugpjūčio 7 d.

²² Striogaitė Dalia. „Ar Čechovas mums reikalingas?“ // *Mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Keliuočio gimimo 100 metų jubiliejui, medžiaga*. – Vilnius, 2003, p. 42.

Visa esybe troško toliau studijuoti, suvokti visą XX amžiaus kultūrą ir civilizaciją. Jautė gyvenęs tamsiame ir atsilikusiame užkampyje, toli nuo didžiosios pasaulio civilizacijos. Reikėjo skubėti prisivyti Vakarų Europą, jai prilygti ir tapti visateisiu, visaverčiu jos nariu. Norėjo pabuvoti pasaulio civilizacijos centre – Paryžiuje.

Pažymiu „gerai“ apgynęs diplominį darbą apie Imanuelio Kanto praktinę filosofiją ir jos vertę, 1926 m. rudenį filosofijos licenciatas su Lietuvių katalikų mokslo akademijos (LKMA) stipendija vyko į Paryžių, kuris tuo metu „buvo beveik viso pasaulio kultūros ir civilizacijos centras“ (V. Mykolaitis-Putinas) specializuotis žurnalistikos srityje. Ką jis per trejus metus, net negrįžęs į Lietuvą atostogų, nuveikė?

1928 m. rugpjūčio 3 d. Paryžiuje rašytame laiške Juozui Tumui-Vaižgantui aiškino studijuojąs tenykščiam Žurnalistikos institute žurnalistiką, o Sorbonos universitete – literatūrą, filosofiją ir sociologiją. Vėliau rašytuose atsiminimuose studijos apibūdinamos kitaip: Sorbonos universitete literatūra, menas ir filosofija, o Aukštesniojoje socialinėje mokykloje – žurnalistika ir sociologija. (LNB RRKS, f. 31–86). Sorbonos universitete parašė mokslinį darbą „Moderninė meno estetika“, o Aukštesniojoje socialinėje mokykloje parašė ir apgynė darbą „Spaudos psichologija“.

Norėdamas prisidurti prie stipendijos, Juozas Keliuotis nenustojė bendradarbiauti lietuvių spaudoje. Stipendijos pakako tik maistui ir butui apmokėti. O gyvendamas Paryžiuje, norėjo lankyti teatrus ir muziejus, įvairias parodas ir festivalius. Be to, pirko daug knygų, be kurių buvo neįmanoma rimtai mokytis, sekti naujausią prancūzų ir pasaulio literatūrą. Pagaliau reikėjo dailiai apsirengti, neaplenkti kavinių. O visam tam reikėjo papildomų pajamų.

Daugiausia padėjo „Židinio“ redaktorius V. Mykolaitis-Putinas, kuris skatino rašyti žurnalui aktualiais literatūros,

dailės ir apskritai kultūros klausimais. Už tai žadėjo mokėti honorarą. Pirmasis straipsnis „Vakarų Europa, Rusija ir Lietuva“ spausdintas trijuose numeriuose. Ir tuomet, ir dabar jis aktualus kultūrine problematika. Vėliau „Židiniui“ parašė studiją apie naujausią prancūzų literatūrą.

Pagaliau žurnalui nusiuntė vieną rašomos disertacijos etiudą „Kritikos psichologija“. Tai rimčiausias Juozo Keliuočio darbas iš kritikos teorijos, iki šiol tinkamai neįvertintas. Jis pradėjo kloti *estetikos pamatus*: dėmesys kūrėjo individualybei, dvasinės ir estetiškos harmonijos siekimas, individualiųjų ir visuomeninių pradų derinimas, formos funkcionalumo siekimas.²³

Rašė ideologiniam konkurentui – tautininkų „Lietuvos Aidui“, kuris plačiau aprėpė kultūrinį gyvenimą. J. Keliuotis tapo šio oficiozo korespondentu Paryžiuje. Šiam dienraščiui rašė trumpus straipsnelius apie to meto Prancūzijos kultūrinį gyvenimą, apie jos literatūrą, dailę ir filosofiją.

Gyvendamas Paryžiuje, susipažino su keliais žymiais rašytojais ir dailininkais: Oskaru Milašiumi – poetu, dramaturgu, filosofu, vertėju, Rytų kalbų specialistu. Paryžiuje Keliuotis susipažino su kitu dideliu poetu, dramaturgu ir diplomatu, Poliu Klodeliu, tada buvusiu Prancūzijos ambasadoriumi Japonijoje. Lietuvos pasiuntinybėje susipažino su prancūzų romanistu ir eseistu Žanu Mokleru, kuris buvo įsimylėjęs Lietuvą, kelis kartus lankėsi joje, studijavo Lietuvos problemas, susipažino su Lietuvos praeitimi. Apie Lietuvą parašė kelias įdomias ir populiarias knygas.

Viename susirinkime susipažino su didžiausiu to meto Prancūzijos dailės kritiku ir vienu geriausių prancūzų dailininku Morisu Deni. Tai buvo autoritetingas prancūzų dailininkų

²³ Daujotytė Viktorija. Šalia triukšmaujančių. J. Keliuočio estetikos punktyrai // *Naujoji Romuva*, 1995, nr. 5, p. 26.

simbolistų vadas ir moderniojo meno ideologas bei skleidėjas. Kavinėje susipažino su dailininku Pablu Pikaso, bet dėl lėšų stokos negalėjo nuolat lankyti kavinių ir artimiau susipažinti su šiuo dailės korifėjumi.

Paryžiuje Juozą Keliuotį traukė integralus Žano Mariteno humanizmas: žmogus kuria istoriją, o ne istorija žmogų, šiuolaikinė kultūra liks bergždžia neatsirėmusi į transcendentiško pagrindą. Itin artimos jam tapo neokatalikybės tezės: „Bažnyčia turi tapti atvira dabartiniam pasauliui ir atkurti prarastą ryšį su naujųjų amžių kultūra.“²⁴

Paryžiuje susipažino su keliolika lietuvių politikų ir studentų. Vienas jų – Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje Petras Klimas, aštraus proto Lietuvos istorikas ir diplomatas. Didelis, karštas Lietuvos patriotas ir jos labui daug pasidarbavęs. Lietuvos pasiuntinybėje susipažino su tuomečiu Lietuvos ministru pirmininku ir užsienio reikalų ministru prof. Augustinu Voldemaru, kuris gausią istorijos ir filosofijos mokslų erudiciją jungė su drąsia, įžūlia, konkrečia ir makiaveliška politika.

Arčiau susipažino su Krikščionių demokratų partijos lyderiu Mykolu Krupavičiumi, kuris gydėsi Paryžiuje. Tai buvo gabus, energingas ir drąsių užmojų vyras, talentingas oratorius, mėgstantis bendrauti su įvairiais žmonėmis, kuriuos labai mylėjo. Su juo niekada nebuvo nuobodu. Visuomet atidus ir iškalbingas.

Paryžiuje tuo metu studijavo Stasys Bačkis, Konstantinas Račkauskas, Ladas Natkevičius, Mikalojus Lipčius, Juozas Kajeckas ir kt. jaunuoliai, besirengiantys politinei, administracinei, teisinei ir diplomatinei karjerai. Jonas Grinius studijavo prancūzų literatūros istoriją, Pranas Dielininkaitis Sorbonos universitete – sociologiją ir pedagogiką. Drauge su

²⁴ Kubilius Vytautas. „Kito pasaulio esu žmogus“ // Keliuotis Juozas. *Meno tragizmas: studijos ir straipsniai apie literatūrą ir meną*, p. 544.

Juozu Keliuočiu Sorbonos universitete meno istoriją studijavo Jurgis Baltrušaitis, žinomo poeto ir diplomato Maskvoje Jurgio Baltrušaičio sūnus. Jis buvo turtingas, bet nemokėjo lietuvių kalbos. Ją išmoko vėliau, Kauno universitete dėstydamas meno istoriją. Po karo meno istoriją dėstė Sorbonos universitete, parašė daug meno istorijos veikalų.

Paryžiuje Juozas Keliuotis nesidomėjo pramogomis, populiariąja literatūra, abejotino skonio menu ir politika. Tam reikėjo laiko, energijos ir pinigų. Keliuočiui svarbiausia buvo įgyti aukštą ir tyrą estetinį, filosofinį ir socialinį išsilavinimą, nes žinojo, jog teks grįžti į Lietuvą ir jai tarnauti: atnaujinti Lietuvos kultūros ir civilizacijos gyvenimą, jį modernizuoti, pakelti iki Vakarų Europos kultūros ir visuomenės lygio. Jis buvo pirmasis lietuvis, įgijęs specialybę Paryžiaus Sorbonos universitete ir dirbęs žurnalistu.²⁵ Bet stipendininkas Juozas Keliuotis Lietuvoje ieškojo rimto kultūrinio profilio leidinių. Jo žvilgsnis jau buvo nukreiptas į Lietuvos kultūros ateitį, jos modernizaciją.

1928 m., prasidėjus vasaros atostogoms, prof. Juozo Ereto pakviestas Juozas Keliuotis lankėsi Šveicarijoje. Čia žavėjosi gamtos grožiu, nepaprasta švara ir patogia gyvenimui tvarka. Lankydamasis Šveicarijoje, Juozas Keliuotis įsitikino, kad ir maža šalis gali gražiai tvarkytis, sukurti aukštą kultūrą ir civilizaciją, laimėti visuotinę pagarbą ir šlovę. Tad Lietuva tikrai galėjo prisivyti Šveicariją ir jai prilygti. Tokia buvo jo svajonė.

Išlavintas prancūzų kultūros, orientuotas į vakarietiškojo kultūrą, darbštus, veiklus ir intelektualus Juozas Keliuotis, regintis glaudžią tautos, kultūros ir valstybės jungties viziją, grįžo į Lietuvą.

²⁵ Būtėnas Julius. *Lietuvos žurnalistai: atsiminimai ir paieškos*. – Vilnius, 1991, p. 104.

Tarnystė Lietuvos kultūrai

To meto katalikų visuomenės vadovai buvo linkę Juozą Keliuotį pastūmėti į politikos, žurnalistikos ir politinės publicistikos sritį. Tai darė visiškai neatsižvelgdami į natūralius jo polinkius. Literatūroje ir filosofijoje jis jau šiek tiek reišėsi, ir jo požiūris nesiderino su A. Jakšto ir prof. J. Ereto linija bei visa prof. P. Kuraičio, prof. S. Šalkauskio ir prof. M. Reinio tomistine filosofija. Literatūroje Juozas Keliuotis linko į modernizmą ir ieškojo naujų kelių, o filosofijoje jam nebuvo svetimas personalizmas ir egzistencializmas. Politikoje jis dar nesireiškė.

Tad ir manyta visas jo literatūrinės bei filosofinės tendencijas paskandinti politinių ir partinių kovų sukuryje ir taip išsvengti gresiančio katalikų visuomenės skilimo.²⁶

1929 m. iš „Ryto“ leidėjo „Tiesos bendrovės“ gavo kvietimą grįžti Lietuvon ir tapti dienraščio „Rytas“ vyriausiuoju redaktorium. Katalikų mokslų akademija pranešė, kad jam skirta stipendija nutraukiama ir kad jis tuojau grįžtų redaguoti „Ryto“.

²⁶ Keliuotis Juozas. Gyvenimo vingiuose (apie Vinčą Mykolaitį-Putiną) // *XXI amžius*, 2008 m. vasario 13 d., nr. 12, p. 11.

O pats Keliuotis dar labai norėjo kelerius metus studijuoti Paryžiuje, nes manė, kad visos ligšiolinės jo studijos yra tik pradžia, be to, visiškai nenorėjo kištis į politiką. Todėl kreipėsi į Švietimo ministeriją, kad ji dar dvejiems metams suteiktų stipendiją studijuoti Paryžiuje. Jo prašymas buvo kategoriškai atmestas, nors jį parėmė J. Tumas-Vaižgantas ir J. Lindė-Dobilas. Tada dar kreipėsi į „Lietuvos aidą“, kad jis J. Keliuotį paskirtų nuolatinio specialiuoju korespondentu kultūros sričiai su nuolatine alga. Ir šis jo pasiūlymas buvo atmestas. Tada „Ryto“ leidėjams parašė laišką, kad sutiktų tapti jo vyriausiuoju redaktoriumi, jei dienraštis būtų padarytas nepartiniu, jei būtų atsakyta partinės demagogijos, jei būtų paskirti kompetentingi pagrindinių skyrių redaktoriai, jei būtų sudaryti jo nuolatinė bendradarbių kadrai, jei jame būtų sudaryta speciali didelė biblioteka, jei jam būtų užprenumeruoti didieji pasaulio dienraščiai. „Ryto“ leidėjai atsakė mielai sutinkantys su visomis pateiktomis sąlygomis ir reformomis.²⁷

Iš niekur negavęs stipendijos ar kokių nors kitokių lėšų, 1929 m. vasarą iš Paryžiaus grįžo labai nusiminęs ir pavargęs. Trejus metus nebuvęs Lietuvoje, tad pirmiausia norėjo pailsėti ir fiziškai sustiprėti, pasižvalgyti po visą kraštą ir susipažinti su jo nuotaikomis bei tendencijomis. Norėjo giliau, plačiau ir konkrečiau susipažinti su Lietuvos politiniu gyvenimu, parengti numatytas „Ryto“ reformas ir rasti rimtų bendradarbių joms įvykdyti.

Bet „Ryto“ leidėjai su tuo nesutiko: jie J. Keliuotį tuoj pat paskyrė vyriausiuoju redaktoriumi ir viešai apie tai paskelbė. Apie jokiais anksčiau sutartais reformais jie ir girdėti nenorėjo...

²⁷ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 108; Keliuotis Juozas. Gyvenimo vingiuose (Apie Vinčą Mykolaitį-Putiną) // *XXI amžius*, 2008 m. vasario 13 d., nr. 12, p. 11.

Pasirodė, kad jie net nenuvokė, koks turi būti geras dienraštis, ir nenorėjo nieko keisti; jie tik troško greičiau grįžti į valdžią ir manė, jog ši tikslą pasiekti jiems padės vien tik partinė demagogija. Ir „Rytas“ buvo labai žemo lygio, nebuvo populiarus ir visuomenei nedarė jokios įtakos. Tokio lygio dienraštį Keliuočiui tiesiog buvo gėda redaguoti.

Kad taptų patikimesnis ir įtakingesnis, jį reikėjo iš pagrindų reformuoti. Tada jau būtų buvę galima galvoti apie tautininkų diktatūros nušalinimą ir apie demokratinės santvarkos grąžinimą. Bet leidėjai jokių reformų nenorėjo.

O Juozas Keliuotis nei redakcijoje, nei tarp jos artimiausių bendradarbių neturėjo nė vieno šalininko. Beveik kasdien kildavo nesusipratimai, skandalai. Jis susipyko su visa Krikščionių demokratų partija ir jos vadais. „Aš jų buvau apšauktas slaptu masonu. Vėliau dar buvo supykdytas su valstiečiais liaudininkais ir tautininkų valdžia. To meto diktatorius prof. A. Voldemaras vieną naktį pas mane atsiuntęs su savo adjutantu karininkus pareikalavo, kad aš geruoju pasitraukčiau nuo „Ryto“ vyriausiojo redaktoriaus pareigų, nes jis turįs ir kitų priemonių mane nušalinti, jog man nepavyksią „Ryto“ reformuoti ir, jei aš norįs europinio lygio dienraštį turėti, tai turįs pats naują dienraštį įsteigti ir būti drauge ir jo leidėju, ir jo redaktorium“.²⁸ Bet naujam dienraščiui įsteigti to meto sąlygomis reikėjo mažiausiai 100 000 litų, o jų J. Keliuotis neturėjo.

Tuo metu galutiniam krikščionių demokratų ir jų prestižui pakirsti buvo dirbtinai sudarytos dvi didelės prel. K. Ol-

²⁸ Keliuotis Juozas. *Justinas Vienožinskis ir jo epocha*. Mašinraštis. LNB, f. 31–5, l. 42–43; Keliuotis Juozas. Gyvenimo vingiuose (Apie Vincą Mykolaitį-Putiną) // *XXI amžius*, 2008 m. vasario 13 d., nr. 12, p. 11; Keliuotis Juozas. Atsiminimai apie Vaižgantą // *Metai*, 2009, nr. 8–9, p. 115.

šausko ir Ūkininkų sąjungos lašinių skutimo bylos. Abi jos žiauriai pralaimėtos.

Nuo valdžios buvo nušalintas A. Voldemaras. Sudaryta nauja J. Tūbelio vyriausybė, bet krikščionys demokratai į ją nebuvo pakviesti. Ir jie dar labiau supyko. Juozo Keliuočio darbas „Ryte“ tapo visiškai nebeįmanomas. Ir jis pasitraukė ten beprasmiškai pasikamavęs tik du mėnesius. Atsidūrė gatvėje, be jokio pragyvenimo šaltinio. Jo pastangos paskubomis reformuoti Lietuvos politinį gyvenimą žlugo: jis tik susipyko su visomis Lietuvos politinėmis jėgomis ir pasijuto labai vienišas, nelaimingas („baigtas žmogus“).

Netrukus užsienio reikalų ministro D. Zauniaus buvo paskirtas ELTA redaktoriumi, bet, suvokęs, kad tapo tik valdininku su ribotom teisėm, šių pareigų atsisakė. Po to paskiriamas „Mūsų laikraščio“ publicistikos redaktorium, bet įsitikinęs, jog šiame plačiųjų masių laikraštyje visiškai negalės realizuoti savo pašaukimo, šių pareigų irgi atsisakė.

Teologijos-filosofijos fakultete galėjo pradėti dėstyti literatūrą ar filosofiją, bet šioms pareigoms fakultetas ieškojo kitokių kandidatų. J. Keliuočiui jis pasiūlė pradėti dėstyti žurnalistiką, bet jis šio mokslo nemėgo ir juo mažai domėjosi. Tad to meto katalikų visuomenės vadovų pastangos Juozą Keliuotį padaryti politiniu publicistu, politiniu krikščionių veikėju visiškai žlugo.

J. Keliuotis ir toliau liko visiškai laisvas, nesusisaisęs su jokia politine ar visuomenine veikla ir nepriklausęs jokiai organizacijai ar partijai. Tais pačiais 1929 m. suorganizavo, pradėjo leisti ir redaguoti jaunesniesiems moksleiviams skirtą žurnalą „Ateities spinduliai“, kuris reguliariai dideliu tiražuėjo ligi 1940 metų. Vėliau jį pavedė redaguoti poetui Bernardui Brazdžioniui, kuris sėkmingai jį iki galo ir redagavo.

Juozas Keliuotis atsidūrė gatvėje. Pasijuto niekam nereikalingas, vienišas, izoliuotas nuo visų krypčių visuomenės,

be jokių perspektyvų.²⁹ Pačioje savo savarankiškos veiklos pradžioje. Turėjęs aibę kūrybinių minčių, sumanymų, kuriuos tikėjosi paversti tikrove. Nepriklausė nė vienai organizacijai ir neturėjo nė vieno artimesnio draugo. O Paryžiuje svajoto atnaujinti ir sumoderninti visos Lietuvos kultūrinį ir visuomeninį gyvenimą. Pasklido gandai, kad jo gyvenimas baigsis tragiška mirtimi.

Tai sužinojęs, pas Juozą Keliuotį į butą Žaliakalnyje atvyko prof. S. Šalkauskis. Jis bandė paguosti ir pasiūlė baigti rašyti Paryžiuje pradėtą disertaciją „Spaudos psichologija“ ir ją ginti Teologijos-filosofijos fakultete. Keliuotis tai bandė padaryti, bet nuovargis, išsiblaškęs neleido susikaupti. Jis nežinojo, kam bus reikalinga rašoma disertacija. Perspektyvų pradėti dėstyti žurnalistiką universitete nebuvo, nes nebuvo žurnalistikos katedros.

Keliuotis žinojo, kaip įsteigti laikraštį ar žurnalą, kaip jį leisti ir kaip redaguoti, kaip sutelkti bendradarbius ir kaip turėti kuo daugiau skaitytojų. Bet Lietuvoje jis neturėjo tam sąlygų. Neturėdamas ką veikti, paskubomis baigė rengti disertaciją. Ją įteikė fakulteto vadovybei netvarkingo rankraščio pavidalu, nes neturėjo lėšų jos perspausdinti mašinėle. Fakulteto sudaryta komisija paprašė ją apipavidalinti, vengti įprasto esė stiliaus ir geriau pritaikyti prie jau įprastos disertacijos formos. Juozui Keliuočiui, pripratusiam prie gaivališko, įkvėpimu stimuliuojamo rašymo būdo, šis darbas pasirodė nuobodus ir buvo atidėtas vėlesniam laikui.

Į komisiją paskirti profesorai Mečislovas Reinys, Juozas Eretas ir Stasys Šalkauskis (pirmininkas) atmetė Juozo Keliuočio darbą. Autoritetingiems kritikams netiko ne tik teksto

²⁹ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 123; Pakėnas Alfas. Ieškoję laimės kitiems, o patys tapę laimingi // *Prie Nemunėlio*, 2007, nr. 1 (18), p. 17.

forma, bet ir paties autoriaus ne tiek mokslinė, kiek žurnalistinė mąstysena ir jausena. Tekstą galima buvo koreguoti, bet viso kito pakeisti neįmanoma. Juozo Keliuočio aukštaitiška prigimtis, kuri „stipriai nudažyta jausmingumo, lakumo bei gilaus psichinės sąmonės pajautimo, yra linkusi spontaniškai, entuziastingai prasiveržti.“³⁰

Tuo ji ryškiai skiriasi nuo racialesnių ir pragmatiškesnių žemaičių arba suvalkiečių, pasireiškiančių ne tiek polėkais, kiek daiktišku savo aplinkos valdymu. Toks komisijos nuosprendis Juozui Keliuočiui buvo daug skausmingesnis negu atleidimas iš „Ryto“ redakcijos. Faktiškai prie šio darbo Juozas Keliuotis nebegrižo, nes prasidėjo kitokia veikla. Paskui ši disertacija kažkur dingo... Liko tik žurnale „Židinys“ (1929 m. Nr. 8–9) išspausdintas jos fragmentas „Kritikos psichologija“.

Pats gyvenimas kreipė Juozą Keliuotį į praktinę žurnalistinę veiklą. Moksleivių ateitininkų sąjunga paragino žurnalistą leisti ir redaguoti jaunesniųjų moksleivių mėnesinį žurnalą, „Ateities spinduliai“. Per dešimt dienų buvo parengtas pirmas numeris. Netrukus jis tapo mėgstamiausiu mokinių žurnalu (tiražas siekė 10 tūkst.). Jame pirmą kartą pasireiškė būrys jaunų poetų, būsimųjų mokslininkų ir pedagogų. Žurnalas sėkmingai gyvavo iki lemtingųjų 1940 metų.

Juozas Keliuotis pasiūlė išleisti vienkartinį naujosios literatūros almanachą ir rado rimtą leidėją – „Žinijos“ bendrovę. Ir parinko jam „Granito“ vardą. Visi entuziastingai pritarė šiam pasiūlymui. Tokiu pavadinimu norėjo pabrėžti, kad naujoji literatūra turi būti patvari ir moderniška, bet remtis amžinaisiais kūrybos pradais, o ne momentiniais muilo burbulais, kurie sprogsta vos pradėję kilti į viešumą. Šią J. Keliuočio poziciją

³⁰ Eretas Juozas. *Kazyys Pakštas: tautinio šauklio odisėja (1893–1960)*. – Vilnius, 2002, p. 248.

ne visi iškart suprato, ir dėl to kiek vėliau pasirodė „Linija“, kuri daugiausia buvo tik nesąmoningas jaunystės maivymasis, beprasmiškas burbuliavimas ir neatsakingas berniokiškas šukaliuojimas.

„Granitas“ buvo pirmasis Juozo Keliuočio bandymas žurnalistiką daryti kitaip.³¹ Tai buvo naujo literatūrinio judėjimo apraiška. Jis liudijo, jog „šalia triukšmaujančių srovių yra dar kita, ramesnė, bet gal vaisingesnė ir patvaresnė literatūrinė srovė.“

Pirmiausia reikėjo padaryti atranką. J. Keliuotis buvo susipažinęs tik su Literatų sekcijos (iš Humanitarinių mokslų fakulteto) ir „Šatrijos“ korporacijos nariais. Iš jų ir pasirinko. Šios dvi jaunų literatų grupės tarp savęs konkuravo, varžėsi ir kiekviena norėjo įgyti ryškią persvarą. Dėl to kurį laiką buvo gerokai triukšmaujama ir intriguojama.

J. Keliuotis iš „Šatrijos“ pakviečia Salomėją Nėrį, Bernardą Brazdžionį, Antaną Vaičiulaitį, Petrą Karužą, P. Budrį ir teoretikus – J. Grinių ir I. Skrupskelį, o iš Literatų sekcijos – Juozą Banaitį, Benį Rutkauską, Stasį Anglickį, Gražiną Tulauskaitę ir Petronėlę Orintaitę. Į „Granito“ sąjūdį dar norėta įtraukti ir „Pjūvio“ sąjūdžio literatus – J. Kossu-Aleksandriškį (Joną Aistį), Antaną Miškinį, Viktorą Katilių ir Petrą Juodelį. Ir šie buvo linkę priimti Juozo Keliuočio kvietimą.

Bet tam dar reikėjo trupučio laiko, o Juozo Keliuočio atrinkti literatai nerimavo, norėjo greičiau išeiti į viešumą ir siūlė jam kitus suorganizuoti antrajam „Granito“ numeriui.

Naujosios literatūros almanachas „Granitas“ pasirodė 1930 m. rudenį, per daug skubotai suredaguotas. Į jį nepa-

³¹ Žemaitytė Aldona. Dinamiška Juozo Keliuočio dvasia // *Prie Nemunėlio*, 2012, nr. 1 (28), p. 7; *Asimimimiai apie Vincą Mykolaitį-Putiną*. Parengė Donata Mitaitė. – Vilnius, 1992, p. 296; Poezijos meno problema // Keliuotis Juozas. *Meno tragizmas: studijos ir straipsniai apie literatūrą ir meną*, p. 32.

teko Juozas Paukštelis, Kazys Inčiūra, Stasys Budavas ir Benediktas Babrauskas. O jame dalyvauti nepanūdo Juozas Grušas ir Vincas Ramonas. Žurnalas spaudos ir visuomenės sutiktas gana palankiai. Žinoma, pirmiausia dėl to, kad jame išvengta naujiesiems sąjūdžiams tada būdingų modernistinių ekscesų, kuriais mūsų visuomenė labai bodėjosi. Greitai apie jį spaudoje paskelbti net penki straipsniai: V. Mykolaičio-Putino („Židinyje“), J. Ambrazevičiaus („Tiesos kelyje“), P. Karužos („Naujojoje Romuvoje“), B. Babrausko („Ryte“) ir E. Škliaro („Sėkmadienyje“).

V. Mykolaitis-Putinas aštriau reaguavo į Juozo Keliuočio paskelbtą šūkį, kad rašytojai turi būti savo XX amžiaus epochos piliečiai ir reikšti jos dvasią. Jis turbūt tada manė, jog literatūrinė kūryba turi būti „virš erdvės ir laiko“ ir remtis tik amžiniais kūrybos pradais. Bet J. Keliuočiu pas jį apsilankius, V. Mykolaitis-Putinas labai draugiškai beveik atsiprašinėjo už „Granitui“ pareikštas kritiškas pastabas.

„Netvarka, nors ji ir būtų vadinama „lyrine netvarka“, kaip chaoso reiškinys yra ne tik svetima, bet ir griežtai priešinga kūrybai. Chaosas visais savo apsirėškimais yra blogio ir bjaurumo gaivalas. Jis yra anapus kuriamosios minties skritulio. <...> Žmogaus kūryba taip pat kovoja su chaosu, jį apvaldydama ir formuodama. Dėl to ir tos kūrybos pradai turi eiti iš tvarkos, šviesos ir harmonijos. Kuriamoji mintis turi būti šviesi ir aštri, o valia kieta, nes gaivalinis chaoso pasipriešinimas sunkiai nugalimas.“³²

Tik kūryba nugalė chaosą. Chaosas priešinasi kūrybiam pradui. Bet koks kultūrinis triukšmavimas yra chaoso didinimas. Juozas Keliuotis rinkosi nuosaikų kultūrinio

³² Mykolaitis-Putinas Vincas. Poetika ir kūryba. Raštai. Estetika. – Vilnius, 1989, p. 372; Keliuotis Juozas. Gyvenimo vingiuose (Apie Vincą Mykolaitį-Putiną) // *XXI amžius*, 2008 m. vasario 20 d., nr. 14, p. 11.

darbo, profesionalumo kelią. Pasak kultūrininko, kūrybos pagrindiniai principai – originalumas ir individualumas, o kūryba – laisvos, originalios, nuostabiai turtingos ir komplikuotos, nors drauge ir vieningos, asmenybės išdava.³³ Apie kūrėjo asmenybės reikšmę meno kūryboje jis kalbėjo remdamasis B. Kročės ir savo mokytojo Panevėžio vyrų gimnazijoje Julijono Lindės-Dobilo idėjomis.

Daugiau „Granito“ numerių nepasirodė tik todėl, kad 1931 m. Juozas Keliuotis pradėjo leisti ir redaguoti daug platesnio pobūdžio žurnalą „Naują Romuvą“. Į šį žurnalą įsiliejo beveik visi „Granito“ ir kitų kryptų kūrėjai.

V. Mykolaitis-Putinas visados buvo labai palankus „Naujam Romuvai“, nors ji buvo tiesioginis ir pats pavojingiausias „Židinio“, kurį jis redagavo, konkurentas. Tai irgi liudija jo kilniadvasiškumą, pozityvizmą ir taikingumą. Jis negailėjo nei paskatinimų, nei konkrečių patarimų ir niekada nedalyvavo nė vienoje prieš „Naują Romuvą“ gausiai regztų intrigų. Kai išskildavo reikalas, visados ją gindavo.

Kritikos ir estetikos klausimais rašė Juozas Keliuotis, Jonas Grinius, Ignas Skrupskelis, kurie orientavosi į naujausias Vakarų idealistinės filosofijos koncepcijas, populiarino katalikų ideologijos užsienio autorius ir laikė juos lietuvių literatūros pavyzdžiu. Svarbiausiu meno kūrybos pagrindu kritikai laikė religiją. Juozo Keliuočio aplinkoje kūrybinį jaunųjų maištavimą buvo siekiama pakeisti geru skoniu religijos ir tautos tarnyboje. Pozityviai dirbti, o ne triukšmauti, šūkavimo nesieti su kūryba, nes „dvasinės gėrybės begalinės; jų visiems pakaks.“³⁴

³³ Keliuotis Juozas. Kritikos psichologija // *Meno tragizmas: studijos ir straipsniai apie literatūrą ir meną*, p. 22; Daujotytė Viktorija. Šalia triukšmautojų. J. Keliuočio estetikos punktyrai // *Naujoji Romuva*, 1995, nr. 5, p. 23.

³⁴ Kavolis Vytautas. *Žmogus istorijoje*. – Vilnius, 1994, p. 841; *Granitas*, 1930, p. 3. Daujotytė Viktorija. Šalia triukšmaujančių. J. Keliuočio estetikos punktyrai // *Naujoji Romuva*, 1995, nr. 5, p. 23.

Maždaug nuo 1930 m. lietuvių kultūroje ima formuotis stiprėjančios meno individualumo, intelektualumo, harmoningumo nuostatos. Kas bent kiek domisi Lietuvos kultūros istorija, patvirtina, kad nuo 1930 m. Lietuva jau buvo kitokia. Ketvirtas dešimtmetis buvo laukimo, tylaus, ramaus augimo ir brendimo laikas, palankus jaunystei, jos viltims ir lūkesčiams. (Zaborskaitė V. *Tarp istorijos ir dabarties*. – Vilnius, 2002, p. 514.)

1930 m. rudenį subrendo mintis leisti ir redaguoti savaitinį iliustruotą žurnalą, kuris, „jungdamas tautinę individualybę su krikščioniška civilizacija“ ir skatindamas gyventi dabarties ritmu, padėtų kurti „originalią ir vertingą, modernišką ir europietišką lietuvišką kultūrą.“³⁵

Tai buvo keturių kanauninkų – Juozo Tumo-Vaižganto, Blažiejaus Čėsnio, Fabijono Kemėšio ir Adolfo Sabaliausko (literatūrinis slapyvardis Žalia Rūta) – sumanytas žurnalas. Pamatę naują iš Paryžiaus grįžusį žurnalistą ir pasitikėdami jo energinga veikla, numatė leisti žurnalą, kurį redaguoti pakvietė Juozą Keliuotį. Nuo pat pirmojo numerio J. Keliuotis pasirašinėjo redaktoriumi leidėju, o įkūrėjai ir savininkai liko nuošalyje.³⁶

Tad „Naujoji Romuva“ ir laikoma Juozo Keliuočio leidiniu. Vėliau atsirado ir daugiau kunigų, kurie pradėjo remti žurnalą. Maždaug pusė Lietuvos kunigų prenumeruodavo „Naują Romuvą“. Nė vienas dabartinis kultūros žurnalas neturi tokio tiražo, koks buvo ano meto „Naujosios Romuvos“. Tai vienintelis kultūros gyvenimo savaitraštis, ėjęs dešimt svarbiausių Lie-

³⁵ Keliuotis Juozas. „Naujosios Romuvos“ veiklos programa ir gairės. Rankraštis. LNB, f. 31–127, l. 1, 6; Redakcijos žodis // *Naujoji Romuva*, 1931, nr. 1, p. 2.

³⁶ Zemlickas Gediminas. Ieškoti tiesos ir pritarti tiems, kurie kovoja. Kalbinamas Viktoras Alekna // *Mokslo Lietuva*, 2002 m., rugsėjo 5 d., nr. 15, p. 19.

tuvos metų; tai Lietuvos gyvenimo enciklopedija.³⁷ „Naujosios Romuvos“ skaitymas buvo tapęs savotiškomis patriotizmo mišiomis, tęsiančiomis šeimoje gautas pamokas.³⁸

Pirmasis „Naujosios Romuvos“ numeris pasirodė 1931 m. išvakarėse 10 tūkst. egzempliorių tiražu. Kauno komendantas visus numerius tuojau konfiskavo, nes valdžiai nepatiko vienas jo straipsnelis... Tik tarpininkaujant Vyriausiajam kariuomenės štabui, iškirpus vieną jo nepageidaujamą lapą, buvo leista žurnalą platinti. Jis pasirodė dviem mėnesiais vėliau ir todėl negalėjo rimtai varžytis su kitais jau esamais žurnalais ir laikraščiais. Jie turėjo savo prenumeratorius. Apie naują žurnalą jau buvo paleista daug gandų, šmeižtų ir piktų atsiliepimų.

Juozas Keliuotis paskelbė daug straipsnių apie tautinę kultūrą. Juose dėstoma lietuvių kultūros atnaujinimo programa: iškovojusi politinę laisvę, respublika turinti sušvisti kultūros savitumu, jos aukštu lygiu. Taip būtų pateisinta Nepriklausomybė ir dedami pagrindai ją išlaikyti bei stiprinti. Lietuvos atnaujintos kultūros vizija – drąsi, didinga, siekianti idealo: sukurti kūrybos ir kultūros klestėjimo laikotarpį – „dvasinio ir kūrybinio renesanso“ epochą. Lietuviai kviečiami „būti dideliais“: „Prisikėlėm didžiajam gyvenimui, tad ir gyvenkime, siekdami savo tautinės didybės.“³⁹

Juozo Keliuočio kultūrinė strategija: atsikratyti provincialumo, modernizuoti kultūrą, pakelti iki europinio lygio, kad atitiktų XX amžiaus dvasią. Pasiiekti, kad visuomenė taptų inteligentiška ir gyventų naują gyvenimą, persmelktą tautiška, europine ir krikščioniška kultūra.

³⁷ Juozaitis Arvydas. Juozas Keliuotis – kultūros žvakė epochų vėjuje // *Naujoji Romuva*, 2014, nr. 3, p. 8.

³⁸ *Ten pat*, p. 8.

³⁹ Keliuotis Juozas. Kova dėl tautinės kultūros // *Meno tragizmas: studijos ir straipsniai apie literatūrą ir meną*, p. 114.

Bet anuometinė gyvenimo epocha – antrasis Nepriklausomybės dešimtmetis – buvo itin nerami ir komplikuoata (tautininkų ir krikščionių demokratų santykių įtampa, autoritarinis valdymas, sudėtinga tarptautinė padėtis). Juozui Keliuočiu, siekiančiam realizuoti savo programą, reikėjo ypatingo taktikos lankstumo bei organizatoriaus talento. Jis atsiribojo nuo siauro partiškumo, stengėsi bendram darbui konsoliduoti tautininkus ir krikščionis demokratų.

Lietuvos visuomenė buvo abejinga literatūrai, dailei ir muzikai. Ji labiausiai rūpinosi savo kasdieniais materialiniais reikalais ir šiek tiek domėjosi politika bei partinėmis kovomis. Ji smarkiai miesčionėjo: lietuviškos kūrybos ugdytas, naujų kūrybos kelių ieškojimas ją mažai domino. Lietuvos visuomenė nebuvo aukštesnio lygio už savo partijas ir savo politikus.

Kuriant Lietuvos Nepriklausomybę pasireiškęs taurus patriotizmas ir heroizmas smarkiai blėso. Miesčioniškumas skverbėsi į visas gyvenimo sritis. Vakarietiški ir tautiški išauklėtos inteligentijos dar nebuvo. Ji tik formavosi, brendo, telkė savo jėgas. Kultūrinis gyvenimas nebuvo aktyvus, lietuviškos knygos nebeturėjo pirkėjų. Vienas po kito bankrutavo literatūros ir dailės žurnalai. Dramos teatras ir muzikos koncertai menkai lankomi. Dailės paveikslai nebeperkami. Meno parodomis mažai domimasi. Žavimasi tik opera, nes ji buvo reprezentacinis menas. Skubama statyti namus ar įsigyti bankrutavusius dvarelius.

Pirmiausia rūpinamasi išoriniu blizgesiu. Išorine jėga, išorine šlove, o vidinės kultūros ugdytas pamiršamas, mažai besirūpinama kultūros vertybių kūryba. Ne per daugiausia sielojamasi dėl valstiečių ir darbininkų gerovės.⁴⁰ Iš valdžios

⁴⁰ Ozolas Romualdas. Juozas Keliuotis – lietuvių moderniojo nacionalizmo pradininkas // *Prie Nemunėlio*, 2007, nr. 1 (18), p. 13; Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 128–129.

nebuvo pagrindo laukti kokios rimtesnės paramos kūrybai, lietuviškai ir vakarietišškai kultūrai. Pavienės kūrybinės pastangos negalėjo duoti rimtesnių rezultatų.

Norint kūrybiškai atnaujinti gyvenimą, reikėjo visoms naujoms kūrybinėms jėgoms telktis, organizuotis, sudaryti naują didelį kūrybinį sąjūdį. Tokioje atmosferoje apie Juozą Keliuotį ėmė formuotis naujas literatūrinis sąjūdis, pagrįstas lietuviškos kultūros pagrindais, besiorientuojančiais į Vakarų modernizavimą, tiksliau tariant, į Vakarų moderniąją literatūrą.

Nuo pat Nepriklausomybės atkūrimo katalikiškoji inteligentija, kurią pradžioje daugiausia sudarė katalikų dvasininkai, jautėsi galinti ir žinanti, kaip tvarkyti Lietuvos kultūrą. Jos gretose buvo daug intelektualų. Jie visuomenei pasiūlė originalius ir didingus tautinės kultūros kūrimo projektus. Šiuose projektuose nepamiršta pabrėžti lietuvių tautai likimo lemto katalikiško kultūros pobūdžio. Gavę valdžią krikščionys demokratai ėmėsi įgyvendinti savo projektus.

Vėliau, praradę valdžią, jie atvirai puoselėjo viltis prarastas pozicijas ir įtaką susigrąžinti pasitelkus kultūrą. Neatsitiktinai vienas ryškiausių Nepriklausomos Lietuvos kultūrinio gyvenimo reiškinių – „Naujosios Romuvos“ žurnalas – buvo įsteigtas katalikiškajame visuomenės sparne.⁴¹

„Pas mus dar tiek tuščia, kad griauti nėra ko. Reikia vien statyti ir kurti,“ – rašė „Naujosios Romuvos“ redaktorius, išleidęs pirmąjį žurnalo numerį. Juozo Keliuotio redaguota „Naujoji Romuva“ dėmesį patraukė ne tik solidžia spauda, bet ir greta žurnalo susibūrusiais įtakingais intelektualais. Jie žurnale skelbė tautinės kultūros idėją, patys kūrė tautinę kultūrą. „Naujoji Romuva“ buvo remiama ekonomiškai

⁴¹ Mačiulis Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. – Vilnius, 2005, p. 219.

tvirtesnių katalikų pasauliečių ir dvasininkų, tačiau jos redaktorius neretai prieš rėmėjų norą redagavo žurnalą savaip, kaip nepartinį žurnalą, skirtą ne tik katalikiškai visuomenei. Žurnalas orientavosi į plačią lietuvių visuomenę. „Naujoji Romuva“ svarbiausiu savo veiklos principu paskelbė „dinamišką veiklumą“.

Dar studijuodamas Kauno universitete, Juozas Keliuotis pajuto, kad pražūtinga užsisklęsti vienos ideologijos rėmuose. 1926 m. buvo apsisprendęs Lietuvoje neprišlieti nė prie vienos jau egzistuojančios grupės, nestoti nė į vieną iš jau esančių partijų, o rasti individualų kelią. Jo manymu, partijų tarpusavio kovos dėl valdžios esančios beprasmiškos, nes žalingai eikvoja tautos jėgas.⁴² Tautos išsigelbėjimas – tai kultūrų kūryba.

Juozas Keliuotis visą gyvenimą liko laisvu žmogumi, nuolat ieškančiu naujos tiesos ir naujo grožio ir atsidedančiu lietuviškos kultūros ugdymui ligi tuometinio Vakarų Europos kultūros lygio.

1931 m. sausio 17 d. kartu su jo idėjoms prijauciančiais kun. Fabijonu Kemėšiu, kun. Adolfu Sabaliausku, kun. Blažiejum Čėsniu ir Kaziu Bauba apsilankė pas notarą ir įregistravo „Naujosios Romuvos“ draugiją, kurios tikslas: „ugdyti ir skleisti Lietuvoje krikščioniškos kultūros mintį spaudos priemonėmis.“⁴³

Nežinia, kodėl atsiminimuose Juozas Keliuotis nemini dar dviejų draugijos ramsčių: Kavarsko klebono ir Ukmergės dekaną Leoną Špakevičiaus bei Naujosios Žagarės klebono ir Jonišio dekaną Konstantino Jazdausko. Ant jų taip pat laikėsi Lietuvoje išplitusi „Naujosios Romuvos“ draugija.⁴⁴

⁴² Ozolas Romualdas. Juozas Keliuotis – lietuvių moderniojo nacionalizmo pradininkas // *Prie Nemunėlio*, 2007, nr. 1 (18), p. 13. Keliuotis Juozas. Autoritetas ir laisvė // *Naujoji Romuva*, 1931, nr. 16.

⁴³ LCVA, f. 402, ap. 4., b. 613, l. 2.

⁴⁴ Dambrauskas Antanas. *Viskas praeina*. – Vilnius, 1991, p. 40.

Juozo Keliuočio brolis Alfonsas iki paskutinės žurnalo gyvavimo dienos dirbo redakcijos sekretoriumi. Jis atidžiai perskaitydavo visus į redakciją patenkančius rankraščius, taisė jų kalbą ir dirbo korektoriumi. Jam išėjus į Lietuvos kariuomenę, redakcijos sekretoriumi dirbo Kostas Vosylius. Prieš tai brolis Alfonsas Keliuotis dirbo „Ateities spindulių“ redakcijoje sekretoriumi. Perėjęs pas vyresnį brolių Juozą į „Naują Romuvą“, savo pareigas perleido Bernardui Brazdžioniui.

Kažin, ar būtų pajėgęs ant jaunėlio brolio Alfonso pečių užkrauti našta tempti pats Juozas Keliuotis? „Naujai Romuvai“ daug įkvėpimo teikė Kauno kapitulos prelatas B. Čėsnyš, parinko žurnalo veiklos kryptį: ieškoti ne kas mus skiria, o kas vienija ir jungia. Jis buvo ne tik atskirų asmenų, bet ir visos lietuvių visuomenės taikintojas.⁴⁵ Daug medžiagos teikdavo „atvirų durų trečiadieniai“ popietį į B. Čėsnyšo saloną susirinkdavusi įvairių pakraipų Kauno šviesuomenė.

Atsiminimuose gana keistokai charakterizuojamas ir savaitraščio administratorius Kostas Poškus: „Ištisus penkerius metus sąžiningai, uoliai ir tauriai adminstravo, bet neturėjo įgudimo, nepasižymėjo kūrybine iniciatyva, neturėjo reikalingų komercinių gabumų.“⁴⁶ Kitoje vietoje pažymėjo: „be Kosto Poškaus kažin ar „Naujoji Romuva“ būtų pajėgusi išverti ir išvengti nuolat jai grėsusio finansinio bankroto.“⁴⁷

Juozas Keliuotis lietuvių žurnalistikos istorijoje atsiskleidė kaip kompromisų, publicistinio lankstumo, žurnalistinio išradingumo meistras.⁴⁸ Jis subūrė gana prieštarigus autorius –

⁴⁵ Dambrauskas Antanas. *Viskas praeina*, p. 40.

⁴⁶ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 151.

⁴⁷ Vaišnys Andrius. „Naujosios Romuvos“ įtaka lietuviškos fotografijos raidai // *Prie Nemunėlio*, 2007, nr. 1 (18), p. 20.

⁴⁸ Mačiulis Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, p. 221.

žurnalo bendradarbius, kurie tarpusavyje buvo pasiryžę aštriai polemizuoti, ieškojo intelektualaus bendravimo su politine vadovybe (Lietuvos prezidentu Antanu Smetona, arkivyskupu metropolitu Juozapu Skvirecku).

Pats Lietuvos Respublikos prezidentas Antanas Smetona pažadėjo naują žurnalą remti, gavo arkivyskupo J. Skvirecko pažadą remti žurnalą kaip grynai krikščionišką. Bet jau po metų veiklos žurnalo redaktorius susilaukė priekaištų, jog žurnalas nešąs dezorganizaciją tarp katalikų.⁴⁹

Lygiai po metų „Naujojoje Romuvoje“ Juozas Keliuotis išspausdino straipsnį „Demagogija ir fanatizmas“, kuriame rašė apie vieną didžiausių katalikybės priešų – klerikalizmą, jo nuomone, „pas kai kuriuos dvasiškius praktikuojamą luominį egoizmą ir nekultūringą katalikybės gynimo ir skleidimo būdą“ ir įsigalėjusį žalingą įprotį „visus, kas tik ne krikščionis demokratas, o ypač kas tik ne kakininkas, tuoj apšaukti ne katalikais, masonais, bedieviais, bolševikais.“⁵⁰

Nežinia, kuo viskas būtų baigęsi, jei ne geri Juozo Keliuočio santykiai su arkivyskupu J. Skvirecku. Vėliau Juozas Keliuotis atsiminimuose apie F. Kiršą rašė: „Aš iš principo nejučiau pareigos kovoti nė su viena iš tada egzistuojančių partijų, bet nė vienai iš jų nejučiau ir kokių nors simpatijų. Politinė mano pozicija buvo nei dešinėje, nei kairėje, net ir ne viduryje. Aš gyvenau ir veikiau ant visiškai kitokios platformos. Pirmiausia, nežiūrint visų politinių pažiūrų skirtingumo, mes visi buvome lietuviai. Tad jaučiau pašaukimą kultyvuoti tai, kas visus mus, lietuvius, jungia į vieną šeimą, o ne tai, kas mus skiria. O visus mus jungia lietuviška kultūra.“⁵¹

⁴⁹ *Ten pat*, p. 221.

⁵⁰ Keliuotis Juozas. *Demagogija ir fanatizmas // Naujoji Romuva*, 1932, nr. 43, p. 413–414.

⁵¹ Juozo Keliuočio atsiminimai apie F. Kiršą. LNB, f. 31–45, l. 8.

Tautininkų režimui griežtėjant, šalyje augo politinė įtampa. 1930 m. mokyklose buvo uždraustos ateitininkų organizacijos. Nepriklausomai kataliko laikysenai nebuvo vietos. Juozas Tumas-Vaižgantas skundėsi kunigui, rašytojui, filosofui Julijonui Lindei-Dobilui, jog užėmęs poziciją nei su juo, nors ir ne prieš jį, tapo neginčijamu katalikų veikėjų priešu. Po poros metų ir švenčiant „Naujosios Romuvos“ 100-ojo numerio pasirodymą, sveikinimų sraute „Naujajai Romuvai“ nei arkivyskupo J. Skvirecko, nei prezidento A. Smetonos nepasigirdo...

Juozas Keliuotis pradėjo kultūrinį-intelektualinį sąjūdį: sutelkė kūrybiškiausius menininkus ir stipriausius intelektualus, suorganizavo „Naujosios Romuvos“ klubą bei „Naujosios Romuvos“ bičiulių sąjungą. Kvietė diskutuoti ne vien konkrečiu ir opiu tikrovės klausimu. Pats būdamas modernios estetikos savimonės žmogus, propagavo atvirumą pasauliui, menų sintezę, kūrybos laisvę ir dinamiką, skatino naujų idėjų ir radikalių reformų reikalingumą. Kėlė ir ugdė jaunuosius talentus. Tikėjo, kad lietuviškos kultūros idėja – visiems brangi, tad galinti žmones suvienyti, pažadinti jų idealizmą ir iniciatyvą. Kaip prisimena prof. habilituota mokslų daktarė Vanda Zaborskaitė, „Naujoji Romuva“ turbūt ryškiausiai formavo jaunos kartos mentalitetą. Iš ten ėjo gilesnis tautos interesų, svarbiausių tautos ir valstybės problemų, sunkumų, vilčių ir galimų perspektyvų supratimas.“⁵²

Juozas Keliuotis propagavo vienijimąsi ir, nepaisydamas ideologinių skirtumų, suteikė tribūną „Naujoje Romuvoje“ ne tik katalikams, bet ir visiems, kuriems rūpi tautinės kultūros problemos. Nors pradžioje katalikiškos visuomenės veikėjai į „Naują Romuvą“ žvelgė įtariai, bet vėliau, 1932 m. pabaigoje įkūrus „Naujosios Romuvos“ bičiulių sąjungą,

⁵² Zaborskaitė Vanda. *Autobiografijos bandymas*. – Vilnius, 2012, p. 97.

kuri subūrė visą jaunąją intelektualią katalikiškos visuomenės dalį, imta į žurnalą žiūrėti atlaidžiau ir su juo skaitytis. Katalikiško žurnalo „Židinys“ redakcijai teko pripažinti, kad „Naujoji Romuva“ tampa leidiniu, greta kurio formuojasi ir nauja srovė, kurios priekyje yra daugiausia jaunoji katalikų inteligentijos karta.

Ketvirtojo dešimtmečio pradžia yra laikoma *naujos kartos* lietuvių inteligentijos formavimosi pradžia. Juos burti padėjo ir „Naujoji Romuva“, redaguojama Juozo Keliuočio. Pradėjus eiti „Naujajai Romuvai“, greta šio kultūrinio sambūrio susikūrė kitas, oficialaus vardo neturintis sambūris: „kultūrininkai, jaunieji krikščionys demokratai, 16-os daktarų klubas“. Jo susirinkimai vykdavo sekmadieniais po pamaldų Įgulos bažnyčioje 10 val., dažniausiai K. Pakšto namuose, kartais pas Igną Skrupskelį. Šio būrelio nariai buvo: Pranas Dielininkaitis, Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius, Ignas Malinauskas, Antanas Maceina, Zenonas Ivinskis, Jonas Pankauskas, kun. Stasys Yla, Juozas Urmanas, Juozas Leimonas, Stasys Lukšys, Stasys Rauckinas, kun. Juozas Prunskis, Ignas Skrupskelis ir Juozas Keliuotis.⁵³

Klubo nariai mažai domėjosi politika, daugiau dėmesio skyrė kultūriniais reikalams. Būrelis turėjo gerų referatų, kai kada jie spausdinti „Naujojoje Romuvoje“, jų nuomone, patraukliame ir įtakingame žurnale. Apie šį būrelį švietimo ministras Juozas Tonkūnas išsitarė, kad kiekvienas jo narys vertas bent pusės milijono litų. Šis vertinimas pernelyg materialus, bet parodo, kad būrelis buvo neįkainojamos dvasinės vertės šeima. Nors jis pastogę turėjo pas K. Pakštą, bet tikrasis

⁵³ Eretas Juozas. *Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja (1893–1960)*, p. 102; Maceinienė Tatjana. *Išmintis, gimusi kančioje*. – Vilnius, 2008, p. 77; *Lietuva, kurios nebuvo. Pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*. – Vilnius, 2016, p. 18.

jo dvasinis vadovas buvo prof. S. Šalkauskis, nes kone visi nariai buvo jo studentai.

Kiti dar žavėjosi Mykolu Krupavičiumi, o savo vyskupu laikė Panevėžyje reziduojantį Kazimierą Paltaroką, kuris, jų manymu, turėjo užimti metropolito sostą. Su didele pagarpa buvo prisimenamas švento atminimo Vilniaus arkivyskupas Jurgis Matulaitis (1871–1927). Kadangi ši grupė pirmą kartą kolektyviai pasireiškė 1936 m., prof. Juozas Eretas savo knygoje apie S. Šalkauskį juos pavadino „1936 m. Generacija“.⁵⁴

Puikiai suprasdami spaudos galybę, jie 1936 m. įsteigė „XX amžių“ ir iš jo padarė patį įdomiausią, spalvingiausią dienraštį Lietuvoje. Neužsimerkdamas prieš aktualius valstybės reikalus šis intelektualus sambūris artėjant seimo rinkimams 1936 m. vasario 23 d. „Naujojoje Romuvoje“ paskelbė politinę deklaraciją „Į organišką valstybės kūrybą“. Ši deklaracija buvo „šviesos pragiedrulys“ (Aleksandras Merkelis), bet A. Smetonos autoritarinis režimas jos nepaisė. Autorių pavardės, kad nebūtų atkreiptas cenzūros dėmesys, paskelbtos tik 1936 m. devintajame „Naujosios Romuvos“ numeryje.

Prof. S. Šalkauskio nuomone, ši deklaracija buvo „ne kas kita, kaip ramios ir bešališkos akademinės minties apraiška“, kuria „nieko nenorima užgauti, nieko nesistengiama kaltinti, niekam netaikoma karčių žodžių“, o atvirksčiai, stengiamasi „raminti politines aistras ir sudaryti produktyvaus bendradarbiavimo ir darnaus susitarimo nuotaiką.“⁵⁵

Patys deklaracijos autoriai pripažino, kad ši deklaracija – tik pamatas diskusijoms, noras prisidėti prie naujos, tobulesnės valstybės, kurios „turinys... yra lietuviškoji kultūra“, o

⁵⁴ Eretas Juozas. *Stasys Šalkauskis*. – Brooklyn, 1960, p. 183.

⁵⁵ *Ten pat*, p. 183.

tikslas – bendras gėris, galintis tapti norma visiems – ir tiems, kurie valdo, ir tiems, kurie valdomi“, sukūrimo.⁵⁶

Bet diskusija neišsiplėtojo iki konkrečių realių pasiūlymų. Valdžia ir visuomenė gyveno skirtingą gyvenimą. Prezidentas Antanas Smetona sakė: „Ateis laikas, kada bus ir mūsų valstybės kita forma.“

„Naujoji Romuva“ į politiką nelindo, politinių aistrų nežadino. Žurnalas valdžiai nebuvo pavojingas, nes neturėjo tikslo ugdyti opozicijos jai, o opozicijai žurnalas buvo mielas, nes nebuvo jos konkurentas... „Naujoji Romuva“ „liko kaip lietuviškos dvasios žadintojas kūrybai, tikram gyvenimui.“⁵⁷

1935 m. jau gerai žinomas ir gerbiamas spaudos veikėjas Juozas Keliuotis išleido sociologinių svarstymų knygą „Visuomeninis idealas: visuomenės filosofijos metmenys“. Joje formuluoja savitus moralinius principus, pirmiausia siekia sutelkti tautą valstybingumui įtvirtinti. Tuo tikslu jis remiasi pačia seniausia mokslui žinoma antikine moralės tradicija. Labiausiai koncentruojasi ties Aristotelio raštais ir ypač ties Šventuoju Raštu.⁵⁸ Juozo Keliuočio dėmesys ir rūpestis nukreiptas į konkretų žmogų demokratinėje visuomenėje dėl asmenybės begalinio moralinio vertingumo. Visuomeniškai sąmoningą asmenį į priekį veda laisvės troškimas ir jos išsaugojimas, tiesos ieškojimas. Juozas Keliuotis aprašė keturis bendravimo etikos principus: autoritetą, laisvę, teisingumą ir meilę. Visa tai laiduoja visuomeninio idealo siekimą.⁵⁹

⁵⁶ Į organišką valstybės kūrybą // *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 8, p. 169–175.

⁵⁷ „Naujosios Romuvos“ 200 nr. minėjimas // *Naujoji Romuva*, 1934, nr. 201, p. 806; Trumpa Vincas. „Naujosios Romuvos“ ideologijos visuomeniniai pagrindai // *Vairas*, 1936, nr. 12, p. 439–444.

⁵⁸ Gudauskas Andrius. Juozo Keliuočio komunikacijos etikos paradigmos // *Soter*, 2015, nr. 3, p. 77.

⁵⁹ Keliuotis Juozas. *Visuomeninis idealas: visuomenės filosofijos metmenys*. – Kaunas, 1935, p. 13.

Šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje tai įvardijama kaip *viešasis interesas*, kuris laikosi trijų esminių dorų elgesio principų: teisingumo, sąžiningumo ir demokratijos. Vadinas, Juozas Keliuotis yra pirmasis pradėjęs kurti *komunikacijos etikos* teorijos pagrindus.⁶⁰

1936 m. išleista Juozo Keliuočio knyga „Šių dienų spaudos problemos“. Šiose knygoje raginama turėti ateities idealus, kurie būtų pagrįsti giliais žmogaus troškimais, kurie viliotų eiti pažangos keliu. Knygoje apie spaudos problemas Juozas Keliuotis išryškino įvairių ir sudėtingą periodinės spaudos įvaizdžio formavimą. Kartu keliama būtinybė reformuoti lietuvių spaudą. Esminis ir galutinis žurnalistikos tikslas yra veržtis amžinųjų vertybių paieškos link.⁶¹

Anot J. Keliuočio, gyvenimas – „tai kuriamoji evoliucija, kuri niekam neleidžia sustoti vietoj. Tai gyvybinis polėkis, nežinąs nei poilsio, nei ribų, reikalaujans nuolatinio keitimosi ir be paliovos ieškąs naujų formų.“⁶² „Naujoji Romuva“ modernizavo lietuvių žurnalistiką, įvedė interviu ir pokalbius prie apskrito stalo. Ši graži tradicija dabartinėje žurnalistikoje neįsivaizduojama.

Romuviečiai buvo įsijautę į visuomenės kritikų vaidmenį, nes „atėjo statyti bei kūrybos darbo dirbti“. Bet skambėjusi kritika buvo nukreipta ne prieš valdžią, bet prieš visuomenę, menkai besirūpinančią tautinės kultūros problemomis. Tai aktualu ir šiandieninėje postmodernistinėje Lietuvoje. Kultūros kūrimas – didžiulės dvasinės įtampos reikalaujanti pastanga, valstybės pareigūnų, tarp jų kultūrininkų, atsakomybė, kurios pasigendama.

⁶⁰ Gudauskas Andrius. Juozo Keliuočio komunikacijos etikos paradigmos // *Soter*, 2015, nr. 3. p. 76.

⁶¹ Gudauskas Andrius. Juozo Keliuočio žurnalistikos teorija iš Henri Bergsono filosofijos perspektyvos // *Knygotyra*, 2013, nr. 61, p. 97.

⁶² Keliuotis Juozas. *Žurnalistikos paskaitos*. – Kaunas, 2000, p. 77.

Tautinės kultūros kūrimas nuo pat nepriklausomybės paskelbimo laikytas politiniu valstybės nepriklausomybės stiprinimu, kovos dėl nepriklausomybės tęsinium. Prof. S. Šalkauskio žodžiais tariant, politinę savo Nepriklausomybę Lietuva privalo įtvirtinti „šalies viduje stiprindama visuotinai reišmingą kultūrą.“⁶³

Pasiūlyta net tautinės valstybės kūrimo schema: nepriklausomybė iškovojuama politinėmis priemonėmis, o įtvirtinama pasitelkus tautinę kultūrą, kuriai pritarė tiek režimas, tiek romuviečiai. Antraisiais žurnalo leidybos metais Juozas Keliuotis teigė, kad „politiškai mes jau laisvi ir galime savarankiškai tvarkyti savo politinius ir ekonominius reikalus. Bet savo dvasinės ir kultūrinės laisvės mes dar nepaskelbėm. Savo dvasinio veido dar neparodėm. Savo tautinio genijaus vėliavos dar neiškėlėm. Savo tautos pašaukimo nevykdėm.“⁶⁴

Tautos pašaukimas – savo tautinės didybės („tautos genijaus“) realizavimas, o tautinė didybė išreiškiama tik per tautinės civilizacijos sukūrimą, kuri tampa tautos nepriklausomybės, jos savarankiškumo garantu, tvirtinant, „kad be kultūrinio savarankiškumo, be tautinės civilizacijos tauta nėra gyva. Juk mes buvome netekę ir politinės nepriklausomybės daugiausia vien todėl, kad nebuvome sukūrę tautinės civilizacijos.“⁶⁵ Tai buvo iš esmės prof. S. Šalkauskio minčių pakartojimas.⁶⁶

Šioje kovoje dėl tautinės kultūros reikėjo įveikti priešus, o tai buvo galima padaryti tik vieningai susitelkus. Štai kodėl taip energingai romuviečiai skelbė tautinės vienybės šūkį. Lieka neatsakytas klausimas, kaip patys romuviečiai vertino praktines tautos vienybės realizavimo galimybes. Po kelerių

⁶³ Šalkauskis Stasys. *Raštai*, t. 4. – Vilnius, 1995, p. 297.

⁶⁴ Keliuotis Juozas. Dvasinės ir kultūrinės nepriklausomybės klausimu // *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 14, p. 865.

⁶⁵ Keliuotis Juozas. Kova dėl tautinės kultūros // *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 19, p. 433.

⁶⁶ Šalkauskis Stasys. *Raštai*, t. 1. – Vilnius, 1991, p. 200.

metų Vincas Rastenis tvirtino, kad pasiekti tautos vienybę galima susitarimo ar pritarimo keliu, jog susitarimo kelias „negali duoti tvirto politinio tautos vieningumo“, todėl visiems, kurie trokšta tautos vienybės, reikia rinktis pritarimo kelią.⁶⁷

Svetimų įtakų Lietuvos gyvenime ir kultūroje problema buvo ryški. Ši problema siekia pačią Lietuvos valstybės sukūrimo pradžią. Lietuvos valstybė per mažai rūpinosi lietuviškos ir tautinės civilizacijos kūryba. Ji nesukūrė tinkamų sąlygų atsirasti lietuvių kalbos rašmenims. Pasisavino jau buvusios slavų kalbos rašmenis, o drauge su jais ir jų kalbą. Tai buvo didelės ir tragiškos reikšmės faktas. Jis neskaitino Lietuvos aukštuomenės kurti literatūrinę lietuvių kalbą, jos mokytis, ją vartoti valstybės gyvenime.

Kylant kultūrai, vartotos svetimoms – lotynų, graikų, vokiečių, prancūzų, italų ir slavų – kalbos, jų menas. Senoji lietuvių liaudies kūryba buvo ne tik ignoruojama, bet ir niekinama. Dėl to iki šiol beveik nieko tikro apie ją nežinoma arba žinoma nedaug. Lietuvoje buvusi medinė architektūra, skulptūra ir taikomoji dailė iki šių dienų neišliko. Todėl turime net mokslininkų, tvirtinančių, kad senovėje lietuviai neturėjo savo mitologijos, buvome primityvūs, be jokios kūrybinės fantazijos ir tenkinomės tik pačių elementariausių gamtos jėgų garbinimu...

Svetimų kultūrų įtaka, lietuvių kultūros ir savo tautinės civilizacijos nepaisymas buvo pagrindinė Lietuvos valstybės žlugimo, lietuvių tautos kultūrinio atsilikimo ir milžiniško jos nutautėjimo priežastis. Vos tik atslūgo Nepriklausomybės kovos, vėl atgijo tradicinės lietuviškos kultūros ir jos tautos civilizacijos ignoravimas, savo kultūrinių poreikių tenkinimas svetimomis kultūromis ir miesčioniškas pomėgis puoštis svetimomis plunksnomis.⁶⁸

⁶⁷ Rastenis Vincas. *Politinė tautos vienybė*. – Kaunas, 1937, p. 9, 14.

⁶⁸ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 174.

Atgavus Nepriklausomybę, ėmė formuotis lietuviška jaunoji karta, užaugusi ir išsimokslinusi Lietuvoje ir Vakarų Europoje. Bet daug metų vergavę svetimiams ir saviems ponams, buvę baudžiavoje, iškentę okupacijas, net tapę politiškai laisvi, daugelis nedrįsta manyti, kad lietuviai gali būti išdidūs ir laisvi. Stipri vergiškumo dvasia padėjo klestėti rusifikacijai, polonizacijai ir germanizacijai.

Lietuvišką kultūrą ugdyti ir jai vadovauti privalo tik patys lietuviai. Svetimšaliai gali tik kai ko pamokyti (pvz., industrializuoti ir elektrifikuoti kraštą), bet jie negali išmokyti kurti ir galvoti lietuviškai. Mes patys turime būti savo valstybės ir savo tautos šeimininkai. Tik tuomet ji prasiskins kelią į pasaulio kultūrą.⁶⁹

Tik per laisvę ir originalumą atsiskleis Lietuvos genijus ir išsikovos teisę egzistuoti bei dalyvauti pasaulinės kultūros procese. Lietuvių tauta jau subrendo ne tik politinei, bet ir kultūrinei laisvei bei nepriklausomybei. Neatmesdama nė vienos tautos kultūrinių laimėjimų, jų neniekindama, jau norėjo laisvai ir savarankiškai kurti, rūpintis savo tautinio genijaus realizavimu. Tokia lietuviška samprata nieko bendro neturėjo nei su šovinistiniu nacionalizmu, nei su miesčionišku kosmopolitizmu. Bet ginant tokią lietuviškos kultūros sampratą, „Naujajai Romuvai“ teko nuolat grumtis su autoritarine valdžia, su klerikalizmu, rusicizmu, polonizmu ir germanizmu.

1934 m. rudenį Juozui Keliuočiui kilo mintis apibendrinti kovos dėl lietuviškos kultūros rezultatus, nustatyti lietuviškos kultūros ateities gaires, sukurti lietuviškos kultūros ideologiją ir programą. Kultūra jam buvo kolektyvinis veiksmas, kuriame visiems užteko vietos („Menininkai yra tautos dvasios reiškėjai“ – Johano Gotfrydo Herderio tezė). Šiems tikslams

⁶⁹ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 214–215.

realizuoti buvo organizuotas lietuviškos kultūros kongresas, įvykęs 1935 m. kovo 3–6 d. Universiteto salėje.

Tai buvo pirmas ir vienintelis lietuviškos kultūros kongresas. Jis rado atgarsį visoje Lietuvoje. Kongresą sveikino beveik visos didesnės kultūros įstaigos, visos kūrybinės organizacijos, dauguma studentų korporacijų, visi Lietuvos vyskupai. Apie jį plačiai ir palankiai rašė spauda.

Tautininkai, norėdami sumažinti kongreso svarbą, tomis dienomis surengė kultūros savaitę. Bet ji Lietuvos visuomenės net nebuvo pastebėta. Prezidentas A. Smetona kongreso atidaryme nedalyvavo, bet prezidiume buvo ir valdžios atstovų.

Kongrese bandyta lietuviškos kultūros problemas aptarti pasaulinės kultūros ir civilizacijos kontekste. Jis parodė, kad daugelį aktualių kultūros problemų galime išspręsti be karo ir kruvinių revoliucijų. Daugiau tokio pobūdžio kongresų nebėvyko. Su šio kongreso iškeltomis idėjomis jau niekas viešai nebekovojo. Atrodė, kad kongreso idėjos jau taps visuotinai vykdomos ir realizuojamos. 1940 m. atgavus Vilnių, Juozas Keliuotis ėmė svajoti apie antrojo lietuviškos kultūros kongreso sušaukimą Vilniuje. Bet prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas ir sovietinė okupacija sujaukė šiuos planus.

„Naujosios Romuvos“ bendradarbių profesorių paskatos 1935 m. rudenį atvedė Juozą Keliuotį į Vytauto Didžiojo (nuo 1930 m.) universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą. Jau gerai žinomas ir gerbiamas žurnalistas buvo ką tik išleidęs sociologinių svarstymų knygą „Visuomeninis idealas“. Žurnalistikos dėstymo reikalu sudaryta komisija: prof. B. Čėsnys, prof. P. Dovydaitis ir privat. docentas J. Grinius išdėstė fakulteto tarybai Juozo Keliuočio siūlomas ir jų palaikomas disciplinos būtinybę dėstyti žurnalistikos kursą.

Juozo Keliuočio mokslo cenzas, jo spausdinti darbai literatūros, meno kritikos, kultūros filosofijos, socialiniais, politiniais klausimais ir redaguoti leidiniai iškėlė aktualių pro-

blemų, išjudino visuomenės abejingumą ir atskleidė ryškius organizacinius bei žurnalistinius sugebėjimus, tad fakulteto taryba patvirtino: „daugiau negu reikalingas kvalifikacijas vyresniojo asistento vietai“.

1936 m. Juozas Keliuotis „Naujojoje Romuvoje“ skelbė tik savo straipsnius apie spaudą. Tai buvo jau studentams skaityti tekstai, kilę iš būtinybės pilietiškai permąstyti nūdienos būklę.⁷⁰ 1937 m. Juozas Keliuotis rašė studiją „Poezija, jos psichologija ir estetika“, kurią ketino ginti kaip naują daktaro disertaciją. Šis teorinis darbas liko nebaigtas. Matyt, jam kilo naujų kūrybinių sumanymų, o gilintis į mokslinio metodologinio pobūdžio darbą nebuvo linkęs.

Pamažu nuslopo Juozo Keliuočio aktyvumas jaunųjų katalikų sąjūdyje. 1938–1939 m. šalia įprastų aktualios tematikos straipsnių bei recenzijų „Naujamajai Romuvai“ jis rašė etiudus ir studijėles apie pasaulinio garso rašytojus nuo antikos iki gyvenamojo meto. Tuos tekstus ketino išleisti atskira iliustruota knyga. Daugiau kaip 40 nevienodos apimties biografijų su eseistinėmis kūrybos charakteristikomis liko autoriaus archyve.⁷¹

J. Keliuočiui išėjus iš universiteto, atsiradusią žurnalistikos mokymo spragą 1939 m. rudenį iki 1940 m. pavasario semestro užpildė šios disciplinos dėstymo pradininkas Lietuvoje prof. Juozas Eretas. Toje pačioje auditorijoje jis trečiadieniais po dvi valandas aiškino naujiems studentams žurnalistikos principus. Pakito dėstymo didaktika. Prof. Juozas Eretas, tautininkų režimo priešininkas, dėstydamas žurnalistikos problemas, neišvengė politikavimo. Dėl to profesoriui priekiaštavo valdantieji. O tai padėjo formuotis katalikiškai opozicijai.

⁷⁰ Gudaitis Leonas. *Žurnalistikos mokslas ir mokymas Lietuvoje (1922–1943)*; Keliuotis Juozas. *Žurnalistikos paskaitos*, p. 33.

⁷¹ MABR, f. 288. 21–67, VRBR, f. 31. 53–85.

Didžiuliame meninių išpūdžių ir visuomeninių interesų sraute Juozo Keliuočio intelektas veržėsi į priekį skubėdamas pastebėti kažką naujo ir įteisinti. Jis drąsiai skelbė savo kritiškus nuosprendžius tiek naujai lietuvių literatūrai („dabar jau priėjome tokį lygį, kada geriau nieko nerašyti, negu blogai rašyti“), tiek lietuvių dailės kūriniam („juos geriau būtų rodyti turgavietėse, o ne dailės parodose“, Ateitis, 1943 nr.). Tačiau pagrindinė Juozo Keliuočio kritikos nuostata buvo palaikyti, žadinti, telkti kylančias jėgas, iškovoti joms „gyvybinę erdvę“, formuluoti jų uždavinius lietuvių kultūroje. Kilęs Antrasis pasaulinis karas viską sužlugdė, sugriovė, viską apvertė aukštyn kojom. Jis prarijo ir pačią Lietuvos nepriklausomybę. Apie tai savo atsiminimuose jautriai rašo ir Juozas Keliuotis.

1940 m. liepos mėn. uždarytas žurnalas „Naujoji Romuva“. Per visą laikotarpį išėjo 494 žurnalo numeriai, kiekvienas po 24 puslapius. Paskutiniame „Naujosios Romuvos“ liepos 7 d. numeryje įdėtas J. Keliuočio straipsnis „Į naują dinamiškumą“ su komunistų stabais gal tikintis, kad žurnalo sovietų valdžia neuždarys. Buvęs „Naujosios Romuvos“ bendradarbis Viktoras Alekna minint 100-ąsias J. Keliuočio gimimo metines prisiminė tą publikaciją ir savaip apibendrino: „Pasmerkdamas šiame straipsnyje visa, kas buvo nepriklausomoje Lietuvoje, jis mėgino įsiteikti naujiesiems valdovams – okupantams.“⁷²

Jau po karo Juozas Keliuotis tardytojams prasitarė, kad šį straipsnį parašė ne jis. Tačiau parašas po rašiniu Keliuotį išgelbėjo ne tik nuo kalėjimo ir tremties ar net mirties tremtyje.

Plačiau panagrinėjus paskutinio žurnalo straipsnį, atsi-
veria kelių kultūrinio gyvenimo sričių – mokyklos, literatū-

⁷² Alekna Viktoras. Juozas Keliuotis – reiškinys // *Juozas Keliuotis ir literatūros dinamikos problemos / Mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Keliuočio gimimo 100 metų jubiliejui, medžiaga*, p. 192.

ros, plastinio meno, spaudos, teatro, muzikos – laimėjimai ir problemos: „Mokytojai, liaudies švietėjai savo gyvenimą aukėjo tautos švietimo reikalams: išsilavinimas didėja, knygų ir periodinių leidinių tiražai auga. <...> Rašytojai nenustoję kūrę. Didino tautos kūrybos lobyną. <...> Spauda plito, jos informacinė dalis tobulėjo, ji atpigo ir pasidarė beveik visiems prieinama. Vargiai būtų galima Lietuvoje rasti žmogų, darbininką ūkininką, kuris neskaitytų vieno ar net kelių laikraščių.“⁷³ Taigi autorius nepasmerkė viso, kas buvo nepriklausomoje Lietuvoje.

Kur kas svarbiau autoriui buvo išryškinti ydas, kurių leis atsikratyti kraštą apėmusios permainos. Ir visa tai daroma iš tikrųjų meistriškai, taikliai naudojant palyginimo, kontrasto metodą.⁷⁴ Juozas Keliuotis stovėjo ant naujo gyvenimo slenksčio, pasiruošęs ryžtingai per jį žengti. Jis pasirinko tarnystės tautai ir jos kultūrai tęsinį.

Nustojęs leisti žurnalą, J. Keliuotis atsidėjo tik literatūriniam darbui: rašė senųjų ir naujųjų laikų didžiųjų rašytojų studijėles, etiudus apie dailę ir poeziją. V. Krėvė- Mickevičius, išrinktas Mokslų akademijos prezidentu, jį paskyrė... nebeveikiančios bibliotekos direktoriumi: eidamas šias pareigas jokio darbo neturėjo ir galėjo atsidėti tik literatūriniam darbui.

Netrukus iš sovietų valdžios gavo pasiūlymą tapti „Kultūros“ leidyklos techniniu redaktoriumi. Jeigu būtų atsisakęs, tai būtų laikoma pasipriešinimu naujajai valdžiai. Pagrasinta net kelione į Sibirą.⁷⁵ Keliuoti ten niekas nenorėjo. Nema-lonus buvo pokalbis su buvusiu redaktoriumi komunistu:

⁷³ Keliuotis Juozas. Į naują dinamiškumą // *Naujoji Romuva*, 1940, nr. 24–26, p. 441–442.

⁷⁴ Konickis Andrius. Kur kvietė Juozas Keliuotis 1940-ųjų liepą? // *Prie Nemunėlio*, 2012, nr. 2 (29), p. 9.

⁷⁵ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 296.

„Ką gi darysi, jei valdžia taip nutarė. Aš jau seniai jūsų neapkenčiu, o nuo šios valandos dar daugiau jūsų neapkėsiu. Jūs – klasinis mūsų priešas. Ir mirsiu jūsų neapkėsdamas.“⁷⁶

Juozas Keliuotis atsakė: „Mane šiam darbui paskyrė prievarta, prieš mano valią ir mano interesus.“⁷⁷ Ir veltui buvusiam redaktoriui J. Keliuotis kalbėjo apie pašaukimą gyvenime mylėti artimą: „Manęs neapkėsdamas jūs dar nelaimingesnis pasidarysite.“ Paaiškinio paprastai ir aiškiai: „Nuo pat mažų dienų išmokau mylėti visus žmones, neatsižvelgdamas į tai, kokių jie bebūtų pažiūrų, kokiam luomui ar klasei jie priklausytų, kokios jie bebūtų rasės ar profesijos, kokio tikėjimo ar amžiaus jie bebūtų. Aš galiu nepripažinti jų klaidingų įsitikinimų ir juos net labai žiauriai kritikuoti; aš galiu neapkėsti jų žalingų darbų ir su jais visa savo būtybe kovoti, bet negaliu neapkėsti pačių žmonių – kiekvienas jų man yra begalinė, nepasikartojama, originali būtybė. <...> Be meilės man ir saulė pasidarytų juoda, ir gyvenimas būtų neįdomus. Be meilės jūs nepatirsite nei tyro džiaugsmo, nei gyvenimo tikros prasmės.“⁷⁸

„Tai buržuazinė pažiūra, mūsų klasinių priešų pažiūra. O aš jaučiu tikrą džiaugsmą tik didžiausioje savo klasinių priešų neapykantoje,“ – atsakė susinervinęs buvęs redaktorius. Toli mesnės kalbos buvo beprasmės.⁷⁹

Komunistinė propaganda galutinai sužalojo senojo redaktoriaus sielą, užnuodijo jausmus, aptemdė jo akis, ir jis visur mato vien priešus ir gyvena vien neapykantos ir keršto, melo ir smurto jausmais.⁸⁰ Jau po karo ir tremties panašiais būdais buvo nuodijamas Juozo Keliuotis.

⁷⁶ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 296.

⁷⁷ *Ten pat*, p. 297.

⁷⁸ *Ten pat*, p. 297.

⁷⁹ *Ten pat*, p. 296.

⁸⁰ *Ten pat*, p. 297.

Ankstyvą 1941 m. birželio 22-osios rytą Vokietijos daliniai puolė SSRS pajėgas Lietuvoje. Prasidėjus Vokietijos-Sovietų Sąjungos karui, Raudonoji armija skubiai traukėsi iš Lietuvos. Sovietinė santvarka sudužo, subyrėjo per kelias valandas. Suglumę ir apduję bolševikų veikėjai bėgo į Sovietų Sąjungos gilumą. Jie net nebandė organizuoti kokio nors pasipriešinimo. Lietuvoje prasidėjo Birželio sukilimas prieš sovietų valdžią. Sąmoningesni ir veiklesni lietuviai tuoj pat puolė atstatyti Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės. Bet greitai paaikškėja, kad vokiečiai nė nemano leisti atkurti Lietuvos valstybę.

Nieko gero iš vokiečių valdžios nesitikėdamas, Juozas Keliuotis pasiryžo atsidėti literatūriniam darbui. Jis dar bandė atgaivinti „Naujosios Romuvos“ žurnalo leidybą, bet nesėkmingai. Vokiečių žodžiais tariant, negalima atkurti „bolševikų uždarytą“ žurnalą. Norėjo tęsti savo etudus apie didžiuosius rašytojus, dailininkus ir filosofus. Neatsisakė ir filosofijos bei sociologijos studijų. Dailės institutas kvietė dėstyti estetiką. Taip tikėjosi prisidėti prie estetinės kultūros ugdymo.

Sukurtoje Lietuvos laikinojoje vyriausybėje, vadovaujamoje einančio ministro pirmininko ir švietimo ministro pareigas Juozo Ambrazevičiaus (Brazaičio), Juozui Keliuočiu patikėta vadovauti Meno reikalų valdybai prie vyriausybės. Šio darbo teko imtis iš patriotizmo ir humanizmo.

Kaune veikusi Lietuvos laikinoji vyriausybė nutarė iš visų valstybės įstaigų išvyti bolševikus. Tad ketinta iš valstybinių įstaigų atleisti daug menininkų. Bet tam buvo reikalingas Meno reikalų valdybos viršininko pritarimas. Tuoj atsirado pavyduolių ir karjeristų, kerštautojų, pradėjusių intriguoti prieš tauresnius ir talentingesnius menininkus bei kultūros veikėjus. Lietuvos laikinoji vyriausybė Juozą Miltonį „kaip bolševiką“ atleido iš Panevėžio teatro direktoriaus pareigų ir į jo vietą paskyrė... krautuvininką Vinčą Kurdzikauską.

Teatre kilo chaosas. Abu direktoriai atvyko pas Juozą Keliuotį ir paprašė įvesti... tvarką. Juozas Keliuotis pasakė, kad tokių kaip šis krautuvinininkas galima rasti kiekvienoje krautuvėje, o tokių Juozą Miltonį Lietuva tik vieną turi...⁸¹ J. Keliuotis atleido krautuvinininką, o J. Miltonį vėl paskyrė teatro direktorium. J. Keliuotis padėjo įkurti Vilniaus dailės akademiją. Koks nors kitas fašistuojantis fanatikas ar tamsuolis, atsisėdęs į tokią vadovo vietą, tada galėjo nusiaubti, mirtinai sužaloti visą mūsų kultūrą bei meno gyvenimą nacių valdymo metais.⁸²

Tokių atvejų buvo ir daugiau. Lietuvos laikinajai vyriausybei nelabai patiko J. Keliuočio savarankiškas meno reikalų tvarkymas Lietuvoje. Norėdama sutramdyti jį, Lietuvos laikinoji vyriausybė uždarė Meno reikalų valdybą, turėjusią ministerijos teises, ir vietoj jos įkūrė Meno reikalų departamentą, pavaldų Švietimo ministerijai.⁸³ J. Keliuotis buvo paskirtas departamento direktoriumi ir teko persikelti į Kauną. Jo dėka šimtai menininkų buvo išgelbėti nuo nacių teroro, o gal ir nuo mirties sudeginus jų asmens kartotekas, kuriose buvo likę jų nuopelnų komunizmui įrašai.⁸⁴ Vėliau sovietiniam teismui buvo primintas šis J. Keliuočio poelgis ir jis išvengė bausmės už darbą vokiečių okupacijos metais.

1941 m. rugpjūčio 5 d. Lietuvos laikinoji vyriausybė prisi-statė vokiečių karinei administracijai. Vyriausybės memorandume buvo pažymima, kad „lietuvių tautos tautinės aspiracijos negali būti vien jos materialinių reikalų patenkinimas, nes lietuvių tauta negali atsižadėti savo kultūros ugdymo savoje valstybėje.“ Iš esmės tai buvo tylus ir kuklus protestas prieš Vo-

⁸¹ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 326.

⁸² *Ten pat*, p. 326.

⁸³ *Ten pat*, p. 327.

⁸⁴ *Ten pat*, p. 330.

kietijos okupaciją. Matydama, jog tolesnis jos egzistavimas yra beprasmis, Lietuvos laikinoji vyriausybė rugpjūčio 5 d. savo veiklą sustabdė. Po paskutinio posėdžio vyriausybės nariai nuvyko į Karo muziejaus sodelį ir daugybės žmonių akivaizdoje padėjo gėlių prie Nežinomojo kareivio kapo. Trumpalaikis vyriausybės gyvavimas ir jos pastangos atkurti Lietuvos nepriklausomybę rodė didžiulį tautos sąmoningumą.

Vietoj Lietuvos laikinosios vyriausybės vokiečių karinė administracija įkūrė tarėjų tarnybas prie vyriausiojo Lietuvos komisaro Teodoro Adriano von Rentelno. Šiuo veiksmu vokiečiai panaikino paskutinius Lietuvos valstybingumo likučius ir ėmė valdyti Lietuvą betarpiškai kaip okupuotą kraštą.

Atsikratęs administracinių pareigų, J. Keliuotis nusprendė atsidėti tik literatūriniam darbui. Kauno universitetas Juozą Keliuotį paskyrė dėstytoju adjunktui. Vėl turėjo vykti į Kauną, dabar intelektualiam darbui. Kaune neturėjo savo buto ir niekur negalėjo jo gauti. Teko gyventi pas pažįstamus, draugus. 1941–1944 m. net septynis kartus keitė butą.⁸⁵

Universitete iš pradžių dėstė žurnalistiką. Mirus Sociologijos-žurnalistikos katedros vedėjui Pranui Dielininkaičiui, tapo jos vedėju. 1943 m. pabaigoje pradėtas leisti naujas žurnalas „Kūryba“. Jame bendradarbiavo H. Nagys, M. Katiliškis, E. Matuzevičius, V. Mačernis, B. Krivickas, M. Indriliūnas, P. Andriušis ir kt. į Vakarus nepasitraukę literatai. Dar kartą, nors ir trumpam, atgimė kultūros dvasia, teikianti laisvą buvimą, netarnaujanti politinams skersvėjams.

1944 m. žurnale „Kūryba“ pasirodė J. Keliuočio recenzija apie B. Brazdžionio rinktinę „Per pasaulį keliauja žmogus“ ir straipsnis „Panevėžio dailės teatras“ (Panevėžio dramos teatro 5-erių m. sukakties apžvalga, verta dėmesio ir dabar). Savo straipsnius vokiečių okupacijos metais spausdino laikraštyje

⁸⁵ *Ten pat*, p. 335.

„Į laisvę“. 1947 m. parašė antitarybinį eilėraštį „Auksinis rytas“. Visa tai Juozui Keliuočiui bus priminta naujoje saugumo rengtoje byloje. 1944 m. jam buvo 42-eji. Tai pats darbiniausias žmogaus amžius. Bet tuo metu jis buvo ilgam nutildytas, lyg „palaidotas gyvas“ (perfrazuojant J. P. Sartre'o dramos „Nepalaidoti mirusieji“, kuri buvo išversta ir išspausdinta žurnale „Pergalė“ 1967 m. nr. 8, antraštę).

Juozo Keliuočio tezė: dviejų imperializmų kare privalome likti neutralūs. Kiek tai buvo pragmatiška ir teisinga, parodė netolima ateitis. Žurnalas ėjo visus 1944 metus. Į universiteto salę susirinkę studentai buvo pakviesti savanoriškai vykti į karą ir į darbus Vokietijos naudai. Kelias minutes viešpatavo mirtina tyla. Juozas Keliuotis atsistojo ir garsiai ištare: „Dabar kariauja Vokietija ir Sovietų Sąjunga. O Lietuva yra neutrali, ji su niekuo nekariauja. Šis karas jai visiškai svetimas ir ji nejaučia pareigos Vokietijai ar Sovietų Sąjungai padėti. Būtų tikra nesąmonė ir išdavystė eiti lieti kraują už savo visiškai svetimus interesus.“⁸⁶ Už šiuos žodžius teko kentėti, slapstyti. Vokiečiams nesisekė fronte. Raudonoji armija jau žengė į Lietuvą. Atėjo apsisprendimo metas.

Uždarius Lietuvos aukštąsias mokyklas, prasidėjo didelių netekčių dienos ir naktys. Jaunuoliai šturkščiausiu smurtu pradėti gaudyti ir vežti į frontą ar į darbus Vokietijoje. Karta, atsidūrusi tarp dviejų vienas kitą naikinančių režimų, tapo bejėgė.

Prieš ją buvo keli keliai: mąstanti jaunuomenė, išugdyta Nepriklausomybės metų, įsitraukė į rezistencinę kovą, kita dalis išvyko į Vakarų, treti liko kentėti naujų okupantų spaudą. Likę Lietuvoje nė vienas negalėjo dirbti kūrybinio darbo. Juozas Keliuotis pasirinko golgotos kelią – liko Lietuvoje. Jis liko ištikimas atviro pasaulio ir laisvo žmogaus savimonei.

⁸⁶ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 342.

KGB pinklėse

„Atrodo kad visi keliai man užblokuoti. Nė viena kryptimi negaliu krustelėti. Visur pastatyti cerberiai, kurie uoliai saugo kiekvieną takelį. Tad nieko kito nelieka, kaip užsidaryti savo kambaryje ir rašyti, kas tik į galvą ateis. Kitaip galiu tik iš proto išeiti,“ – rašė Juozas Keliuotis autobiografijoje grįžęs į Tėvynę.⁸⁷

Kaip prasidėjo žymaus kultūrininko golgota? 1944 m. grįžus sovietų valdžiai, Juozas Keliuotis, nors ir raginamas draugų trauktis į Vakarų, liko Lietuvoje. Jis vienintelis iš 40 Kauno universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto dėstytojų liko Lietuvoje, kad čia ugdytų ir skleistų kultūrą, kuri bus reikalinga nelaimingai tautai.⁸⁸ Tikėjosi, kad sovietai jo nelies, kaip nelietė 1940-aisiais. Politikoje jis nedalyvavo, o ir didelių simpatijų Antano Smetonos valdymui nejautė.

Tačiau sovietų valdžiai į Lietuvą sugrįžus antrą kartą, reikalai susikostė kitaip. 1945 m. pradžioje Juozas Keliuotis

⁸⁷ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 495; Lukšas Aras. Juozas Keliuotis tarp KGB girmų // *Lietuvos žinios*, 2016 m. balandžio 15 d.

⁸⁸ Kubilius Vytautas. „Kito pasaulio esu žmogus“ // Keliuotis Juozas. *Meno tragizmas: studijos ir straipsniai apie literatūrą ir meną*, p. 552; Gudauskas Andrius. Juozo Keliuočio žurnalistikos teorija iš Henri Bergsono filosofijos perspektyvos // *Knygotyra*, 2013, nr. 61, p. 87.

susitiko su buvusiais savo studentais, priklausančiais Lietuvos išsivadavimo tarybai (LIT), ir jų paprašytas sutiko talkinti leidžiant pagrindžio laikraštėlių „Aušra“ (minima Liudo Dambrausko atsiminimuose, J. Keliuočio byloje minimas „Lietuvos žodis“). Pirmąjį numerį redagavo Juozas Rainys. Antrasis numeris pasirodė 1945 m. vasarį. Jį jau redagavo Juozas Keliuotis. Rengta medžiaga ir trečiajam numeriui, turėjusiam pasirodyti balandžio viduryje.⁸⁹ Tie studentai ir jų dėstytojai buvo menki konspiratoriai, ir jau balandžio mėn., pasirodžius dviem leidinio numeriams, 12 pagrindinių buvo suimta.

Grupėje būrėsi jauni žmonės. Liudas Dambrauskas vos per kopę 20 metų. Juozas Keliuotis ir Juozas Rainys buvo vyresni. Pastarasis prieš karą buvo gimnazijos direktorius, vėliau – departamento direktorius. Vokiečių okupacijos metais – švietimo tarėjo pavaduotojas Kaune.

Labai greitai už grotų atsidūrė ir Juozas Keliuotis. 1945 m. gegužės 31 d. jis parašė laišką saugumo organams ir nurodė priežastis, pastūmėjusias eiti tokiu keliu: „Tarybų valdžią sutikau su entuziazmu, bet Lietuvos gyventojų trėmimai 1941 m. mane giliai sujaudino, tuo labiau, kad tada nežinojau tų trėmimų motyvų. Mano entuziazmas tarybų valdžiai atvėso. <...> Nuo 1941 iki 1943 m., t. y. iki Universiteto uždarymo, dirbau istorijos ir filosofijos dėstytoju. 1944 m. nutariau nesitraukti su vokiečiais, likti Lietuvoje ir sąžiningai dirbti. Atėjus tarybinei armijai, aš mielai sutikau būti Maironio muziejaus valdytoju, dirbti leidykloje klasikinės literatūros redaktoriumi, universitete organizavau istorijos ir filologijos katedrą. Tačiau neužilgo mane atleido iš leidyklos, nepatvirtino profesoriumi, nors buvau išrinktas. Tai mane giliai paveikė. Šešerius metus išdirbęs universitete, turėjau jį

⁸⁹ Dambrauskas Liudas. *Gyvenimo akimirkos*, I dalis. – Vilnius, 1990, p. 277.

apleisti. 1945 m. buvau atleistas ir iš Konservatorijos dėstytojų. Į Rašytojų sąjungą nepriėmė (iš Lietuvos tarybinių rašytojų sąjungos išbraukė ilgametį Lietuvos rašytojų draugijos sekretorių – J. B.), atėmė maisto korteles. Atleistas iš penkių pareigų, likau be pinigų ir be duonos. Buvau pradėjęs galvoti apie savizudybę, nes kito kelio nebemačiau. Tada Kauno dvasiškai pradėjo mane kviesti pietums, arbatai, žadėjo priimti dėstytoju į Kunigų seminariją, duoti apšildomą kambarį, baldinių, drabužių – jų visai nebeturėjau, padėti materialiai. Tada pradėjau galvoti, kad per daug žmonių valdžia areštuoja, per griežtai traktuojami tie, kurie nenori tarnauti tarybinėje armijoje, kad nieko nedaroma norint taikiu būdu vesti Lietuvos liaudį, kad nėra sąlygų vystyti lietuvių literatūrai ir spaudai, per mažai asmenybės laisvių, kai kada naudojamos pernelyg žiaurios priemonės siekiant tikslo.“⁹⁰

Gegužės 31-osios naktį Juozą Keliuotį pradėjo tardyti. Tardymas truko beveik visą parą. Keliuotis nieko, kas jo tiesiogiai nelieštų, nepasakė, o savo pažiūrų bei įsitikinimų nemanė slėpti. Tada lietuviai buvo gana atviri, nemokėjo išsisukinėti, meluoti. Tą „atvirumą“ skatino kai kurios toli gražu nehumaniškos tardymo priemonės, tačiau vien žmonių kankinimais kažin ar galima tai paaiškinti. Matyt, buvo galvojama, kad sava nuomonė, įsitikinimai – ne nusikaltimas, o kiekvieno sąžinės reikalas.

Saugumo tardomas ir vėliau rudenį teismo nubaustas 3 m. lagerio. Teisme jo laikysena nebuvo herojiška, tačiau tai galima paaiškinti. Pirma, jis tuo metu buvo jau ne dvidešimtmetis, psichologiškai palaužtas NKGB rūsiuose. Antra, jį gynusi advokatė žadėjo laisvę, jei jis „deramai elgsis“ teismo metu. Matyt, Juozas Keliuotis tuo patikėjo ir gavo trejus metus. Jis buvo tos nuomonės, kad prieš vėją nepapūsi, reikia su teisėju

⁹⁰ Matekūnaitė Aleksandra. *Byla 18082 // Knygnešys*, 1989, nr. 5, p. 33.

į polemiką nesileisti.⁹¹ Matyt, jam ir laisvės buvo labiau gaila negu kitiems...

Tie metai žmogui, studijavusiam užsienyje, pagal sovietinius standartus buvo lengva bausmė. Bet ir to galėjo pakakti, kad būtum nuvarytas į kapus. Pečioroje išbuvo iki 1947 m., kol sulaukė amnestijos. Karui pasibaigus, buvo amnestuoti visi dezertyrai ir politiniai kaliniai, nuteisti ne didesne kaip 3 m. bausme. Taigi, nekokie jo tariami „nuopelnai“, o amnestija leido anksčiau grįžti po pirmos bausmės.

Savo kančias keičiantis okupantams ir tremtyje Juozas Keliuotis aprašė atsiminimų knygoje „Dangus nusidažė raudonai“, (1986 m., Čikaga). Knygos pasakojimas išpūdingiausias, vaizdingiausias, įtikinamiausias mūsų literatūroje ir perteikia žmogaus valios paralyžių keičiantis okupacijoms.⁹²

Bet amnestija nenutrynė nuo žurnalisto ir rašytojo sovietinio režimo priešo žymės. Antrą kartą Juozas Keliuotis suimtas 1952 m. vasario 28 d. Prie bylos pridėti žurnalų „Naujoji Romuva“ ir „Kūryba“ straipsniai. J. Keliuotis kaltinamas bendradarbiavimu su naciais, pataikavimu jiems. Byloje minima, kad Juozas Keliuotis skleidė antisovietines pažiūras. Saugumiečiai galėjo bylą ir taip „pasūdyti“. Tačiau pirmoje byloje apie tai nė žodžio... J. Keliuotis buvo aiškiai nusistatę prieš marksizmą, bet tarp žurnalo darbuotojų jokių ginčų nekildavo: tai buvo blogis.⁹³

Juozas Keliuotis iš pradžių pateko į kelių remonto brigadą. Šiaurės Uralo miškų kelias apie porą metrų iškeltas virš neaprepiamos kelmynės, padarytas iš storų lentų, sutvirtintų rąs-

⁹¹ Dambrauskas Liudas. *Gyvenimo akimirkos*, I dalis, p. 373; *Rašytojas pokario metais*. Dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991, p. 14 ir 16.

⁹² Juškaitis Jonas. Žmogus ant minos // *Juozas Keliuotis ir literatūros problemos*. Mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Keliuočio 100 metų jubiliejui, medžiaga. – Vilnius, 2003, p. 107–108.

⁹³ Zemlickas Gediminas. Ieškoti tiesos ir pritarti tiems, kurie kovojo. Kalbina mas Viktoras Alekna // *Mokslo Lietuva*, 2002 m. rugsėjo 19 d., nr. 16, p. 14.

tais. Tokiais keliais – tiltais buvo gabenama miško medžiaga. Kartą, išėjęs su remontininkais dirbti, Juozas Keliuotis atsėdo ir nebeapsikėlė – sutriko širdies darbas. Vėliau buvo paskirtas barako tvarkytoju. Iškentėjo „zekų“ patyčias. Kai tapo lagerio viršininko kabineto tvarkytoju, padėtis palengvėjo. 1952–1953 m. žiemą pasirodė pirmieji siuntiniai. Po Stalino mirties prasidėjo bylų peržiūrėjimo komisijų darbas.

Grįžęs į Lietuvą, pateko į nepageidaujamų asmenų sąrašą. Sovietai buvusius politinius kalinius ir tremtinius laikė „liaudies priešais“. Katastrofa baigėsi Juozo Keliuočio bandymas įsilieti į sovietinės Lietuvos literatūrinį gyvenimą ir įtikinti savo „globėjus“, kad jis ne politikas, o tik kultūros žmogus...

Iš laisvės paleistų politinių kalinių rašytojų buvo laukiama atgailos, idėjinės ištikimybės pareiškimų ar bent neutralios laikysenos. Gal būtų buvę kitaip, jeigu būtų viešai išpažinęs savo „klaidas“ ir pradėjęs garbinti sovietų valdžią. O tokių pavyzdžių buvo ne vienas ir ne du. Užtenka paminėti poeto Antano Miškinio likimą.⁹⁴ Tai buvo tautinis poetas, Lietuvos patriotas, Maironio garbintojas, lietuviškos kultūros tęsėjas. Juozas Keliuotis neatgailavo: „Aš tokiu keliu neisiu“. Tai prieštaravo jo nusistatymams prieš nieką nekeliaklupsčiauti, nedaryti kompromisų su savo sąžine, turėti savigarbos.

Kultūrininkui buvo du keliai: veikti sovietų sistemoje arba į ją neįsitraukti. Jis pasirinko antrąjį. Kiti rinkosi susidvejinimą tarp žodžių viešumoje ir tikrųjų minčių. Jiems tai atrodė neišvengiama.

Niekur negaudamas darbo, tyliai „į stalčių“ rašė pjeses, romanus, noveles, eilėraščius, neatitinkančius socialistinio realizmo ir sovietinės dvasios. Būtent tie kūriniai po ketverių metų

⁹⁴ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 392–394; Tamošaitis Mindaugas. Skausmingas praregėjimas // *Lietuvių rašytojai Antrojo pasaulinio karo metais ir pokariu*. – Vilnius, 2014, p. 85.

tapo rašytojui iškeltos naujos baudžiamosios bylos įkalčiais. Pa grindiniais tapo Nepriklausomoje Lietuvoje rašyti straipsniai į žurnalus „Naujoji Romuva“ ir „Kūryba“.

Bylą sufabrikuoti padėjo buvę geri pažįstami – rašytojai Antanas Venclova ir Kostas Korsakas. Jiems talkino keli mažesni, norintys šiems įsiteikti, sugriebti aukso trupinius nuo jų prabangaus stalo...

Juozas Keliuotis prisiminė, kad dar 1944 m. A. Venclovai griežtai reikalaujant, jis buvo pašalintas iš visų tarnybų, o likęs be darbo saugumo organų buvo suimtas, nes negalėjo ir nenorėjo tokiu metu jo matyti laisvėje.⁹⁵ Čia pat Juozas Keliuotis priminė, kad vokiečių okupacijos metais jis, rizikuodamas savo laisve ir gyvybe, nuo mirties išgelbėjo daugybę lietuvių menininkų...

Antrą kartą suėmus intelektualą Juozą Keliuotį, A. Venclova saugumui parašė charakteristiką, kurioje jam primetė beveik visus galimus politinius nusikaltimus.⁹⁶ Daugiausia A. Venclovos ir K. Korsako charakteristikomis patikėjęs, sovietinis teismas Juozui Keliuočiui skyrė 25-erius m. ir išsiuntė į Solikamsko lagerius.

Tai buvo baisi vieta, iš kurios per visą lagerio egzistavimo laiką (veikė nuo 1938 iki 1960 m.) iš 37 tūkst. kalinių daugelis negrižo. Alinantis darbas kertant miškus, šaltis, alkis, ligos, kriminalinių nusikaltėlių siautėjimai daug ką nuvarė į kapus. Į laisvę Juozas Keliuotis būtų išėjęs 75-erių metų. Buvo didelė tikimybė, kad ten atguls jo kaulai.

Bet taip nenutiko. Mirus Stalinui, daugeliui nuteistųjų bausmė buvo sušvelninta, o Juozui Keliuočiui nuosprendis sutrumpintas iki 10 metų. Po poros metų bičiuliai, menininkai, literatai ir mokslininkai, tarp jų net Stalino premijos laureatai Lietuvoje, tarpininkaujant LTSR Aukščiausiosios ta-

⁹⁵ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 397.

⁹⁶ *Ten pat*, p. 397

rybos pirmininkui Justui Paleckiui, nutarė mėginti ištraukti rašytoją iš lagerio. Juozas Keliuotis liko dėkingas rašytojams Iljai Erenburgui ir Antanui Vienuoliui-Žukauskui, LTSR Aukščiausiosios tarybos deputatui, už pastangas ištraukti jį iš lagerio. SSRS Aukščiausiasis Teismas Juozą Keliuotį išteisino, 1956 m. jis išėjo į laisvę ir grįžo į Vilnių.

Atrodė, kad galima tik džiaugtis tokia laiminga pabaiga. Bet pragaras tęsėsi toliau: susirasti darbo, pastogę, kasdieninės duonos tapo neįmanoma. Gelbėjo draugai ir bičiuliai išėivijoje: Jurgis Baltrušaitis, Kazys Pakštas, Jonas Aistis, Faustas Kirša ir kt. Jie atsiųsdavo vertingų meno albumų, plokštelių, kurias pardavęs gaudavo pinigų pragyvenimui, kiti dovanojo drabužių. Vertėjo darbo (iš prancūzų kalbos) pasiūlė Grožinės literatūros leidykla. Vertė, bet vertimų su jo pavarde niekas nespausdino. Jo vertimai buvo aukšto meninio lygio. Į lietuvių kalbą išvertė A. Dodė, Ž. P. Sartro, E. Bazeno, Voltero ir kt. autorių kūrinių.

Leidykloje taip buvo įprasta. Jei koks represuotas, grįžęs iš tremties ar šiaip į valdžios nemalonę papuolęs žmogus neturėdavo iš ko gyventi, bet buvo atitinkamos kvalifikacijos (mokėjo kalbas, turėjo stilių, valdė žodį), leidykla jam duodavo darbo ir susitarusi honorarą mokėdavo kurio nors oficialiai leidyklai dirbančio žmogaus vardu... Taip ilgą laiką iš prancūzų kalbos vertė ir buvęs paskutinis Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys, daugelis kitų veikėjų. Maža to, sovietinės Lietuvos vadovai Juozą Keliuotį vadino „žinomu fašizmo garbintoju“.⁹⁷ Juozas Keliuotis išpažino normalaus, sveiko, tautos orumą keliančio ir jos naujas galias kuriančio nacionalizmo programą.⁹⁸

⁹⁷ „Pergalė“, 1954, nr. 9, p. 62. *Rašytojas pokario metais*. Dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991, p. 359 ir 466.

⁹⁸ Ozolas Romualdas. Juozas Keliuotis – lietuvių moderniojo nacionalizmo pradininkas // *Prie Nemunėlio*, 2007, nr. 1 (18), p. 14.

1963 m. Ateizmo muziejaus direktorius laikinai įdarbino vyr. moksliniu bendradarbiu, kol iš dekretinių atostogų grįš darbuotoja (LNB RRKS, f. 31-6). 7-ojo dešimtmečio viduryje kurį laiką vertė iš italų kalbos techninius dokumentus Vilniaus skaičiavimo mašinų gamyklos Specialiajame konstruktorių biure. Ištvėrė ten ne visus metus. Gavo įrašą darbo knygelėje ir 15 rb mėnesinę pašalpą. Tikėtina, kad ši „pagalba“ buvo suteikta su KGB žinia. Skaičiavimo mašinų gamykloje J. Keliuotis buvo „įdarbintas“ Vytauto Girdzijausko dėka, agentas „Miša“ pagelbėjo gauti pensiją... Pagerinus materialinę padėtį, toliau buvo stebimos J. Keliuočio nuotaikos sovietų valdžios atžvilgiu.⁹⁹

Viename laiške 1969 m. gruodžio 4 d. Panevėžio teatro režisieriui Juozui Miltiniui J. Keliuotis rašė: „Aš norėčiau, kad Tu bent kartą pastatytum mano pjesę. Aš sutikčiau Tau įduotą pjesę ir iš naujo perrašyt, jei ji tik tiktų tavo teatrui. <...> Bet jei vis dėlto Tu to nepadarytum, tai gal nors duotum kokią pjesę išversti. Bent turėčiau iš ko sekančiais metais gyventi.“¹⁰⁰

Po šio J. Keliuočio laiško Juozui Miltiniui stojo beveik 10 m. laiškų rašymo pertrauka. 1970 m. laiške Juozui Miltiniui Juozas Keliuotis skundėsi: „Taigi dabar iš visos širdies tavo prašau kaip galima greičiau sutvarkyti šiuos reikalus (turima omenyje jo išverstos A. Salakru pjesės „Lenuarų salynas“ pastatymą Panevėžio teatre). Argi aš dar mažai kentėjau, kad man dar reikėtų teikti vis naujų kančių? <...> Ogi aš jau trisdešimt metų kaip esu gyvas palaidotas, o Tu, mano draugas,

⁹⁹ Girdzijauskas Vytautas. Akmenėliai ir pusplytės Juozui Keliuočiu // *Literatūra ir menas*, 2004 m. birželio 18 d.; Okuličiūtė Lina. Juozas Keliuotis KGB taikinyje 1956–1978 m. // *Genocidas ir rezistencija*, 2009, nr. 2 (26), p. 135.

¹⁰⁰ Mikelinskaitė Angelė. Laikmečio atspindžiai Juozo Keliuočio ir Juozo Miltinio laiškuose // *Prie Nemunėlio*, 2012, nr. 2, p. 27.

nerandi jokių priemonių mane prikelti gyvenimui. Aš dabar nebeturiu nei ką valgyti, nei kuo apsirengti. O morališkai dar tragiškiau jaučiuosi <...>“¹⁰¹ Dramatiškai susiklostęs Juozo Keliuočio gyvenimas, jam atvirai daromas spaudimas kiek glumino Juozą Miltinį ir jų susirašinėjimas vėl kuriam laikui nutrūko. Atsinaujino, kai Juozas Keliuotis jau buvo moraliai palaužtas.

1970 m. Lietuvos mokslų akademijos biblioteka sumokėjo 600 rb už 2500 puslapių rankraščių rinkinį. Jame buvo Juozo Keliuočio paskaitos, straipsniai. J. Keliuotis troško išspaudinti savo atsiminimus. Jam maloniai žadėdavo tai padaryti... Įpykęs sueiliavo: „Ak, kaip man nusibodo / Raudono melo balsai, / Kurie kasdieną rodo, / Ką turi dirbti vergai.“¹⁰²

Juozui Keliuočiu pavyko išsiųsti į JAV savo pirmosios tremties atsiminimų rankraštį „Laisvę praradus“, kuris buvo išspausdintas 1986 m. Čikagoje nauju pavadinimu „Dangus nusidažo raudonai“.

1977 m. Juozas Keliuotis pasveikino J. Miltinį 70 m. jubiliejaus proga. Jis džiaugėsi, kad bene pirmas „atrado“ Juozą Miltinį, jį vertino ir kovojo už jo talentą. Viešai Juozas Miltinis apie tai neužsiminė. Matyt, vis dar bijojo prisipažinti, kad palaiko ryšius su Juozu Keliuočiu. Pastarasis J. Miltiniui nepriekaištavo, atvirksčiai, priminė, kad jo neužmiršta ir nesekatais literatais, kurie „Naujojoje Romuvoje“ gimė, subrendo, o dabar bijo viešoje vietoje net pasisveikinti, o pasitaikius progai, nesivaržo įvairiausiomis priemonėmis kenkti.¹⁰³

Į šį laišką-pasveikinimą Juozas Miltinis atsiliepė naujame-tiniu atviruku su palinkėjimais: „<...> išminties, kantrybės,

¹⁰¹ *Ten pat*, p. 28.

¹⁰² Keliuotis Juozas. LKLI BR, f. 1, b. 6537.

¹⁰³ Keliuotis Juozas. Laiškas J. Miltiniui. Rankraštis. 1977 m. PAVB MC, FJM-377. l. 3.

šiek tiek iliuzijų ir įsitikinimų efemeriškumo.¹⁰⁴ Taigi Juozas Miltinis, kitaip nei kiti Juozo Keliuočio draugai, nelieka abejingas ir nenusišalina nuo jo išgyvenamos sunkios būties, jaučiasi mandagus ir diplomatiškas Juozo Keliuočio atžvilgiu.

Kaimo žmogus, grįžęs iš tremties, bandė verstis iš likusios jam žemės. Žymus intelektualas, plačiai žinomas kultūrininkas, nepratęs dirbti fizinio darbo ir gyvenęs dvasinį tautos gyvenimą, kentė sovietų valdžios spaudą. Rašė, nes nieko daugiau nemokėjo daryti. Meninė kūryba, atsiminimų rašymas jį gelbėjo nuo kraštutinės depresijos.

KGB smaugė turėdama konkretų tikslą – priversti viešai išpažinti kaltę, nusilenkti sovietų valdžiai ir tarnauti jai kaip propagandos priemonė. Tačiau Juozas Keliuotis pasirodė kietas riešutas. Kaip teigia jo gyvenimą nagrinėjusi istorikė Lina Okuličiūtė, Juozas Keliuotis nepalaikė sovietų valdžios Lietuvoje, dažnai reiškė jai neapykantą.¹⁰⁵ Intelektualo nuostatos antisovietinės. Jis kategoriškai tvirtino nesąs artistas ir nemokąs veidmainiauti. Visomis priemonėmis stengėsi nepalūžti.

Juozui Keliuočiui antrą kartą grįžus iš Sibiro, 1958 m. užvedama antroji jo sekimo byla nr. 5833, pavadinimu „Don“.¹⁰⁶ Jis atkakliai laikėsi dar dešimtmetį (iki 1970 m.). 1961 m. vasarą, įsikūręs naujame vieno kambario bute trečiame aukšte, Antakalnio g. 39, su įėjimu iš kiemo pusės, pradėjo „naują savo gyvenimo laikotarpį.“¹⁰⁷

¹⁰⁴ Miltinis Juozas. Sveikinimas Juozui Keliuočiui. 1977 12. LNB RKRS, F. 31–359.

¹⁰⁵ Okuličiūtė Lina. Juozas Keliuotis KGB taikinyje 1956–1978 m. // *Genocidas ir rezistencija*, 2009, nr. 2 (26), p. 128; Lukšas Aras. Juozas Keliuotis tarp KGB girnų // *Lietuvos žinios*, 2016 m. balandžio 15 d.

¹⁰⁶ LYA, f. K-1. Juozas Keliuotis. Byla. nr. 5833; Tūtlytė Rita. Antroji Juozo Keliuočio sekimo byla // *Dienovidis*, 2003, nr. 1 (501), p. 56.

¹⁰⁷ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 508–509.

Namas naujas, pirmame aukšte – kavinė, restoranas, kulinarijos parduotuvė. Greta moderniškas kino teatras. Čia pat troleibuso stotelė. Vienu žodžiu, patogus butas patogioje vietoje. Pamažu jis tapo savitu kultūrinės rezistencijos klubu.¹⁰⁸

Juozas Keliuotis tikėjosi čia gyventi, studijuoti ir kurti, priiminėti bičiulius ir pažįstamus. „Amerikos balsas“ pranešė kad Juozas Keliuotis gyvena be buto ir darbo. Tai paskatino valdžią greičiau duoti butą.

Po to ilgai dvasiškai terorizuojamas. Intensyviausias sekimo laikotarpis – 1960–1975 metai. Byloje atsiskleidžia plati menininko gyvenimo panorama: tarpusavio santykiai, disidentizmas ir kolaboravimas, politika, ryšiai su Vakaraais ir išėivija. Juozo Keliuočio sekimo byla tęsiasi iki 1978 m., bet įskaitoje laikoma iki 1985-ųjų, dar po jo mirties... Miręs disidentas KGB vis dar buvo pavojingas per likusius savo bičiulius.¹⁰⁹

1960–1971 m. Juozas Keliuotis buvo neoficialus kūrybinio jaunimo guru.¹¹⁰ Jo įtaka jaunimo pasaulėžiūrai buvo milžiniška, nors tiesiogiai apie politiką nekalbėta, turimos vertybės puikiausiai atsiskleidavo. Jaunoji karta studijavo Juozą Keliuotį intelektualą.¹¹¹ Intensyviai sektas ir panaudotas kaip jaukas meno žmonėms stebėti. Byloje išryškėja Juozo Keliuočio laikysena: ironija, flirtas su KGB, atviravimas. Byloje vaizdžiai užfiksuotas dviejų dešimtmečių sovietinės Lietuvos literatūrinis ir politinis gyvenimas: pagrindinės spaudos plitimas,

¹⁰⁸ Jasionienė Rūta. Įžangos žodis / Keliuotis Juozas. *Mano tragizmas: studijos ir straipsniai apie literatūrą ir meną*, p. 4.

¹⁰⁹ Girdzijauskas Vytautas. Juozas Keliuotis mano gyvenime // *Prie Nemunėlio*, 2012, nr. 2 (29), p. 3.

¹¹⁰ Tūtlytė Rita. Juozo Keliuočio antroji sekimo byla. // *Juozas Keliuotis ir literatūros problemos / Mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Keliuočio gimimo 100 metų jubiliejui, medžiaga*, p. 102.

¹¹¹ Tūtlytė Rita. Juozo Keliuočio antroji sekimo byla. // *Juozas Keliuotis. Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 534.

patikimųjų ir įtartinųjų figūros, akivaizdus konjunktūros ir nepriklausomų menininkų grupių formavimasis.

Iš sekimo siužetų ryškėja nepripažinto kūrėjo *drama*. Juozas Keliuotis norėjo būti pripažintas, norėjo būti rašytojas, vertė prancūzų pjeses, kurias su Juozu Miltiniu aptarinėjo, diskutavo apie modernųjį teatrą, meną. Ne vienam agentui teigė, kad kartu su Miltiniu jie sukūrė Panevėžio teatrą.

Byla panaši į detektyvinį romaną: ryškūs charakteriai, autentiškas Juozo Keliuočio stilius. Bylos pagrindu būtų galima parašyti romaną, sukurti filmą.¹¹² Bet ar tai kada nors bus padaryta?..

Sekimo byla yra žmogaus spaudimo, terorizavimo ir manipuliavimo dokumentas – sovietinės kultūros faktas. Byloje aiškiai matyti du sekimo tikslai: pirma, 1958–1970 m. siekiama Juozą Keliuotį paversti tarybiniu. Antra, per Juozą Keliuotį sekti kitus menininkus ir prilaikyti jį, kad negrįžtų į ankstesnes pozicijas. Tuo saugumas rūpinosi nuo 1970 m. iki pat kultūrininko mirties 1983-aisiais.¹¹³

Juozą Keliuotį sekė mažiausiai apie 60 agentų. Kas jie tokie, tikriausiai nesužinosime. Keli svarbiausi: „Alia“ – 1960–1970 m. dirbęs Mokslų akademijos bibliotekoje, „Takas“ – dirbęs leidykloje, buvęs Sibiro kalinys, geras Keliuočio bičiulis, kuriuo itin pasitikėjo ir kuriam guodėsi esąs persekiojamas agentų. Jis turėjo nustatyti J. Keliuočio ryšius su grįžusiais iš įkalinimo vietos asmenimis. „Mir“ – dailininkas, KGB dirbęs itin stropiai ir nuoširdžiai, tačiau KGB juo abejojo, nes jo pokalbiai su Keliuočiu buvo sekami. „Mir“ turėjo sužinoti, ar

¹¹² Tūtlytė Rita. Juozo Keliuočio antroji sekimo byla. // *Juozas Keliuotis ir literatūros problemos* / Mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Keliuočio gimimo 100 metų jubiliejui, medžiaga, p. 102.

¹¹³ *Ten pat*, p. 88. Tūtlytė Rita. Antroji Juozo Keliuočio sekimo byla // *Dienovidis*, 2003, nr. 1(501), p. 56.

J. Keliuotis rašo atsiminimus, ar ketina siųsti savo kūrinius į Vakarų; „Nemunas“ – dailininkas; „Zigmas“ – buvęs Sibiro lagerių kalinys, Antano Miškinio, Antano Kučingio, Kazio Papečchio pažįstamas; „Vytis“ – jaunas rašytojas; „Šatas“ – istorijos dėstytojas. Juozas Keliuotis KGB-istams nedirbo, tik turėjo surašyti jį lankančiųjų pavardes.

KGB iš apsilankančių kas kelintą atsiųsdavo kaip savo agentą ir taip Juozą Keliuotį beveik privedė prie pakrikimo. Agentus, kuriuos rašytojas įtardavo šnipinėjant, KGB atšaukdavo arba jiems skirdavo kitas užduotis. Dalis agentų J. Keliuočio nepažinojo, tad su juo turėjo užmegzti ryšį per jo bičiulius arba kvosti pažįstamus. Sužinojus seklio tapatybę, KGB toks agentas tapdavo nereikalingas. Jis būdavo atleidžiamas. Vienus agentus keitė kiti.¹¹⁴

Skausmingiausia, kad agentais dirbo geri Keliuočio pažįstami, seni bičiuliai. Bičiuliškus santykius J. Keliuotis palaikė ir su rašytoju Vytautu Girdzijausku. Per šį asmenį KGB tikėjosi sekti J. Keliuočio aplinką. 6-ajame dešimtmetyje saugumui pavyko užverbuoti Vytautą Girdzijauską kaip antisovietinės organizacijos narį.¹¹⁵

Sąžiningai sovietų sistemai dirbančių agentų pavardės buvo slepiamos itin kruopščiai. 1958 m. byloje atsirado planas, kaip Keliuotį apsupti KGB šnipų tinklu. Tai padaryti buvo sunku, nes kultūrininko ryšiai buvo labai platūs, o pats sekamasis nepaprastai gudrus.

Pokariu iš pradžių buvo taikomi šie metodai: įsiveržimas į namus, kratos, spaudinių pavogimas. 1961 m. Juozui Keliuočiui paskiriama II grupės invalido pensija, nuo tada prieiinama prie Keliuočio rankraščių. 1961 m. iš buto pagrobiami

¹¹⁴ Okuličiūtė Lina. Juozas Keliuotis KGB taikinyje 1956–1978 m. // *Genocidas ir rezistencija*, 2009, nr. 2 (26), p. 135.

¹¹⁵ *Ten pat*, p. 135.

laiškai, dokumentai. 1962 m. agentas „Mir“ pranešė, kad Keliutis rašo atsiminimus apie savo draugą dailininką ir ketina juos persiųsti į užsienį. KGB mąstė, kaip šiuos rankraščius atimti. Dar vienas sekimo būdas – slaptas patalpų klausymas, telefono pokalbių įrašinėjimas.

Juozas Keliutis mėgo būti dėmesio centre ir kalbėti. Viena iš nuolatinių jo vietų – „Kregždutės“ kavinė Antakalnyje. Čia Keliutis nuolat su kuo nors gėrė kavą ir kalbėjo. Du trečdaliai kavos gėrėjų ir pokalbių dalyvių buvo su užduotimis atsiųsti KGB agentai.¹¹⁶ Jie ypač mėgdavo Juozą Keliutį pasikviesti į „Neringos“ kavinę, garsėjusią kaip disidentų susibūrimo vieta.

Juozo Keliuočio bičiuliai – KGB agentai – lankėsi jo namuose ir dairėsi po butą. Dažniausiai jis pats juos pasikviėdavo. Taikomas ir kelių parų sekimas pėda pėdon: kur ėjo, su kuo susitiko, kiek užtruko ir pan.

Juozas Keliutis buvo populiarus tarp jaunų menininkų, studentų. KGB iškilo poreikis turėti agentų iš šios aplinkos. Ypač uoliai dirbo jaunesni agentai: „Gintaras“ iš paminklų restauravimo instituto ir „Šatas“ – istorijos dėstytojas. Jiems pranešus, kad pas J. Keliutį renkasi jaunimas, byloje įrašoma užduotis: „Reikia sugalvoti kontrapriemonę, kaip jį sukompromituoti prieš studentus, kad jis jų pas save netemptų“ (1970 m. lapkričio 24 d.). Kokia tai priemonė, iš bylos nesuprantama, bet tikslas aiškus – sukompromituoti Juozą Keliutį.

KGB kontroliavo viską, kas „išeidavo“ ar „įeidavo“ į sovietų šalį, taip pat ir J. Keliuočio išsiųstas ar jo gautas siuntas. Dažnai knygos ir kiti siuntiniai buvo žymiai prastesnės būklės arba tiesiog dingdavo. 1968 m. vasario 8 d. laiške lietuvių dailininkas grafikas Žibuntas Mikšys, prašydamas atsiųsti knygas pagal

¹¹⁶ Tūtlytė Rita. Juozo Keliuočio antroji sekimo byla. // Juozas Keliutis. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 536

sąrašą, pridėjo: „Gal kaip nors būtų galima išvengti per daug žvėriškų išpjaustymų titulinuose puslapiuose, o jei kitaip jau neįmanoma, tai bent stengtis kuo mažiausiai sužaloti sekančius puslapius.“¹¹⁷ Ž. Mikšys pasirūpindavo, kad dingusios knygos ir žurnalai būtų išsiųsti pakartotinai. Tokių atvejų buvo ne vienas.

Viena svarbiausių dienų, kada Juozas Keliutis sekamas buvo Juozinės. Kasmetinis jų šventimas KGB-istams buvo pramoga. Kelias dienas sekdavo butą ir namą. Taip tikėtasi suregistruoti visus besilankančius pas Keliutį. Jį sveikindavo daugybė meno žmonių. O sekdavo ir viduje: pranešimus apie Keliuočio svečius pateikdavo svečiai – KGB agentai.

1969–1970 m. Juozo Keliuočio spaudimas buvo neįtikėtinas, jis buvo visiškai užblokuotas: jo menotyros ir estetikos darbų nespausdino nei žurnalai, nei leidyklos.

Tai tapo akivaizdu apie 1970-uosius. 1971 m. Juozas Keliutis guodėsi agentui „Domui“, kodėl „Vagos“ leidykla 1970 m. išleido Pauliaus Galaunės knygą („Dailės ir kultūros baruose“) iš straipsnių, parašytų dar „Naujojoje Romuvoje“, o jo straipsnių niekas leisti nenori. Šantažuojamas, sekamas, apstatytas agentais Juozas Keliutis suprato jau visiškai susipainiojęs: jis nebeskyrė nei priešų, nei draugų. Jam atrodė, kad visi jį seka: kaimynai, kavinės rūbininkas, net vaikėzai, užstojantys jam kelią į namo laiptinę... Išgyveno sunkią depresiją. 1971 m. gegužės 7 d. agentui „Šatui“ kalbėjo apie savižudybę.¹¹⁸

Juozo Keliuočio lūžis – straipsnis „Kultūros baruose“. 1972 m. sausio 24 d. agentas „Ivanas“ pranešė, kad Keliutis jau palaužtas: jis parašė straipsnį „Tiltas, kurio dar

¹¹⁷ Mackevič Teresa. „Tai, ką Jūs rašote, tai aš tik skaityčiau ir skaityčiau...“ // *Prie Nemunėlio*, 2012, nr. 2 (29), p. 22.

¹¹⁸ Tūtlytė Rita. Antroji Juozo Keliuočio sekimo byla. // Juozas Keliutis. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 538.

nėra“ (Kultūros barai, 1971 m., nr. 12., p. 21–23). Straipsniį paskelbė ne tik „Kultūros barai“, „Gimtasis kraštas“ (1972 m. balandžio 20 d.), jį perspausdino „Literaturnaja gazeta“, iševijos žiniasklaida mirgėjo nuo įvairių diskusijų apie tai. Straipsnyje Juozas Keliuotis iškėlė ekonominius ir kultūrinius sovietinės Lietuvos pranašumus ir pasmerkė emigrantų veiklą.

Bet pirminis straipsnio pavadinimas buvo kitoks („Dabartinė Lietuva. Šiandieninės mano mintys“). Galėjo kitas KGB įpareigotas „patyręs literatūros darbuotojas“ prikišti rankas ir atitinkamai pareiduoti... KGB priverstinai pasitelkdavo nuo sovietinių represijų nukentėjusius intelektualus.

1972 m. nutiko visai neregėtas dalykas: savaitraštis „Literatūra ir menas“ iškilmingai pasveikino iki tol niekieno neprisimintą Juozą Keliuotį 70-mečio proga. Atrodė, kad disidentas pagaliau nusilenkė sovietų valdžiai.¹¹⁹ Bet jam dar liko tiesos, grožio ir gėrio siekis. Tai begalinės vertybės, dėl kurių buvo verta gyventi.

Nuo J. Keliuočio nusigrėžė nemaža iševijos dalis: piktinosi, smerkė. Negalėjo suprasti tikslo ir nuoširdaus Lietuvos patrioto poelgio.¹²⁰ Tuo tarpu saugumiečiai džiaugėsi: lietuvių emigracijai smogtas moralinis smūgis. Daugelis iševių suprato, kad šis straipsnis – tiesiog KGB provokacija. Vėl disidentas jaudinosi dėl kiekvieno nutrūkusio ryšio su iševijos veikėjais. 70-mečio proga nuoširdžiai pasveikino Juozas Girmius.¹²¹

¹¹⁹ Lukšas Aras. Juozas Keliuotis tarp KGB girnų // *Lietuvos žinios*, 2016 m. balandžio 15 d.; Okuličiūtė Lina. Juozas Keliuotis KGB taikinyje 1956–1978 m. // *Genocidas ir rezistencija*, 2009, nr. 2 (26), p. 141.

¹²⁰ *Ten pat.*

¹²¹ Girmius Juozas. Sveikiname neužmirštamąjį Juozą Keliuotį // *Aidai*, 1972, nr. 6, p. 301–304; Raila Bronys. J. Keliuočio, kaip žmogaus, teisės // *Vaišų ryškė*, Cleveland, 1980.

Tuo tarpu saugumiečiai ėmė dar labiau smaugti ligotą žmogų. Kad atitrauktų nuo „nacionalistų“, LTSR KGB rašte pirmininkas J. Petkevičius rekomendavo J. Keliuočiui suteikti materialinę pagalbą. Jam skirta pašalpa.

1974 m. kovo 16 d. KGB sužinojus, kad Keliuotis vėl palaiko ryšius su Rimantu Matuliu, su „Romuva“, su žygeiviais, saugumas imasi priemonių prieš visus šiuos judėjimus, bet senatvės kamuojamą Juozą Keliuotį jau palieka ramybėje. 1974 m. rugsėjo 3 d. agentas „Šatas“, negavęs jokios informacijos iš Keliuočio, teigė, kad jis serga KGB persekiojimo manija. Jis atpažino sekimo sistemą ir apie tai kalbėjo labai atvirai. KGB išsižeidė ir pareiškė, kad Juozas Keliuotis serga persekiojimo manija... Apstatytas gausių agentų, per penkiolika persekiojimo metų įvartytas į kampa gali ir iš proto išėiti.

1975 m. rugsėjo 12 d. agentas „Kibirškštis“ pranešė, kad Keliuotis prašė jo rankraščius išsiųsti į užsienį arba perduoti į Maskvą akademikui Andrejui Sacharovui. Agentas KGB pristatydamas kaip draugus („disidentus“, „užsieniečius“), kad išgautų jo memuarus. KGB bandė sukiršinti su kolegomis menininkais. Tam rasdavo psichologinių motyvų. Agento „Nemunas“ nuomone, Keliuotis, būdamas žurnalistu, visą laiką pretendavo būti rašytoju. Jis jautė kažkokį kompleksą ir kolegų konkurenciją, kai kurių daromą nuoskaudą. Šia nuostata KGB puikiai naudojosi.

1975 m. lapkričio 26 d. agentui parašoma užduotis: „Įteigti būtina, jog Vildžiūnai (Vladas ir Marija – J. B.) yra provokatoriai, nori būti visiems geri, turi ryšių visuose organuose, stiprinti Keliuočio nepasitikėjimą jais.“ 1977 m. kovo 23 d. agentui „Nemunas“ pranešus, kad „Švyturio“ žurnale išspausdintas Keliuočio straipsnis, užrašomas nutarimas: „Pasakyti, kad šaltiniui labai patiko straipsnis, o Vildžiūnai (Vladas ir Marija) už J. Keliuočio akių iš jo juokiasi,

motyvuodami, kad straipsnis neraštingai parašytas.¹²² Tokių atvejų būta ne vienas...

Ne tik KGB nedavė ramybės Juozui Keliuočiui, bet ir disidentas kultūrininkas meistriškai už nosies vedžiojo KGB agentus, su jais flirtavo, žaidė, kas ką apgaus... Savitas Juozo Keliuočio ginklas – paties apie save kuriamos legendos, prasimanymai. Bent jau iš pradžių KGB jas priėmė rimtai, užrašinėjo, segė į bylą, gaišo brangų laiką. Kol susiprato patys vedžiojami už nosies.¹²³ Tai kėlė paniką KGB: Juozas Keliuotis atpažįsta ir šnipus, ir prastai organizuotas provokacijas: „Pasakykite savo viršininkams, kad neieškotų kvailių, o pas mane siųstų protingesnius, aš ne toks analfabetas nei tarptautinėje politikoje, nei marksizme ar dialektikoje.“

1977 m. J. Keliuotis jau nebepasitiki beveik visais savo bičiuliais, o bičiuliai – KGB agentai – jo namuose šventė Naujuosius metus... 1978 m. gegužės 24 d. byloje užrašomas nutarimas: „J. Keliuotis priešišškai nebeveikia. Jau senas (76 m.), silpnos sveikatos, beveik negirdi, iš namų toli neina. Sumažėjo jį lankančių žmonių. Jis nustojo reikšti pavojų tarybinei tėvynei.“¹²⁴ Todėl keturių tomų bylą nutarta atiduoti į archyvą. Intelektualas buvo galutinai moraliai pribaigtas. Beliko laukti jo mirties...

1981 m. vasarą architekto Henriko Šilgalio ir skulptoriaus Vlodo Vildžiūno dėka su Juozu Keliuočiu susipažino jaunas fi-

¹²² Tūtlytė Rita. Juozo Keliuočio antroji sekimo byla // *Mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Keliuočio gimimo 100 metų jubiliejui, medžiaga*, p. 93; Tūtlytė Rita. Juozo Keliuočio antroji sekimo byla // *Juozas Keliuotis. Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 539.

¹²³ Tūtlytė Rita. Juozo Keliuočio antroji sekimo byla // *Mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Keliuočio gimimo 100 metų jubiliejui, medžiaga*, p. 100; Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 546.

¹²⁴ Tūtlytė Rita. Juozo Keliuočio antroji sekimo byla // *Mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Keliuočio gimimo 100 metų jubiliejui, medžiaga*, p. 94.

losofas Arvydas Juozaitis. Tada ir prasidėjo jo „vakarai pas Juozą Keliuotį“: „Lankydavausi dažnai, dažniausiai vakarais, beveik visada lydimas palaimos, netikėtumo jausmo. <...> Mūsų bendravimas, žvelgiant iš pirmo žvilgsnio, buvo keistas. Man reikėdavo šnekėti labai mažai, tik kartais įsiterpti koku klausimu ar priminti profesoriui jau sakytą savosios biografijos detalę.“¹²⁵ Jau buvo nusilpusi profesoriaus klausa ir tai apsunkindavo bendravimą, versdavo jį leistis į ilgus monologus. Bet laisvė, demokratija, tolerancija buvo nuolatiniai Juozo Keliuočio kalbų žodžiai. Net didžiausiomis depresijos ir persekiojimo manijos valandomis.¹²⁶

1982 m. Juozas Keliuotis atšventė savo 80-metį. „Nė viena oficiali įstaiga ar organizacija jos neminėjo ir manęs nepasveikino,“ rašė jis viename paskutiniųjų laiškų, kurį 1983 m. rugpjūčio 13 d. paskelbė JAV lietuvių bendruomenės laikraštis „Draugas“. O laiške Juozui Girniui dar pridūrė: „Man per smarkiai daužosi širdis, svaiguliuoja galva ir liepsnoja smilkiniai. Aš norėjau, kad šia proga būtų atspausdinti mano atsiminimai apie Lietuvos rašytojus ir dailininkus, suvaidinta mano tragedija „Vėtra Velionytė“ ir paskelbtas mano eilėraščių rinkinys. Bet tai padaryti tik žadama ...“¹²⁷

Juozas Keliuotis mirė 1983 m. kovo 25 d. Vilniuje. Palaidotas Vilniaus Rokantiškų kapinėse. Taip žemiškąją kelionę baigė žymus Nepriklausomybės metų lietuviškos kultūros propaguotojas, sovietmečiu – nepalaužiamas disidentas. Juozas Keliuotis tapo sovietinio režimo auka. Įdomu, kad tais pačiais metais mirė buvę tremtiniai: operos solistas Antanas Kučingis (liepos 7 d.) ir poetas Antanas Miškinis (gruodžio 16 d.).

1988 m. gruodžio 16 d. LTSR Aukščiausiasis Teismas intelektualą reabilitavo. Oficialiai nustota jį laikyti sovietinės

¹²⁵ Juozaitis Arvydas. *Tarp žmonių*. – Vilnius, 1993, p. 95.

¹²⁶ *Ten pat*, p. 100.

¹²⁷ Vaičiulaitis Antanas. Juozas Keliuotis // *Aidai*, 1984, nr. 2, p. 90.

santvarkos priešū. Tai įvyko pasikeitus Lietuvos politinei padėčiai. Liautasi persekioti ir kitus antisovietišškai nusiteikusius asmenis.

Kažin ar turime moralinę teisę smerkti aukas dėl jų pažeminimo ar nusižeminimo, kai lieka nepasmerkti budeliai.¹²⁸

Bet ar tiko gyviesiems pradėti pjautytes virš jo kapo, kuriame gulintis negalėjo gintis? Reikia paskelbti visus Juozo Keliuočio atsiminimus, visą jo bylą, liudytojų pavardes ir tik tada traukti į teismą kaltininkus ar kaltininką.¹²⁹ Kito kelio nėra.

Jo atsiminimų knyga „Mano autobiografija: atsiminimai“ – ko gero, pats vertingiausias Juozo Keliuočio izoliacijos metų darbas, išleista 2003 metais.¹³⁰ Šiandien atsiminimai nelaukiami labai patikima istorine medžiaga. Bet šiuo atveju jie atspindi sovietmečio realijas. Lyginant atsiminimų tekstą su KGB užfiksuota medžiaga, kai kurie faktai pasitvirtina. Parašyti slapta, persekiojamo, pasiligojusio žurnalisto. Tai didelis Juozo Keliuočio nuopelnas, savotiškas žygdarbis.¹³¹

Tikėtina, kad pirmoji atsiminimų dalis „Mano autobiografija“ rašyta 1972–1973 m., antroji „Sugrįžus į tėvynę“ – 1958–1960 m. Pavadinami atsiminimus rašliava (grafomanija) ar stipriai juos kritikuodami, elgiamės ne visai padoriai. Leidėjai taip pat pasielgė neatsakingai taip skubėdami parengę ir išleidę atsiminimus be rimtų komentarų, su netvarkinga asmenvardžių rodykle...

1997 m. išleista Juozo Keliuočio studijų ir straipsnių knyga apie literatūrą ir meną „Meno tragizmas“, greitai tapo

¹²⁸ Kubilius Vytautas. Keli apibendrinimai // *Mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Keliuočio gimimo 100 metų jubiliejui, medžiaga*, p. 199.

¹²⁹ Juškaitis Jonas. *Lyra ant gluosnio*. – Vilnius, 1998, p. 352.

¹³⁰ Okuličiūtė Lina. Juozas Keliuotis KGB taikinyje 1956–1978 m. // *Genocidas ir rezistencija*, 2009, p. 127.

¹³¹ Mažrimas Aleksandras. Ryto pažadai, vidudienio triumfai, sutemos vakarės // *Literatūra ir menas*, 2004 m. gegužės 21 d.

bibliografinė retenybe. 2002 m. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas surengė mokslinę konferenciją, skirtą Juozo Keliuočio gimimo 100-mečiui paminėti. 2003 m. išleista šios konferencijos pranešimų medžiaga „Juozas Keliuotis ir literatūros dinamikos problemos“.

„Vargu ar surastume kitą tokį valdžios prižiūrimą mūsų rašytoją, kuriam komunistai būtų leidę skursti, bet išgyventi, gyventi, bet skursti, kad galėtų iš jo kuo daugiau pasityčioti ir per jį, panaudodami jo paties silpnybes, skaldyti ir kompromituoti naujaromuvietišką prakilnią nepriklausomybės laikų idėją: apversti į priešingą pusę. Entuziastas, sumanymų pilnas ir kritiškas, linkęs į egzaltaciją Keliuotis veikti tegalėjo visiškai laisvėje, apsuptas kūrybingų bendradarbių, idėjas įkūnydamas rimtame kultūros žurnale.“¹³²

Kažin ar verta diskutuoti, koks būtų buvęs Juozo Keliuočio vaidmuo, jei 1944 m. vasarą būtų pasitraukęs į Vakarų. Alfonsas Nyka-Niliūnas drįso pastebėti: „Jeigu jis 1944 m. būtų pasitraukęs į Vakarų, šiaurinis humanitarinės kultūros gamtovaizdis būtų buvęs visiškai kitoks. Literatūroje jis būtų buvęs konservatyvus veiksnys. Jis būtų tęsęs vokiečių ejuos ir jo redaguotos „Kūrybos“ liniją ir bent dvidešimčia metų pratęsęs nepriklausomybės kartos „hegemoniją“, ypač poezijoje. „Žemė“ ir „Literatūros lankai“ vargu būtų pasirodę. Kitaip saktant, Keliuočio poveikis literatūroje būtų buvęs negatyvus. Nes jis jau buvo *praeitis*. Jo kūrybinės dinamikos kreivė, savo kulminacinę tašką pasiekusi antrojo dešimtmečio (Nepriklausomybės dešimtmečio – *J. B.*) pabaigoje, galėjo (gal net ir turėjo) tik kristi. Bet yra viena pozityvi pusė: jam esant Vakaruose, Girniui nebūtų reikėję eikvoti brangaus laiko žurnalistikai.“¹³³

¹³² Mažrimas Aleksandras. Ryto pažadai, vidudienio triumfai, sutemos vakarės // *Literatūra ir menas*, 2004 m. gegužės 21 d.

¹³³ *Ten pat*.

Juozo Keliuočio bendravardis filosofas Girnius „Naujosios Romuvos“ redaktoriaus veikla irgi domėjosi, buvo pradėjęs apie ją rašyti monografiją. Juozas Girnius J. Keliuotį vertino kaip nepaprastą nepriklausomybės metų kultūrininko, telkiančio asmenybes pavyzdį, bet kartu pažymėjo kaip silpną rašytoją.¹³⁴

Reikšmingą faktą apie galimą negatyvų J. Keliuočio poveikį pokarinei lietuvių literatūrai išsakė poetas Jonas Juškaitis. Grynojo meno šalininkas Juozas Keliuotis, vos J. Juškaičiui paminėjęs Henriką Radauską, „tuoj užsidegdavo kaip degtukas, kad esąs tuščias žmonių nesuprantamas estetas.“¹³⁵

Profesorius Alfonsas Juozas Skrinška jau po Juozo Keliuočio mirties, praėjus nemažai laiko, prisiminė: „Keliuotis save vadindavo Vakarų ambasadoriumi Lietuvoje. Ir dėl to jis nė kiek neperdėdavo, jis tikrai toks buvo.“ Bet ar nebūtų buvę geriau jam tuose Vakaruose gyventi, o ne bandyti jiems atstovauti šalyje, kurioje buvo neįmanoma visiškai laisva mintis? „Ne, jis niekada nieko nesakė apie išvažiavimą. Tikrai niekada neketino palikti Lietuvos.“ O kodėl tada Vilnius, ne Kaunas, kuriame praleisti, rodos, prasmingiausi Keliuočio gyvenimo metai? „Jis sakydavo, kad Kaunas tai toks miesčionių miestas, o va Vilnius – jis turi dvasią.“¹³⁶

O pats Juozas Keliuotis liko ištikimas atviro pasaulio ir laisvo žmogaus savimonei („Kultūra be komforto, mašina be vergijos, mokslas be materializmo, tauta be nacionalizmo“).¹³⁷

Kas mums šiandien J. Keliuočio prisiminimai, kaip juos turėtume skaityti, ko juose ieškoti? Prieš penkiolika metų

¹³⁴ Juškaitis Jonas. *Lyra ant gluosnio*, p. 305.

¹³⁵ Mažrimas Aleksandras. Ryto pažadai, vidudienio triumfai, sutemos vakarės // *Literatūra ir mena*, 2004 m. gegužės 21 d.

¹³⁶ Augevičiūtė Karolina. Prisiminimai apie Juozą Keliuotį ne „iš stalčiaus“. Pasakoja prof. Alfonsas Juozas Skrinška. www.bernardinai.lt 2013-06-05.

¹³⁷ Gudaitis Leonas. *Žurnalistikos mokslas ir mokymas Lietuvoje (1922–1943 metai)* // Keliuotis Juozas. *Žurnalistikos paskaitos*. – Kaunas, 2000, p. 47.

Vytautas Rubavičius įspėjo: „Tokių kaip J. Keliuočio atsiminimų skaitytojai, ieškantys absoliučiai teisingų faktų ir pagrįstų interpretacijų, yra savotiškai amoralūs: jie užmiršta tragišką, košmarišką autorių patyrimą“.¹³⁸

Kritikas Vytautas Kubilius liudija: „Juozas Keliuotis, išgyvenęs ‘aklame ir juodame labirinte’ keturis dešimtmečius, nesusitaikė su tamsos režimu. Išstumtas to režimo į nuošalę ir izoliuotas, jis stovėjo kaip praeities stulpas – išdidus ir bebalsis.“¹³⁹

Pats Juozas Keliuotis visa tai apibūdina: „<...> mano gyvenimas toks audringas ir sudėtingas, dinamiškas ir visados neramus, nelygus ir kartais neharmoningas bei stingęs nuoseklumo, kitiems sunkiai ir visiškai nesuprantamas. Bet visa tai vis tiek jau baigiasi. Ir rytoj ar poryt teks atsisveikinti su šiuo pasauliu.“¹⁴⁰ Jis Juozui Keliuočiui buvo gėrio ir grožio pasaulis. Dabartinis pasaulis jau kitoks ir jame vis mažiau šviesulių.

Mums belieka skaityti ir bandyti suprasti autorių.¹⁴¹ Gal ir nebuvo Juozas Keliuotis didis rašytojas. Didžioji jo pastanga – modernizuoti Lietuvos visuomenę ir kultūrą. Bet paneigti legendą, lydinčią šį kultūrininką, vargu ar pavyks. Meno tragizmas, apie kurį entuziastingai samprotavo Juozas Keliuotis, yra glaudžiai susijęs su žmogaus egzistencijos tragizmu, su tautinės kultūros nykimu ir naikinimu.

¹³⁸ <http://www.rasyk.lt//knygos/mano-autobiografija/1367.html>

¹³⁹ Keliuotis Juozas. *Meno tragizmas: studijos ir straipsniai apie literatūrą ir meną*, p. 555.

¹⁴⁰ Keliuotis Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 10.

¹⁴¹ Steponaitienė Jolita. Juozo Keliuočio archyvas – ar jau viskas pasakyta, o gal perskaityta // *Prie Nemunėlio*, 2012, nr. 2 (29), p. 19.

Asmenvardžių rodyklė

- Aistis Jonas (J. Kossu-
Aleksandriškis) 42, 75
Akvinietis Tomas 27
Alekna Viktoras 45, 62, 72
Anglickis Stasys 42
šv. Augustinas 29
Ambrazevičius (Brazaitis) Juozas
27, 43, 53, 65
Andriušis Pulgis (tikr. Andrusevi-
čius Fulgencijus) 67
Aristotelis 55
Augevičiūtė Karolina 90
Babickas Petras 22
Babrauskas Benediktas 43
Bačkis Stasys 34
Baliūnas Vytautas 21, 23
Baltrušaitis Jurgis 75
Baranauskas Antanas 16
Baršys Vytautas 12
Baltrimas Stanislovas Eduardas
17
Baltrušaitis Jurgis 15, 34
Baltrušaitis Jurgis jaunesnysis 35
Banaitis Juozas 42
Bazenas Ervė 75
Bauba Kazys 49
Bergsonas Anri (Bergson
Henri-Louis) 29, 56, 69
Binkis Kazys 16
Biliūnas Jonas 16
Brazdžionis Bernardas 39, 42,
50, 67
Budavas Stasys 43
Budrys P. 42
Bumša Bronius 14, 17
Būtėnas Julius 35
Čechovas Antonas 31
Čėsnys Blažiejus 27, 45, 49, 50,
60
Dambrauskas Liudas 70, 72
Dambrauskas Antanas 49
Dantė, Aligjeris (Dante
Alighieri) 22
Daujotytė Viktorija 33, 44

- Dielininkaitis Pranas 27, 34,
 53, 67
 Deni Morisas (Denis Maurice)
 33
 Dodė Alfonsas (Daudet
 Alphonse) 75
 Donelaitis Kristijonas 16
 Dostojevskis Fiodoras 16, 22
 Dovydaitis Pranas 60
 Elisonas Jurgis 20
 Eretas Juozas 27, 35, 36, 40, 41,
 53, 54, 61
 Erenburgas Ilja 75
 Galaunė Paulius 83
 Gėtė Johanas Volfgangas
 (Johann Wolfgang von
 Goethe) 22
 Gogolis Nikolajus 16
 Girdzijauskas Vytautas 76, 79–81
 Girnius Juozas 29, 30, 84, 87,
 89, 90
 Grigonis Matas 20, 21
 Grinius Jonas 27, 34, 42, 44,
 53, 60
 Grušas Juozas 43
 Gustaitis Motiejus 16
 Gudaitis Leonas 23, 61, 90
 Gudauskas Andrius 55, 56, 69
 Herbačiauskas Juozapas Albinas
 16, 17
 Herderis Johanas Gotfrydas 59
 Homeras 22
 Yčas Jonas 20
 Yla Stasys 53
 Inčiūra Kazys 43
 Ivinskis Zenonas 27, 53
 Indriliūnas Mamertas 67
 Jakubėnas Povilas 13
 Jakštas Adomas-Aleksandras
 Dambrauskas 21, 36
 Jasionienė Rūta 15, 79
 Jazdauskas Konstantinas 49
 Juodelis Petras 42
 Juozaitis Arvydas 46, 87
 Juškaitis Jonas 72, 88, 90
 Kajeckas Juozas 34
 Kantas Imanuelis (Kant
 Immanuel) 32
 Katiliškis Marius 67
 Katilius Viktoras 42
 Karuža Petras 42, 43
 Kavolis Vytautas 44
 Keliuotis Alfonsas 8, 50
 Keliuotis Jonas 13, 14
 Keliuotis Pranas 13
 Kemėšis Fabijonas 45, 49
 Kirša Faustas 16, 51, 75
 Konickis Andrius 63
 Klimas Petras 34
 Korsakas Kostas 74
 Krivickas Bronius 67
 Krėvė Mickevičius Vincas 16,
 21, 63
 Kročė Benedetas (Crocce
 Benedetto) 44
 Klodelis Polis (Claudel Paul) 33
 Krupavičius Mykolas 34, 54
 Kubilius Vytautas 15, 21, 34,
 69, 88, 91
 Kučingis Antanas 81, 87
 Kudirkas Vincas 16, 22
 Kuraitis Pranas 27, 36
 Kurdzikauskas Vincas 65
 Kvedaraitė Emilija 13
 Lašas Vladas 15
 Lazdynų Pelėda 16
 Leimonas Juozas 53
 Lindė-Dobilas Julijonas 7,
 21–24, 37, 52
 Lipčius Mikalojus 34
 Lukšas Aras 69, 78, 84
 Lukšys Stasys 53
 Maceina Antanas 53
 Maceinienė Tatjana 53
 Mackevič Teresa 83
 Mačernis Vytautas 67
 Mačiulis Dangiras 48
 Maironis-Mačiulis Jonas 16, 21
 Malinauskas Ignas 53
 Maritenas Žanas (Maritain
 Jacques) 34
 Matekūnaitė Aleksandra 71
 Matiukienė Alicija Teresė 8
 Matuzevičius Eugenijus 67
 Matulis Rimantas 85
 Mažrimas Aleksandras 88–90
 Merkelis Aleksandras 54
 Mikelinskaitė Angelė 76
 Mikšys Žibuntas 82, 83
 Miltinis Juozas 65, 66, 76–78, 80
 Miškinis Antanas 42, 73, 81, 87
 Milašius Oskaras (Oscar Vla-
 dislas de Lubicz-Milosz) 33
 Mitaitė Donata 42
 Mykolaitis-Putinas Vincas 13,
 16, 31, 32, 38, 43, 44
 Mokleras Žanas (Mauclere
 Jean) 33
 Nagys Henrikas 67
 Natkevičius Ladas 34
 Nėris Salomėja 42
 Nyčė Frydrichas (Nietzche
 Friedrich) 16
 Nyka-Niliūnas Alfonsas 89
 Okuličiūtė Lina 76, 78, 81, 84, 88
 Olšauskas Konstantinas 38
 Orintaitė Petronėlė 42
 Ozolas Romualdas 47, 75
 Pankauskas Jonas 53
 Pakėnas Alfas 40
 Paltarokas Kazimieras 54
 Paleckis Justas 75
 Papečkys Kazys 81
 Pakštas Kazys 53, 75
 Paukštelis Juozas 43
 Paulsenas Francis 19
 Pautienius Simonas 25
 Paliulytė Irena 13
 Paskalis Blezas (Pascal Blaise)
 14, 16
 Petkevičaitė Gabrielė 20, 22
 Petkevičius J. 85
 Pietaris Vincas 16
 Pikaso Pablas (Picasso Pablo) 34
 Poškus Kostas 50
 Prunskis Juozas 53
 Purėnas Antanas 15
 Puškinas Aleksandras 16
 Račkauskas Konstantinas 34
 Radauskas Henrikas 90
 Raila Bronys 84
 Rainys Juozas 70
 Ramonas Vincas 43
 Rastenis Vincas 58

- Rauckinas Stasys 53
 Rentelnas Teodoras Adrianas
 (von Renteln Theodor
 Adrian) 67
 Reinyš Mečislovas 36, 40
 Ramonas Vincas 43
 Rubavičius Vytautas 91
 Ruškys Juozas 20
 Rutkauskas Benys 42
 Sabaliauskas Adolfas 45, 49
 Sacharovas Andrejus 85
 Sartras Žanas Polis (Sartre Jean-
 Paul) 68, 75
 Salakru Armanas 76
 Skardžius Pranas 22
 Skrinska Alfonsas Juozas 90
 Skrupskelis Ignas 42, 44, 53
 Smetona Antanas 51, 52, 55,
 60, 69
 Sokolovas Jonas 20, 21
 Skvireckas Juozapas 51, 52
 Sruoga Balys 16
 Solovjovas Vladimiras 17, 20, 21
 Stalinas Josifas 73, 74
 Steponaitienė Jolita 91
 Striogaitė Dalia 31
 Šalkauskis Stasys 27, 31, 36, 40,
 54, 57
 Šaltenis Rapolas 22
 Šekspyras Viljamas (Shakespeare
 William) 16, 22
 Šernas Adomas 13
 Šilgalis Henrikas 86
 Škėma Antanas 7
 Škliaras Eugenijus 43
 Špakevičius Leonas 49
 Šukys Juozas 12
 Tagorė Rabindranatas (Thakur
 Robyndronath) 15
 Tamošaitis Mindaugas 73
 Tonkūnas Juozas 53
 Trumpa Vincas 55
 Tumas-Vaižgantas Juozas 16,
 22, 32, 37, 38, 45, 52
 Tulauskaitė Gražina 42
 Tūbelis Juozas 39
 Tūtlytė Rita 78, 80, 82, 83, 86
 Urbšys Juozas 75
 Urmanas Juozas 53
 Vaičiulaitis Antanas 42, 87
 Vaišnys Andrius 50
 Valančius Motiejus 16
 Venclova Antanas 74
 Vienožindys Antanas 22, 24
 Vildžūnai (Vladas ir Marija)
 85, 86
 Vindelbandas Vilhelmas
 (Windelband Wilhelm) 17
 Vienožinskis Justinas 15, 16, 38
 Vydūnas-Storosta Vilhelmas
 16, 22
 Voldemaras Augustinas 34, 38,
 39
 Volteras (Voltaire) 75
 Vosylius Kostas 50
 Zaborskaitė Vanda 45, 52
 Zaunys Dovas 39
 Zemlickas Gediminas 45, 72
 Žymantienė-Žemaitė Julija 16
 Žemaitytė Aldona 42
 Žukauskas-Vienuoelis Antanas 75